
KAUNO TECHNOLOGIJOS UNIVERSITETAS
LIETUVOS SOCIALINIŲ TYRIMŲ CENTRAS
VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETAS

Vladas
BARTOCHEVIS

**IMIGRANTŲ INTEGRACIJOS IŠŠŪKIAI:
PROFESINIO POTENCIALO NAUDOJIMAS
LIETUVOJE IR PORTUGALIJOJE**

Daktaro disertacija
Socialiniai mokslai, sociologija (05 S)

Vilnius, 2018

Mokslo daktaro disertacija rengta 2013–2017 metais Lietuvos socialinių tyrimų centre pagal doktorantūros teisę, suteiktą Kauno technologijos universitetui, Lietuvos socialinių tyrimo centrui ir Vytauto Didžiojo universitetui (2011 m. birželio 8 d. Įsakymu Nr. V-1019).

Mokslinė vadovė:

Vyriaus. m. d., dr. Meilutė Taljūnaitė (Lietuvos socialinių tyrimų centras, Socialiniai mokslai, Sociologija 05 S)

TURINYS

ĮVADAS	4
PAGRINDINĖS SĄVOKOS.....	7
1. MIGRACIJĄ SUPONUOJANTYS FAKTORIAI.....	8
1.1. Migracijos reiškinys	17
1.2. Reakcijos į migraciją pliuraliose visuomenėse	21
1.3. Tarpkultūriškumas ir integracija.....	33
1.4. Imigrantų integracija Portugalijoje	42
1.5. Imigrantų integracija Lietuvoje	48
2. KETURIŲ „STALO ATRAMŲ“ KONSENSUSUI MODELIS IŠ FUNKCIONALIZMO, TAKIOSIOS MODERNYBĖS BEI KOMPLEKSIŠKOSIOS TEORIJOS PERSPEKTYVOS	54
2.1. KSAK modelis per funkcionalizmo perspektyvą	55
2.2. KSAK modelis likvidžiam pasaulyje.....	56
2.3. KSAK modelis per kompleksiško teorijos perspektyvą	58
2.4. KSAK modelio teiginių pagrįstumo apibendrinimas per funkcionalizmo, takiosios modernybės ir kompleksiško teorijos perspektyvą.....	59
3. IMIGRANTŲ PROFESINIO POTENCIALO NAUDOJIMO ADEKVATUMAS	62
3.1. Imigrantų perteklinė kvalifikacija.....	62
3.2. Neadekvatus imigrantų profesinio potencialo naudojimas – statistika	65
3.3. Neadekvatus imigrantų profesinio potencialo naudojimas – prižasčių nagrinėjimas	68
3.4. Neadekvatus imigrantų profesinio potencialo naudojimas – sprendimo bandymai...	69
3.5. Fenomenologinė imigrantų profesinio potencialo naudojimo adekvatumo analizė ..	70
3.6. Fenomenologijos pritaikymas šiam tyrimui ir duomenų gavimo metodas	72
3.7. Imigrantų interviu analizė.....	75
IŠVADOS.....	92
REKOMENDACIJOS	94
LITERATŪRA	95
PRIEDAI	109
PUBLIKACIJŲ IR PRANEŠIMŲ SĄRAŠAS.....	119

ĮVADAS

„Šiandien gyvename globalizacijos ypač paveiktame pasaulyje, kur žmonės užmezga ryšius su tais asmenimis, su kuriais niekada nebūtų susitikę, gyvendami prieš 100 metų“ (Wells, 2013, p. 8). Žmonių laisvo judėjimo teisės plėtra kartu su technologijų pažanga vis labiau atveria bet kokią erdvę kiekvienam iš mūsų. „Galima vis tvirčiau kalbėti apie „geografijos pabaigą“. Šių dienų pasaulyje atstumai jau nebesvarbūs ir geografinių sienų idėja yra vis mažiau aktuali. Tampa aišku, kad žemynų suskirstymai, apskritai, gaublio suskirstymai, buvo galimi tik dėl atstumų, o pastarieji egzistuodavo vien dėl primityvių transporto ir kelionės sunkumų“ (Bauman, 1999, p. 19). Tuo tarpu socioekonominiai iššūkiai, politinis nestabilumas ir ekologiniai pokyčiai spartina žmonių judėjimą. Siekdami išgyventi vieni yra priversti išvykti, o kiti, ieškodami geresnių sąlygų, atvyksta.

„Gyventojų sudėtis radikaliai keičiasi dėl aukšto imigracijos lygio bei didėjančios vietos gyventojų emigracijos“ (Coleman, 2006, p. 401). Tai kuria visuomenės sudėties (iš žmogiškųjų išteklių perspektyvos) dinamiką ir kelia klausimą, kaip susiklostys vietinių ir nevietinių santykiai šioje visuomenėje, kuri pasižymi pliuralumu.

Pliurali visuomenė, kur tą pačią erdvę dalinasi įvairios kilmės ir įvairiai realybę suvokiantys individai, yra vienas iš pagrindinių mūsų eros problemų šaltinių. Tarpkultūriškumo reiškinys daugiau ar mažiau atsiskleidžia visose šiuolaikinėse visuomenėse. Jis gali būti visuomenės vystymosi galimybė arba protų potencialo praradimo priežastis, kai nuostolis yra dalinamas tarp paties imigranto ir priimančios visuomenės.

Kas anksčiau buvo tolima egzotika, mūsų smalsumo ar/ir baimės taikinys, dabar yra mūsų bendradarbis, mūsų kaimynas, mūsų visuomenės dalis. Ar ši visuomenės dalis bus atskirta, ar taps visavertė, priklauso nuo sėkmingos integracijos, kuria siekiama, kad visi visuomenės nariai dalyvautų joje kaip visaverčiai (Bartocchevis, 2013, p. 128), kai dauguma ir mažuma suvokiama kaip skirtingos, o ne kaip atskiros visuomenės dalys. Tai iššūkis visiems trims pliuralios visuomenės veikėjams, t. y. valstybei, vietiniams gyventojams ir imigrantams. Pliuralioje visuomenėje visi šie trys veikėjai turi būti aktyvūs, siekti visų integracijos. O viena iš pagrindinių integracijos sąlygų yra imigrantų įtraukimas į darbo rinką. Nuo šios sąlygos priklauso visavertiškas imigrantų ekonominis ir socialinis gyvenimas. Tačiau imigrantai dažniausiai negali dirbti to darbo, kurio jie norėtų ir kuriame jie save realizuotų ir, tuo pačiu, taptų indėliu priimančios valstybės ekonominiam ir socialiniam klestėjimui. Todėl imigrantų profesinio potencialo naudojimo adekvatumas yra esminis klausimas pliuraliai visuomenei, ir šio tyrimo nagrinėjama **problema**.

Remdamasis fenomenologijos metodu, tyrėjas siekė žiūrėti į šią problemą kaip į fenomeną, kurio suvokimui reikalinga keletas žingsnių: atrasti fenomeno esmę; identifikuoti šio fenomeno esmės neatsiejamas/esmines dalis ir „užpildyti“ fenomeną tinkamais fenomeno suvokimais, kad fenomenas būtų suvokiamas savo visumoje, ir laike, ir erdvėje, t. y. savo pasirodymo kontekste ir per savo priežastis. Kitais žodžiais tariant, ieškota fenomeno esmės ir per rekonstrukcijos procesą siekta atskleisti fenomeno neatsiejamų dalių

ir fenomeno visumos suvokimą. Šiame procese, per abi šio tyrimo dalis, tyrėjas galėjo fenomenologiškai atlikti problemos refleksiją – teorija ir empirika visiškai susijusios ir susipynusios bendrai refleksijai. Viena dalis priklausė nuo kitos, abi dalys padėjo padaryti išvadas ir tuo pačiu įvadą į tyrimo problemą.

Rekonstruojant fenomeno visumą yra atskleidžiami tie komponentai, nuo kurių priklauso fenomeno suvokimas. Taip pat pastebimi jų ryšiai su problema ir tarpusavyje. Būtina suvokti migracijos reiškinį, kad suvoktume integraciją, kuri veda į darbo rinkos integracijos svarbą. Todėl migracija, integracija ir imigrantų darbo rinkos integracija yra šio **tyrimo objektai**.

Iškeliant nagrinėjamą problemą ir nustatčius tyrimo objektus, **tyrimo tikslas** yra atskleisti integracijos svarbą ir galimybes bei imigrantų profesinio potencialo naudojimo adekvatumo esminius faktorius ir jų priežastis, kad būtų galima tinkama problemos refleksija, nuo kurios priklauso jos suvokimas ir sprendimų galimybės.

Šio tikslo įgyvendinimui, remiantis fenomenologijos metodu, teorinėje dalyje, per Lietuvos ir pasaulio mokslo literatūros bei dokumentų analizę, buvo nagrinėjamas migracijos reiškinys ir reakcijos į šį reiškinį. Teorinėje dalyje taip pat atskleista integracijos svarba bei konkrečios jos įgyvendinimo sąlygos ir galimybės. Empirinėje dalyje, per interviu su imigrantais ir jų refleksiją, siekiama atskleisti problemos esmę, jos priežastis ir per pačią problemą suvokti jos sprendimų galimybes imigrantų bei priimančios šalies naudai. Taip galima apibendrinti tyrimo **uždavinius**. Prie šių tyrimo uždavinių formulavimo prisidėjo pastanga pagrįsti šiuos tyrėjo **ginamuosius teiginius**:

1. Sėkmingas pliuralumo įgyvendinimas yra visuomenių vystymosi proceso dalis.
2. Intensyvi interakcija su „kitais“ yra pasidalijimas žinojimu, kas veda į pažinimą ir gali reikšti autentiškumo vertinimą bei identiteto sustiprėjimą. Šiuo atveju homogenizacija būtų tik mitas.
3. Tolerancija kaip galutinis tikslas skirtingų kultūrų kontekste sudaro nelygų santykį, kai yra, kas toleruoja ir kas toleruojamas. Šiame scenarijuje ta dalis visuomenės, kuri toleruoja, tik leidžia, kad egzistuotų ta „kita“ dalis, kaip atskira visuomenės dalis, o ne kaip skirtinga dar viena visuomenės dalis – kas būtų sėkmingas integracijos proceso rezultatas. Pliuralios visuomenės sėkmingam funkcionavimui būtinos sėkmingos integracijos, kai skirtingos visuomenės dalys toliau lieka skirtingos, tačiau visavertiškos visuomenės dalys.
4. Sėkmingo pliuralumo įgyvendinimo visuomenėje lygis siejasi su gerovės pasiekimo visuomenėje lygiu. Pagrindinis faktorius tokiam sėkmingam pliuralumo įgyvendinimui yra tinkamas imigrantų profesinio potencialo naudojimas, jų sėkmingas įtraukimas į darbo rinką, kai atsiranda socialinė bei ekonominė nauda tiek pačiam imigrantui, tiek priimančiai šaliai. Norint sumažinti neadekvatų imigrantų profesinio potencialo naudojimą, būtinas valstybės ir pačių imigrantų įsitraukimas, mažinant kalbos barjerus ir skatinant interakciją.

Šie 4 teiginiai yra darbo autoriaus sukurto Keturių „stalo atramų“ konsensusui (KSAK) modelio pagrindai. Disertacija, paremta paties autoriaus naujai sukurtu modeliu, suteikia darbui **unikalumą ir naujumą**.

Prie šio tyrimo naujumo taip pat prisideda fenomenologinio tyrimo metodo naudojimas, dėl didelės paties tyrėjo refleksijos svarbos. Faktai yra suvokiami kaip netikri faktai tol, kol jiems nesuteikiama prasmė (Goto, 2017). Tyrėjo pareiga yra suvokti faktą savo objektyvume, tačiau ir permąstyti faktą atsižvelgiant į kontekstą, priežastis ir į savo paties patirtį, suteikiant faktui tinkamą suvokimą. Vien apsiriboti faktų aprašymu pagal šį metodą jau būtų pagrįstai naujoviška, tačiau tyrėjas siekė ir tyrimo proceso dinamikos, supindamas teorinę ir empirinę dalį taip, kad kiekviena iš šių dalių būtų ir išvadų, ir perspektyvų šaltiniais.

Pasirinkdamas interviu su imigrantais, kurie kuria ir patiria tiriamą fenomeną/problemą (imigrantų profesinio potencialo naudojimas), tyrėjas galėjo apžvelgti grynąją problemą, problemos esmę ir iš jos esmės gauti atsakymus. Ir teorinėje dalyje, rekonstruodamas problemą, griežtai laikydamasis fenomenologinių principų, suteikė reikšmingumą visam tyrimui, kuriame visur yra faktai ir tyrėjo refleksija, todėl daromos naujos išvados, kurios prisideda prie problemos visumos suvokimo ir sprendimo.

Portugalija ir Lietuva buvo pasirinktos šiam tyrimui būtent dėl skirtingos socio-ekonominės bei socio-politinės realybės ir dėl skirtingų integracijos pasiekimo lygių (pagal MIPEX (2015) Portugalija yra antroje vietoje, sąrašo viršuje, o Lietuva – ketvirta nuo galo), tačiau šios šalys dalinasi ta pačia problema, kuri yra šio tyrimo objektas. Tokios skirtingos problemos perspektyvos ir patirtys gali padėti geriau suvokti pačią problemos esmę, per naujus atradimus ir patvirtinimus.

Pagrindinės sąvokos: tarpkultūriškumas, imigrantai, integracija, tolerancija, asimiliacija, migracija, perteklinė kvalifikacija, tinkamas suvokimas (pagal fenomenologiją), patirtis (pagal fenomenologiją), rekonstrukcijos procesas (pagal fenomenologiją).

PAGRINDINĖS SĄVOKOS

- **Asimiliacija:** Pagal A. Giddens (2005), asimiliacija yra reiškinys, kai „imigrantai atsisako savo prigimtinių papročių bei praktikų ir performuoja savo elgseną pagal daugumos normas ir vertybes“ (p. 246). Vadovaujantis asimiliaciniu požiūriu, „iš imigrantų reikalaujama pakeisti kalbą, aprangą, gyvenimo būdą ir kultūrinę pažiūrą, o tai iš dalies sudaro integravimąsi į naują socialinę tvarką“ (ten pat).

- **Imigrantai:** Šalyje negyvenantis asmuo (piliėtis arba užsienietis), atvykstantis į valstybę, ketindamas joje pasilikti ilgiau nei vienerius metus (iom.lt, 2017).

- **Integracija:** Dinaminis, dvipusis visų imigrantų ir valstybių narių gyventojų abipusio prisitaikymo procesas (iom.lt, 2017); dvipusiškas interakcijos, susidėliojimo ir adaptacijos procesas tarp imigrantų ir priimančios visuomenės, per kurį su laiku imigrantai ir tos teritorijos gyventojai (arba dauguma) sudaro vientisą visuomenę, o ne visuomenę su atskiromis dalimis (Papademetriou ir Penninx, 2003).

- **Migracija:** Asmens judėjimas kertant tarptautinę sieną (tarptautinė migracija) arba valstybės viduje (migracija šalies viduje), kai išvykstama ilgesniam nei vienerių metų laikotarpiui, neatsižvelgiant į tai, ar žmogus išvyko savanoriškai ar ne, teisėtai ar ne. (emn.lt, 2017).

- **Patirtis (pagal fenomenologiją):** Patirtis fenomenologijai, pagal E. Husserl, yra būdas išgyventi fenomeną, būdas, per kurį išgyvename fenomeną – šios patirtys gali būti stebėjimas, analizė pagal teoriją „A“ arba teoriją „B“, eksperimentavimas, t. t. (Goro, 2017).

- **Perteklinė kvalifikacija**¹: Perteklinė kvalifikacija reikštų situaciją, kai žmogaus kvalifikacija ir/ar gebėjimai yra aukštesni, lyginant su atliekamo darbo reikalaujama kvalifikacija/gebėjimais (Quintini, 2011).

- **Rekonstrukcijos procesas (pagal fenomenologiją):** Rekonstrukcijos procesas susideda iš šių komponentų: atrasti fenomeno esmę; identifikuoti šio fenomeno esmės neatsiejamas/esmines dalis ir „užpildyti“ fenomeną tinkamais jo suvokimais, kad fenomenas būtų suvokiamas savo visumoje, ir laike, ir erdvėje, t. y. savo pasireiškimo kontekste ir per savo priežastis.

- **Tarpkultūriškumas:** Socialinės sanglaudos garantas, kai priimamos kitos kultūros bei socialiniai ypatumai ir pabrėžiama interakcijos svarba, remiantis abipuse pagarba bei priimančiosios šalies įstatymų laikymusi (ACIDI, 2013).

- **Tinkamas suvokimas (pagal fenomenologiją):** Fenomenologijoje faktai yra suvokiami kaip netikri faktai tol, kol jiems nesuteikiama prasmė. Todėl tyrėjo pareiga yra atmesti bet kokias *a priori* teorijas ar nuomones, ir suvokti faktą savo objektyvume, toliau jį permąstant, atsižvelgiant į kontekstą, priežastis ir į savo paties patirtį, suteikiant faktui tinkamą suvokimą (Goto, 2017).

- **Tolerancija:** Pagal J. M. André (2005) tolerancija yra kilusi iš lotyniško žodžio „tolerare“, kuris reikštų iškentėti, kantriai palaukti, išlaikyti; tolerancija nereiškia kitybės pripažinimo, tai labiau „kitų“ buvimo iškentėjimas, siekiant išlaikyti universalią, visuotinę, bendrą tvarką (Oliveira, 2008, p. 5).

- **Vietinis:** Priimančios šalies asmuo, turintis tos šalies pilietybę.

¹ Ang. Overqualification.

1. MIGRACIJĄ SUPONUOJANTYS FAKTORIAI

Jeigu galėtume keletą akimirų pakilti ir apžvelgti žmoniją tarytum iš paukščio skrydžio, pastebėtume, kad ji nėra vientisa, greičiau visiškai atvirkščiai – marga, įvairi. Pirmiausiai žmonija yra marga dėl akivaizdžiausiai matomų dalykų – spalvos. Bet ar tas akivaizdumas neklaidina? Ar spalva nėra akivaizdžiausias skiriantis elementas, bet tuo pačiu – paviršutiniškiausias? Juk odos spalva yra akivaizdi dėl to, kad yra „ant viršaus“. Tad jei truputį ilgiau pabūsime virš žmonijos ir atidžiau stebėsime, galime pradėti abejoti, ar spalva ir fiziniai bruožai yra galutiniai ir neginčijami žmonijos skirtingumo elementai, kad įvairovė neapsiriboja spalvomis, o labiau grindžiama elgesiu, būdais suvokti realybę.

Todėl fenomenologiškai bandydami suvokti ir pagrįsti pasaulio nehomogeniškumą, pirmiausiai nagrinėsime rasę, kad suvoktume, ar ji iš tikrųjų yra pagrįstas skiriantis elementas. Toliau nagrinėsime „kanalus“, per kuriuos žmonės suvokia ar bando suvokti realybę ir elgiasi pagal šį suvokimą, t. y. kultūrą, kalbą ir religiją. Nustatę pasaulio nehomogeniškumą, aptarsime migracijos reiškinių ir šio reiškinių neišvengiamumą, kuris yra vienas reikšmingiausių mūsų eros iššūkių.

Iš visų skiriančių elementų, fiziniai bruožai yra akivaizdžiausi, pirmiausi krentantys į akis. Žodis „rasė“ kilo iš lotynų kalbos „ratio“, kuris reiškia lemtis, kategorija, rūšis (Munanga, 2003). 1684 m. François Bernier veikale „Naujas žemės suskirstymas pagal joje gyvenančias skirtingas rūšis ar rases“² pirmą kartą pavartoja šį žodį, kad surūšiuotų skirtingų grupių žmones pagal fizinius bruožus. XVI–XVII a. Prancūzijoje polinkis skirstyti žmones buvo didelis dėl konfliktų tarp frankų bei galų – pirmieji buvo germanų kilmės ir sudarydavo aukštuomenę, o antrieji – vietiniai, tapatinami su plebėjais (lot. *plebs* – liaudis, plebėjai). Frankais pasivadindavo „gryno kraujo“, gebantys vadovauti galams (Munanga, 1996).

Bet pasak Kabengele Munanga (1996), Brazilijoje gyvenančio imigranto iš Kongo Respublikos, antropologo, San Paulo universiteto profesoriaus, būtent Pirėnų pusiasalyje prasidėjo intensyvūs debatai, kurių tikslas buvo pagrįsti skirtingų žmonių rūšių egzistavimą ir katalogavimą. Visa tai kilo Portugalijai ir Ispanijai atradus naujus žemynus, kai europiečiai susidūrė su visiškai jiems nežinomomis žmonių rasėmis ir bruožais. Šios teorijos irgi tiko pateisinti indėnų bei juodaodžių vergovę (p. 9).

1853 m. Arthur de Gobineau, Prancūzijos filosofas, diplomatas ir rašytojas, publikavo savo knygą „Esė apie žmonijos rasių nelygybę“³, kurioje bandė nagrinėti skirtumus tarp žmonių rasių (baltųjų, geltonųjų, juodųjų). Šiame darbe A. de Gobineau teigia, kad jokios civilizacijos neatsirado be baltųjų iniciatyvos ir bandė pateisinti skirtingų rasių egzistavimą ir jų hierarchiją. Jis palygino skirtingų žmonių rasių smegenų dydžius ir teigė, kad jų dydis susijęs su jų civilizacijos lygiu. A. de Gobineau pripažino, kad arijai yra aukščiausia rasė ir turėtų būti saugoma nuo susimaišymo, kuris pagal jį pablogintų arijų rasę. Pastebėdamas, kad tas susimaišymas po truputį vis dažniau vyksta, jis pasakė vieną iš savo garsiausių sakinių: „Netikiu, kad visi žmonės yra kilę iš beždžionių, bet tikiu, kad einame to link“ (p. 198).

² Autoriaus laisvas vertimas iš „Nouvelle division de la terre par les différentes espèces ou races qui l’habitent“.

³ Autoriaus laisvas vertimas iš „Essai sur l’inégalité des races humaines“.

Remdamasis panašiu požiūriu Francis Galton, anglų mokslininkas „universalas“ (antropologas, eugenikas, tyrinėtojas, geografas, išradėjas, meteorologas, proto-genetikas ir statistikas), sukūrė eugenikos teoriją. Jis buvo pusbrolis Charles Darwin (pastarasis labai paveikė jo darbus). F. Galton pirmą kartą pavartojo eugenikos sąvoką 1883 m. savo darbe „Žmogaus gebėjimai ir jų plėtros klausimai“⁴. Pagal autorių, šis terminas apibrėžia mokslą, kuris pasisako už socialinę kontrolę, siekiant pagerinti arba pabloginti rasių kokybę ateities kartose, fizine arba protine prasme (Goldim, 1998). Jau 1869 m. autorius parašė veikalą „Paveldimas genijus“⁵, prieš tai išnagrinėjęs 177 biografijas. Šiame darbe jis gina idėją, kad protingumas yra paveldimas, o ne aplinkos pasekmė, ir skirtingų intelektų žmonių susijungimas pablogintų ateinančią kartą (Galton, 1973). Šiuose dviejuose F. Galton darbuose pasisakoma už dirbtinę intervenciją, pakeičiant natūralią eigą į dirbtinę, apgalvotą, išsvengiant skirtingų lygių žmonių susijungimo.

A. Gobineau teorija teigia, kad egzistuoja skirtingos žmonių rasės ir hierarchija tarp jų, o F. Galtono teorija tvirtina, kad intelekto lygis yra paveldimas dalykas ir būtina dirbtinai rūšiuoti žmones, kad nesuprastėtų protingų žmonių rūšis. Šios teorijos buvo vienas iš pagrindų nacistų teorijoms (Menegat, 2008). Tiesa, eugenikos idėjos paplito ne tik nacių tarpe, bet pasiekė visą pasaulį, nuo JAV Niujorko Imigracijos būstinės, kur imigrantai būdavo įkalinami, sterilizuojami ar deportuojami iš šalies, kad sumažintų rasių maišymąsi, iki Brazilijos Eugenikos komiteto, kuris XX a. trečiajame dešimtmetyje visai siekė išvengti ne-baltųjų imigrantų atvykimo į šalį (Stepan, 1996, p. 228).

Tačiau jau 1836 m. Friedrich Tiedemann, Vokietijos anatomijos ir fiziologijos mokslininkas, parašė straipsnį „Apie juodaodžio smegenis, palyginus su europiečio bei orangutango smegenimis“⁶, kuriame nustatė, kad baltųjų, juodųjų bei moterų smegenys turi tas pačias proporcijas. Autorius įrodė, kad protingumo lygiui nurodyti smegenų dydžiai yra nereikšmingas, moksliskai nepagrįstas dalykas (Tiedemann, 1836, p. 497–427). Autorius pripažintas pirmuoju mokslininku pasaulyje, įrodžiusiu rasizmo nepagrįstumą.

1885 m., Antenor Firmin, Haičio antropologas, parašė straipsnį „Dėl žmonijos rasių lygybės“⁷, atsakydamas į Arthur de Gobineau „Esė apie žmonijos rasių nelygybę“⁸. A. Firmin teigia, kad „visi žmonės yra apdovanoti tomis pačiomis savybėmis ir tomis pačiomis nuodėmėmis, nepriklausomai nuo odos spalvos ar anatomicinės formos. Rasės yra lygios“⁹ (Firmin, 2002, p. 450). Jis buvo atstumtas dėl savo įsitikinimų, kad visos žmogiškosios rasės yra lygios.

A. Firmin buvo vienas pirmųjų, kurie įtraukė rasę kaip fizinę antropologiją. Šiai mokslų sričiai rasė yra tik būdas skirti skirtingų bruožų žmones, pagal savo spalvą, ūgį, veido bruožus, t. t., kurie yra perduodami iš kartos į kartą.

⁴ Ang: Inquiries into Human Faculty and Its Development.

⁵ Ang: Hereditary Genius.

⁶ Ang: On the Brain of the Negro, compared with that of the european and the orang-outang.

⁷ Ang: On the Equality of Human Races.

⁸ Ang: Essay on the Inequality of Human Races.

⁹ Autoriaus laisvas vertimas iš: „all men are endowed with the same qualities and the same faults, without distinction of color or anatomical form. The races are equal“.

Bet tik XX a., kartu su biologijos bei genetikos mokslų pažanga, pastebimai pradėjo keistis požiūris į žmonių rūšiavimą. Claude Lévi-Strauss, gimęs Belgijoje, bet didelę gyvenimo dalį praleidęs Prancūzijoje, vienas iš garsiausių ir įtakingiausių XX a. etnologų ir antropologų, buvo labai reikšmingas asmuo, pasisakęs už poreikį vengti rasių klasifikavimo. Mokslininkas teigė, kad norėdami rasti pagrįstų skirtumų turime žiūrėti ne į fizinius bruožus, o į kultūrą. Pasak Claude Lévi-Strauss, visos žmonių grupės prisideda prie žmonijos evoliucijos, tik skirtingu būdu, priešingai A. de Goubinieu, kuris baltiesiems žmonėms priskyrė atsakomybę už evoliuciją (Párraga, Simón, 2012, p. 4).

Franz Boas (2004), gimęs Vokietijoje ir gyvenęs Jungtinės Amerikos Valstijose, taip pat įdėjo svarbų indėlį tam, kad pakeistų požiūrį į rases: „Vidutiniai baltųjų rasės gebėjimai randami to paties lygmens visose kitose rasėse. Todėl nėra pagrindo manyti, kad kitos rasės negali pasiekti to paties civilizacijos lygio, kurį pasiekėme“ (p. 267–268). 1911 m. autorius parašė straipsnį „Primityviojo žmogaus protas“¹⁰, kuris yra svarbus ne tik tuo, kad šiame leidinyje išskirtos rasės ir kultūros sąvokos, bet ypač dėl to, kad sumenkino rasės ir padidino kultūros svarbą (Boas, 2004).

Vienas iš Franz Boas mokinių turės svarbų vaidmenį rasių traktavime po II Pasaulinio karo – Ashley Montagu, žydų kilmės anglų antropologas, kuris 1942 m. parašė knygą „Pavojingiausias žmonijos mitas: melas apie rasę“¹¹. Autorius skelbia, kad rasė yra biologinis mitas. 1949 metais Levi Strauss siūlymu Montagu pakviestas užimti vyriausiojo redaktoriaus postą UNESCO mokslininkų susitikime, skirtame sudaryti išvadų dokumentą rasizmo temai. Susitikime, kuris įvyko 1949 m. gruodžio 12–14 dienomis dalyvavo 8 mokslininkai: sociologai Franklin Frazier (JAV), Morris Ginsberg (Anglija), Luiz de Aguiar Costa Pinto (Brazilija); antropologai Ernest Beaghole (Naujoji Zelandija), Juan Comas (Meksika), Ashley Montagu (JAV), Claude Lévi-Strauss (Prancūzija); filosofas ir politikas Humayan Kabir (Indija). Šio susitikimo rezultatas buvo oficialus UNESCO pareiškimas dėl rasės, kuriame paskelbtos tokios išvados: 1. proto gebėjimai yra vienodi visose rasėse; 2. rasių maišymasis nekelia biologinės degradacijos; 3. nėra jokios galimybės nustatyti ryšį tarp religinių ar/ir nacionalinių grupių ir rasių tipų; 4. rasė yra mažiau biologinis faktas nei socialinis mitas, t. t. Šiuo dokumentu norėta paneigti bet kokias rasių hierarchizavimo galimybes (Maio, 1998).

Pareiškime taip pat pasiūlyta pakeisti terminą „rasė“ į apibrėžtį „etninės grupės“: „Nacionalinės, religinės, geografinės, kalbinės ir kultūrinės grupės nebūtinai sutampa su rasinėmis grupėmis, o tokių grupių kultūros bruožai neįrodo genetinio ryšio su rasiniais bruožais. Kai populiarioje kalboje vartojamas žodis „rasė“, galima įveltį rimtų klaidų. Būtų geriau kalbant apie žmonių rases visiškai atsikratyti termino „rasė“ ir kalbėti apie etninę grupę“¹² (UNESCO, 1950).

¹⁰ Ang: The Mind of Primitive Man.

¹¹ Ang: Man's Most Dangerous Myth: The Fallacy of Race.

¹² Autoriaus laisvas vertimas iš: „National, religious, geographic, linguistic and cultural groups do not necessarily coincide with racial groups: and the cultural traits of such groups have no demonstrated genetic connection with racial traits. Because serious errors of this kind are habitually committed when the term 'race' is used in popular parlance, it would be better when speaking of human races to drop the term 'race' altogether and speak of ethnic groups.“

Laikui bėgant ir didėjant mokslo pažangai, ši UNESCO pozicija, kad negalima skirstyti žmonių pagal biologinius kriterijus, tik pasitvirtino. 2001 m. Jungtinių Tautų Socialinio vystymo konferencijoje paskelbta, kad „genetiniai tyrimai paneigė žmonių klasifikavimo pagal skirtingas rases teorijas. 99,9 % visų žmonių genetinių bruožų yra vienodi, o likusi dalis, kuri sudarytų pokyčius – skirtumai grupės viduje yra didesni už skirtumą tarp grupių“ (Bouza, 2002, p. 4). Tačiau esama atotrūkio tarp mokslo žinių ir populiarių įsitikinimų apie rases. (Tomošiūnas, 2011, p. 5).

Praktikoje terminas „rasė“ ir toliau vartojamas kalbant apie fizines savybes antropologijos sferoje, kai norima suskirstyti žmones pagal jų fizinius bruožus, kurie yra paveldėti – odos spalva, veido forma, ūgis, t. t. Visose kitose mokslo sferose taikoma UNESCO rekomendacija – kalbėti apie etnines grupes, kurios yra skirstomos pagal kultūrą. Tačiau šios pozicijos nesilaiko nei visi žmonės, nei mokslininkai, nepaisant F. Tiedemann, A. Firmin, F. Boas, C. L. Strauss, K. Montauge ir kitų mokslininkų pastangų ir įvairių genetinių tyrimų rezultatų, įrodančių, kad žmonės negali būti vertinami pagal fizinius kriterijus. Priešingai mąstančių yra ir mokslų pasaulyje. 1994 m. Richard Herrnstein ir Charles Murray knygoje „The Bell Curve“ teigia, kad rado ryšį tarp rasių (šios knygos atveju – baltųjų ir juodųjų rasės) ir intelekto lygių. Knygos autoriai teigia, kad nustatė mažesnę intelekto koeficiento (IQ) lygį juodųjų grupėse nei baltųjų, ir kad kai juodųjų ir baltųjų rasės susimaišo, ryškėja tendencija, kad kitoje kartoje IQ bus mažesnis (istoe.com.br, 2008).

Tad pagal mokslo istoriją ir teorijas rasė, kaip ir jos savybės, yra paviršutiniškas skiriamasis elementas. Ir UNESCO, ir dauguma mokslininkų sutaria, kad tikrasis žmonių skiriantis elementas yra kultūra, kuri yra pagrindas kolektyvinei tapatybei formuotis. Per kultūrą susiformuoja etninės grupės, kurios vėliau formuoja tautas, o šios – valstybes.

Žmogaus etniškumas susijęs su kalba, religija, tradicija, todėl glaudžiai siejasi su kultūra. Todėl vienoje grupėje, kuri pavadinta baltųjų, geltonųjų, juodųjų rase, gali būti keletas skirtingų etninių grupių (Poutignat, 1998, p. 86–124).

Anthony D. Smith, anglų nacionalizmo ir etniškumo profesorius, skiria kelis pagrindinius etninių bendrijų bruožus: „1) bendro savivardžio, 2) bendros kilmės mito, 3) istorinių atsiminimų, 4) asociacijos su bendra istorine teritorija – tėvyne, 5) vienos ar kelių etnosų skiriančių kultūrinių charakteristikų, 6) grupinio solidarumo jausmo, 7) endogaminių santuokų procento kitimas“ (Trakšelys, 2008, p. 3). A. D. Smith vartoja terminą „etnosas“, kad apibendrintų grupę, kurią vienija bendri protėviai, bendro kultūrinio identiteto idėjos ir sąsaja su konkrečia gimtine. (Giddens, 2005, p. 414)

Smitho apibrėžime pastebime, kad ryšys su praeitimi yra vienas iš svarbiausių dalykų etninei grupei. George Alphonse De Vos taip pat į tai atkreipia dėmesį, kai teigia, kad etninė tapatybė yra priklausymo forma, nukreipta į praeitį (1972, p. 437), „kai yra istorinio tęstinumo jausmas su protėviais ir su bendra kilmės vieta“ (1982, p. 9). Protėviai yra svarbūs dėl kultūros paveldo perdavimo. Tradicija užima labai svarbų vaidmenį, kaip simbolių, vaizdų, teorinių ir praktinių žinių, elgesio ir t. t. visuma, kurią grupė priima dėl tęstinumo tarp praeities ir dabarties (Hervieu-Léger, 1993, p. 127).

„Žmogus nėra improvizacija... jis yra ilgos pastangų, pasiaukojimų praeities kulminacija (rezultatas)... Protėvių kultas tarp visų kitų yra pats tikriausias, nes protėviai yra tie, kurie sukūrė tai, kas esame dabar“ (Reman, 1992, p. 54).

Su praeities ir dabarties ryšiais taip pat susijusi Smitho apibrėžta istorinė teritorija (gimtinė, tėvynė). „Savo žemė“ kiekvienai etninei grupei yra ne vien žemė ar erdvė, bet ir simbolis, nes gali reikšti bendrą paveldą – tėvų, protėvių žemė, per kurią visi ten gyvenantys gali jaustis kaip viena šeima, nes dalinasi ta pačia žeme, kuri yra bendras paveldas (Pollini, 1987). Teritorija vienos etninės grupės ryšio pagrindas gali būti dar ir dėl to, kad toje žemėje per visą istoriją dirbo keletas kartų – tai veikia kaip materialiniai ryšiai tarp praeities ir dabarties kartų. „Teritorija yra kolektyvinė prisiminimų erdvė, materialiniai resursų šaltiniai bendruomenei bei simbolis kolektyviniam tapatumui“ (Gimenez, 1997). Teritorija gali taip pat veikti kaip „šventa vieta, kurioje randi simbolius ir vertybes, ir jomis daliniesi“ (Bonnemaison, 1981, p. 257).

Etninės grupės susiformavimą ir tąsą galime geriau suprasti nagrinėdami tapatybės susiformavimą. N. Statkui etniškumas yra kolektyvinė tapatybė, kuri remiasi bendros kilmės, giminytės suvokimu, kultūrinėmis ir morfofiziologinėmis charakteristikomis (Trakšėlyš, 2008, p. 3). Bet prieš kolektyvinę tapatybę, yra individuali tapatybė, kuri pagal Meksikos sociologą Gilberto Gimenez nėra niekas daugiau nei pati kultūra, kurią kiekvienas turi savyje. Tos kultūros bruožai bus atskleisti, kai žmogus žiūrės į kitą, tokiu būdu vykdydamas diferenciacijos procesą (Gimenez, 1997).

Yra „Aš“, kadangi yra „Kitas“. „Kito“ egzistavimo suvokimas atsiranda pirmiau nei suvokimas apie „Aš“ (Anselmo Borges, 2011). „Žmogus niekada nesutampa su savimi. Niekas negali taikyti jam tapatybės formulės $A = A$Atskleisti autentišką asmenybės gyvenimą yra įmanoma tik per dialogą, kurio metu asmuo laisvai ir abipusiškai atsiskleidžia... Dialoge žmogus ne tik rodo save išoriškai, bet ir pirmą kartą tampa tuo, kuo jis yra – ir mes tai pakartojame ne tik kitiems, bet ir sau“ (Bakhtin, 1997, p. 47).

Panašiai kaip A. Borges ir M. Bakhtin, D. Cuche taip pat argumentuoja, kad tapatybės susiformavimas vyksta socialiniame kontekste, nes tapatybė egzistuoja tik santykyje su kitu, kai gali įvykti diferenciacijos procesas (Cuche, 1999, p. 177). Diferenciacijos procese suvokiu, kas yra „jis“, tuo pačiu, kas esu „aš“, ir tas pats procesas vyksta kolektyviniame lygmenyje, kai grupės tapatybė susiformuoja santykyje, susidūrus vienai grupei su kitomis (1999, p. 182).

Tiesa, G. Gimenez pabrėžia, kad neužtenka vien rasti skirtumus su kitais ir suvokti savo asmeninius bruožus, dar būtinas ir kitų grupės narių pripažinimas ir priėmimas: „Pripažinimo reiškinys yra pagrindinis procesas tapatybių formavime“ (Gimenez, 1997, p. 7). Todėl individo tapatumas yra ne vien skaičius (kiekybinė išraiška), tačiau taip pat kokybinė tapatybė, kuri susiformuoja, laikosi ir apsireiškia interakcijos bei bendravimo procese, ir per šį procesą (Habermas, 2001, p. 145). Bet tai nereiškia, kad esame visiškai priklausomi nuo kitų, kaip primena Kanados mokslininkas Irving Goffman, argumentuodamas, kaip dažnai paaugliai yra nepatenkinti ir nesutinka su tuo, kaip kiti juos

priima (Gimenez, 2000). Todėl teisingiau yra sakyti, kad tapatybės susiformuoja socialiniame santykiyje, bet ne viena, o bent dvi: „privati tapatybė“, apibrėžta mūsų vidiniame pasaulyje, bei „viešoji tapatybė“, skirta viešam gyvenimui (Hecht, 1993, p. 42–43).

„Tapatybę suvokiame tada, kai susitapatiname ir esame kitų pripažinti“ (Kozakai ir Wolter, 2007, p.10). Priklausymo pojūtis bei ryšys yra du procesai, kurie siejasi tarpusavyje ir ant kurių buvo pastatyta tauta. Galime šiuos du procesus apibūdinti kaip komunikacijos/bendravimo socialinės erdvės kūrėjus, per kuriuos institucionalizuojasi skirtumai tarp kolektyvinės „Mes“ ir kolektyvinės „Kiti“ tapatybės. Rezultatas yra toks, kad sukuriama kolektyvinė tapatybė, kuri pasireiškia per vieną „ego“, gebantį turėti ir pareikšti kolektyvinį norą... Vėliau tauta bando sukurti valstybę, kad pati save valdytų (Eder, 2005, p. 18).

J. Habermas nacionalizmas yra moderni kolektyvinės tapatybės forma, kuri remdamasi savo narių bendrais tikslais peržengia pirmykštės tapatybės formas ir leidžia suformuoti tapatumą per socialinius vaidmenis (1994).

E. Renan, kalbėdamas apie tautą, kalba kad ji yra „noras gyventi kartu“, „noras turėti bendrą gyvenimą“, „kasdieninis referendumas“. Pagal autorių, tauta laikosi tuo, kad jos nariai kiekvieną kartą patvirtina savo norą gyventi kartu. Tiesa, E. Renan pabrėžia, kad tas noras būti kartu visų pirma atsiranda iš bendros praeities ir iš noro dabartyje išsaugoti ir praplėsti savo paveldą (Kozakai ir Wolter, 2007, p. 14).

Tam pritaria politikos mokslų specialistas amerikietis Benedict Anderson, kuriam tauta yra „sugalvota politinė bendruomenė“ (Anderson, 1993, p. 23). Ispanų mokslininkas Roberto Augusto teigia, kad tauta yra tai, ką nacionalistai tiki esant tauta (Augusto, 2012, p. 19). Prancūzų filosofas ir antropologas Ernest Gellner teigia, kad „du žmonės yra iš tos pačios tautos, jeigu abu pripažįsta vienas kitą ir supranta priklausantys tai pačiai tautai“ (Gellner, 2003, p. 23). Šių mokslininkų teigimu, galime suprasti, kad nacionalistai kuria tautą, o ne tauta kuria nacionalistus. Tad nacionalizmas yra vienos kultūros elemento ir politinio elemento sujungimo kilmės mitas, iš kurio atsiranda nacionalinė valstybė (Gellner, 1995). Nacionalinė valstybė susidaro iš vienos kultūrinės bendruomenės, kuri yra sujungta geografiškai ir su viena bendra kalba, bendrais įpročiais ir tradicijomis, kuri turi politinę instituciją su valstybine forma (Gellner, 2003).

Max Weber teigia, kad dažniausiai kiekviena tauta bando formuoti valstybę, kur galėtų save atstovauti, ir pats faktas, kad vienoms tautoms tai pavyksta, o kitoms ne, parodo, kad tauta yra konstrukcija (pastatoma). Kiekviena tauta susiformuoja unikaliai (dėl savo narių unikalios kultūros ir istorijos bruožų) ir turi savo unikalią tapatybę (Weber, 2007).

Yra skirtingos valstybės, nes skiriasi tautos, susikūrusios iš skirtingos etninių grupių, kurios ateina iš kolektyvinės tapatybės suvokimo. Žmogaus kolektyvinės tapatybės susiformavimas neatsiejamas nuo kultūros, kalbos ir religijos.

Pagal anglų antropologą Edward Burnett Tylor, kultūra „yra ta kompleksinė visuma, į kurią įeina tikėjimai, menai, moralė, įstatymai, papročiai, ir visi kiti įpročiai ir gebėjimai, kuriuos žmogus įgijo kaip visuomenės narys“ (Kahn, 1995, p. 29).

Tačiau JAV antropologas Clifford Geertz ne visiškai priima E. B. Tylor apibrėžimą, suprasdamas, kad tai yra per platu ir per painu. Jis savo knygoje „Kultūros interpretacija“ mini Claude Lévi-Strauss, pateisindamas savo kritiką Tylor: „Strauss pastebėjo, kad mokslų pažanga nereiškia sudėtingumo sumenkinimo į paprastumą, o atvirkščiai: reiškia mažiau samprotaujančio sudėtingumo pakeitimą į daugiau samprotaujantį sudėtingumą“ (Geertz, 2008, p. 29). Ir pateikia amerikiečių antropologo Clyde Kluckhohn kultūros apibrėžimą iš knygos „Veidrodis žmogui“¹³: 1. „visos tautos gyvenimo būdas“; 2. „individualus socialinis palikimas, gautas iš jo grupės“; 3. „mąstymo, jautimo, tikėjimo būdas“; 4. „elgesio abstrakcija“; 5. „dalis antropologinės teorijos apie tai, kaip žmonės iš tikrųjų elgiasi grupėje“; 6. „sukauptų mokslų saugykla“; 7. „standartizuota orientacija į pasikartojančius problemų rinkinius“; 8. „išmoktas elgesys“; 9. „mechanizmas elgesio norminiam reguliavimui“; 10. „techninių metodų rinkinys tiek išorinės aplinkos, tiek žmonių reguliavimui“; 11. „istorijos nuosėdos“; 12. „elgesio žemėlapis, filtras, matrica“¹⁴ (2008, p. 5).

Toje pačioje knygoje C. Geertz mini Max Weber, pritardamas šiam, kad žmogus yra „gyvūnas, pririštas prie prasmų grandinių, kurias pats pasigamina“. „Priimu kultūrą kaip šias grandines ir jų analizę – ne kaip empirinį mokslą, siekiant dėsnių, bet kaip interpretatyvų mokslą, siekiant prasmų“ (2008, p. 11).

Atsižvelgiant į tai, C. Geertz supranta, kad kultūra yra viešas dalykas, kadangi prasmė taip pat yra vieša. Taip pat ir antropologas amerikietis Ward Goodenough, sutikdamas su C. Geertz teigia, kad „visuomenės kultūra kyla iš to, ką kažkas turi žinoti ar tikėti, kad galėtų elgtis taip, kad kiti nariai jį priimtų“ (Winkin, 1998, p. 131).

Anthony Giddens taip pat primena, kad kultūra susijusi su vertybėmis, kurias dalinasi tam tikros grupės nariai; normomis, kurias jie sutaria, ir materialiniais turtais, kuriuos gamina (Giddens, 2005, p. 38–40). Kultūros antropologas Frank Robert Vavelo tvirtina, kad kultūra yra adaptacijos mechanizmas: institucijų, įrankių, veiksmų, minčių visuma, per kurią viena visuomenė laikosi (Vavelo, 1978, p.17). „Visuomenės vienija struktūrizuoti socialiniai santykiai, kurie organizuojami remiantis unikalios kultūra“ (Giddens, 2005, p. 38).

Šiame skyriuje labai pabrėžta kultūros svarba viešajame gyvenime, bet tai nereiškia, kad ji yra vien išorinis reiškinys. Todėl reikia priminti, kad kiekvienas savyje taip pat neša kultūrą (kaip teigia Gimenez, ir jau minėjome šio darbe), kurią naudoja, kai susitinka su „kitu“ ir tada veikia diferenciacijos procesas, pirmasis žingsnis tapatybės formavime.

Sutikdamas ir su C. Geertz, ir su G. Gimenez, A. Borges teigia, kad kiekviena visuomenė ir žmonių grupė turinti savo kultūrą, ir visi žmonės, yra kultūros rezultatai ir kūrėjai, nes kiekvienas yra sudarytas iš kultūros (Borges, 2011).

¹³ Ang: Mirror for Man.

¹⁴ Autoriaus laisvas vertimas iš: „1. „the total way of life of a people“; 2. „the social legacy the individual acquires from his group“; 3. „a way of thinking, feeling, and believing“; 4. „an abstraction from behavior“; 5. „a theory on the part of the anthropologist about the way in which a group of people in fact behave“; 6. „a storehouse of pooled learning“; 7. „a set of standardized orientations to recurrent problems“; 8. „learned behavior“; 9. „a mechanism for the normative regulation of behavior“; 10. „a set of techniques for adjusting both to the external environment and to other men“; 11. „a precipitate of history“; 12. „a behavioral map, sieve, or matrix.“

Nebūtų visuomenės, jei nebūtų kultūros, tačiau kiekvienai visuomenei kultūra yra būtina, nes apskritai nebūtume „žmonės“ be kultūros, kaip tvirtina A. Giddens. Ir viena iš to priežasčių, pagal jį, būtų kalbos nebuvimas (Giddens, 2005, p. 38). Kalba nėra tik komunikacijos priemonė, ji yra ir „modeliuojanti sistema“, kuri siūlo pasaulio sistemas, kaip kodą pasaulėžiūros perdavimui vienoje bendruomenėje (Lee, 1996, p. 14–26).

„Per kalbą, išmoktą iš mamos, kalbą, su kuria atsiskiriame tik kapuose, atkuriamo praeitį, įsivaizduojame narystę ir svajojame apie ateitį“ (Anderson, 1993, p. 140).

Gernando Poyatos taip pat pabrėžia kalbos svarbą kultūrai savo darbe „Nežodinis bendravimas“¹⁵ (Poyatos, 1994, p. 125). O žydų kilmės vokiečių Franz Boas teigia, kad kiekviena kalba reiškia skirtingą patirčių klasifikaciją. Todėl kai žmogus išmoksta kalbą, jis išmoksta tą klasifikaciją, kurią jo pašamonė priims. Būtent F. Boas pradėjo kelti hipotezę, kad kalba gali turėti svarbų vaidmenį kuriant mastymą ir kultūrą (Soares, 2001, p. 53). Edward Sapir, jo mokinys, tęsė šią idėją: „Iliuzija manyti, kad kažkas gali suvokti realybę be kalbos, ir kad kalba yra vien komunikacijos įrankis...“ (Sapir, 1929, p. 53). Kalba yra vienas iš kultūros elementų, kuris reiškia daugiau nei tik komunikacijos priemonė.

Vokiečių filosofas ir diplomatas Wilhem Von Humboldt XIX a. pabrėžė kalbą kaip „Weltanschauung“ (liet.: pasaulio matymas/pasaulėžiūra), todėl ji yra tarpininkė tarp žmogaus ir realybės (Hill, 1988, p. 14–20). Bet tik nuo 1930 m. šis požiūris į kalbą sustiprėja, remdamasis į empirinius duomenis (Lee, 1996, p. 15–26), ypač dėl amerikiečio, kalbų specialisto, Benjamin Lee Whorf darbų. Pagal šį mokslininką, E. Sapir mokinį (ir F. Boas mokinį), skirtingų kalbų semantinės struktūros yra neribotos, ir tai lemia žmogaus mąstymą. Todėl kalba, mintis ir kultūra yra giliai susietos, ir galime manyti, kad kiekviena kalba suteikia skirtingą pasaulėžiūrą (Gumperz, Levinson, 1996, p. 24).

Nustatę, kad kalba visapusiškai susijusi su kultūra ir suteikia būdą suprasti realybę, taip pat turime bent trumpai apžvelgti religijos reiškinį, nes pastaroji taip pat yra viena iš priemonių suvokti realybę ir yra betarpiškai susijusi su kultūra.

Žodis „religija“ greičiausiai kilęs iš vieno iš šių dviejų lotynų kalbos žodžių: „religere“ ar „religare“. Pirmasis reikštų suteikti dėmesį į kurią nors veiklą, antrasis – „ką nors tvirtai surišti“. Bet šiandien „religija“ apibrėžia tikėjimą, elgesį ir socialines institucijas, susijusias su žmonių prasmės bei egzistencinių klausimų ieškojimų, ir lemiantį žmogaus elgesį (McCutcheon, 2007, p. 10). Kadangi visa tai susiję su neregimuoju (t. y. neempiriniu) pasauliu, esančiu už žmonijos istorijos ribų, paprastai manoma, kad „religija“ ir „politika“ prieštarauja viena kitai. Iš to kilo nuostata, jog religija yra asmeninio tikėjimo reikalas, nepaklūstantis racionalumui, o politiniai klausimai yra regimi, vieši, todėl ir atviri racionaliems argumentams (p. 11). Nepaisant religijos pirminės ir esminės savybės priklausyti privačiai kiekvienam individui, ji (jos svarba ir reikšmingumas) plečiasi į kolektyvinį gyvenimą.

Hans-Jurgen Fraas pripažįsta religiją kaip kultūros dalį, be kurios nei viena kultūra nebūtų pakankamai stipri. Pagal Peresson, religija yra ne dar vienas elementas kultūros

¹⁵ Ispanų k.: La comunicacion no verbal.

sudėtyje, o pats reikšmingiausias, ji yra „kultūrų dvasia“, per kurią suprantame realybę (Scarlatelli, Streck, Follmann, 2006, p. 70). Pasak Giddens, religija visada išliko pagrindine žmogaus egzistencine dalimi, skirtingai veikdama jo gyvenimo aplinką ir reakciją į realybę. Nuo seniausių laikų, religija turėjo didžiulę įtaką žmonių gyvenimui, tai rodo ankstyviausiuose archeologiniuose kasinėjimuose aptinkami aiškūs religinius simboliai ar apeigų įrodymai. Būtent grupės simboliai, kurie žadina garbinimo ir/ar nuolankumo, pagarbios baimės jausmą ir yra susiję su ritualais ar ceremonijomis, Giddens apibūdinami kaip visų religijų bendros savybės (Giddens, 2005, p. 493). C. Geertz savo darbe „Kultūros interpretacija“ dar pabrėžia, kad religiniai simboliai veikia kaip vienos grupės etosas ir pasaulėžiūros apibendrinimas (Geertz, 2008, p. 65–70). Durkheim vartoja terminą „totemas“ kaip grupės simbolį, kuris reiškia grupės ar bendruomenės pagrindines vertybes. Pagal jį, žmonių pagarba totemui iš tikrųjų kyla iš jų pagarbos pagrindinėms socialinėms vertybėms. „Religijos atveju garbinimo objektas iš tiesų yra pati visuomenė“ (Giddens, 2005, p. 498). Taigi darome prielaidą, kad religijos pagrindas susidaro pirmiausiai iš visuomenės kultūros. Religija ne tik sąlygoja socialinę struktūrą, bet yra ir didžiausių visuomenės vertybių tikslų projekcija – kolektyviniais ritualais žmonės vis iš naujo patvirtina savo tikėjimą antgamtinėmis būtybėmis ir sustiprina tarpusavio ryšius (Bowie, 2007, p. 19). Tai rodo, kad religija ne tik funkcionuoja kaip „institucija, padedanti individams ir bendruomenėms atsinaujinti“, kaip nepaisant skirtingo požiūrio sutarė Marksas, Freudas ir Durkheim, bet ir kad religijų savybės taip pat priklauso kultūrai, kurioje egzistuoja (McCutcheon, 2007, p. 13).

Pagal Fiona Bowie, socialinė struktūra ir religija atspindi viena kitą, pavyzdžiui nomadų tautos, tarp jų beduinai, įsivaizduoja Dievą kaip tėvą ir kalbėdami apie savo santykį su Dievu naudojami šeimos bei kaimo gyvenimo įvaizdžiais (2007, p. 19–22). Sėsli, monarchinė visuomenė, priešingai, Dievą vaizduoja kaip monarchą, kuriam mokama duoklė, naudojamosi tarnų ir pavaldinių, gerbiančių savo aukščiausių valdovą, įvaizdžiais.

Nagrinėdami skirtingų visuomenių religijų mitus ir simbolius, pastebime, kad jie turi tas pačias funkcijas. Mitai pabrėžia svarbiausias konkrečios visuomenės gyvenimo vertybes ir problemas, simboliai – vienija vieno tikėjimo žmones į vieną bendruomenę. Tačiau jų formos ir svarba skiriasi priklausomai nuo kultūros, kurioje jie egzistuoja (Davis, 2007, p. 20). Galime sudaryti margą pasaulio žemėlapi, norėdami nustatyti skirtingų religijų apraiškų vietas, ir pastebėsime, kad tas margumas atitinka skirtingų kultūrų realybę: apskritai vakarų šalims būdinga krikščionybė, arabų pasaulyje – islamas, rytų šalims – budizmas, hinduizmas. Kaip minėjo Giddens „Individo, gimusio Australijos medžiotojų ir maisto rinkėjų visuomenėje, tikėjimai, be abejonės, skirsis nuo to, ką tiki asmuo, gimęs Indijos kastų sistemoje ar viduramžių Europos katalikų bažnyčios aplinkoje“ (Giddens, 2005, p. 498).

Bet būtina atkreipti dėmesį į tai, kad tas pats tikėjimas jau pats skiriasi vien dėl aplinkos ir kultūros. Pavyzdžiui, katalikų kunigai Brazilijoje gali dažnai naudoti neformalią muziką ir šokius Mišiose, kas būtų vis dar neįsivaizduojama Mišiose Lietuvoje ar Romoje.

Kalba ir religija yra pagrindiniai kultūros elementai, kurie suteikia žmonėms būdą žiūrėti į realybę. Skirtingos kultūros žmonės skirtingai suvoks pasaulį, ir todėl – elgsis ir

mąstys skirtingai. Todėl skirtingos etninės grupės, siejamos skirtinga kultūra, kalba ir religija, mums dar kartą patvirtina, kaip pasaulis yra margas ir ne homogeniškas.

1.1. Migracijos reiškinys

Teritorija yra svarbus veiksnys etninėms grupėms. Tam tikra teritorija (gimtinė, tėvynė), kažkokiai etninei grupei, yra ne tik žemė ir erdvė, bet ir simbolis, nes gali reikšti bendrą paveldą – tėvų, protėvių žemę, per kurią visi ten gyvenantys gali jaustis viena šeima, nes dalinasi ta pačia žeme kaip bendru paveldu (kaip minėjome šio darbo skyriuje „Etninių grupių raida“). Taip pat teritorija gali būti ryšių pagrindas dėl to, kad toje žemėje dirbo keletas kartų – tai veikia kaip materialiniai ryšiai tarp praeities ir dabarties kartų. Teritorija yra kolektyvinė prisiminimų erdvė, materialinių resursų šaltiniai bendruomenei bei simbolis kolektyviniam tapatumui (Gimenez, 2000). Ji gali veikti kaip „šventa vieta“, kur randame simbolius ir vertybes, kuriomis dalinamasi (Bonnemaison, 1981, p. 257).

Bet etninės grupės nariai, ar kartais visa grupė, neretai yra priversti palikti savo tėvynę. Šį reiškinį nagrinėsime šiame skyriuje.

Visais laikais žmonės turėjo įveikti savo norą prisirišti prie savo pažįstamos žemės ir keliauti, išvykti, iškelti aukščiau savo gebėjimą prisitaikyti, kad išgyventų. Klimato kaita, maisto ar vandens trūkumas, arba geresnių sąlygų siekis visada vertė žmones ieškoti kitų kraštų – todėl žmonija išsibarstė po visą pasaulį, kaip rodo įvairiausi tyrimai.

Biblijoje galime rasti vieną iš seniausių aprašytų migracijos istorijų, kai Mozė vedė izraeliečius per dykumą iki Kanaano sienos. Šios klajonės pagal Senąjį Testamentą truko keturiasdešimt metų (Echegary, González, 2000).

Homo sapiens išsibarstė po visą pasaulį iki Neolito revoliucijos, per kurią žmonės nustojo nuolat keliauti ir pradėjo apsistoti. Tai įvyko dėl žemdirbystės (Childe, 1978). Bet žemdirbystės ir gyvulininkystės atsiradimas nepriėjo žmonių prie jų žemės visiškai – dėl klimato kaitos, dėl geresnės žemės, dėl gyventojų pertekliaus žmonės negalėjo likti visą laiką vienoje vietoje. Ir politinis elementas turėjo vis stipresnį vaidmenį migracijos srautams, pvz., senoji graikų diaspora, kai Senovės Graikijos miestų gyventojai migravo į graikų įkurtas kolonijas, arba žydų diaspora: žydų tautybės žmonių pasklido pasaulyje po to, kai 586 m. prieš Kristų buvo sugriauta Jeruzalė ir jie buvo priversti persikelti į Babiloną, taip pat vėlesnis žydų bendruomenių egzistavimas už Palestinos ribų (Smith, 2004).

Tarp IV ir VIII a. Europoje įvyko labai reikšminga migracija, pavadinta „Didysis tautų kraustymasis“. Tikrieji jos motyvai nežinomi, bet pasekmės paveikė visą Europos politiką. Skirstoma į du etapus – pirmajame (300–500 m.) daugiausiai germanai užėmė beveik visą Vakarų Romos imperijos teritoriją, antrajame etape (500–900 m.) slavai, turkai ir kitos gentys judėjo Rytų Europoje, Kaukaze, Anatolijoje.

Nuo XV iki XVII a. – Didžiųjų geografinių atradimų laikotarpis, kurį galime pripažinti kaip vieną iš migracijos reiškinio dalių, motyvuotas politinių ir ekonominių motyvų – reikėjo rasti geriausius kelius susisiekti su prekybos partneriais, be to – naujos žemės atradimas galėjo būti pelningas laimikis dėl tų žemių turtų (Arnold, 2002).

Su pramonės revoliucija atsiskleidė kita migracijos proceso dalis – išsikėlimas iš kaimo vietovių. Iš esmės šis procesas yra išsikėlimas iš kaimo į centrą, ieškant darbo ir geresnio gyvenimo, bet išsiplėtojo į globalią dimensiją, kai žmonės iš savo šalių, kuriose nepatenkina savo poreikių, išsikelia į kitas šalis – didžioji europiečių emigracija į Šiaurės ir Pietų Ameriką, vėliau azijiečių emigracija į tuos pačius žemynus. Atvirkštinis procesas – emigrantai iš trečiųjų šalių į Europą pradėjo emigruoti po Antrojo pasaulinio karo. Suintensyvėjęs globalizacijos reiškinys, per komunikacijos, transporto ir technologijos vystymąsi, sienų reikšmės sumenkimą, kai sienos tampa mažiau griežtos – dėl to migracija intensyvėja, ir intensyvėja vis stipriau nepaisant, kad keletas šalių ieško mechanizmų apsisaugoti nuo šio reiškinio (Garcia, Lemos, 2009).

XXI a. šalių konfliktai yra dar viena iš migracijos priežasčių. Vienas iš šių priverstinių migracijų pavyzdžių yra Sirijos civilinio karo padarinys. 2017 m. duomenimis daugiau nei 5 milijonai žmonių pabėgo iš šios šalies (UNHCR, 2017). Kitas XXI a. priverstinės migracijos reiškinys yra nulemtas klimato kaitos. Pagal Oksfordo universiteto profesoriaus Normano Myerso straipsnį, jeigu temperatūra dėl klimato kaitos pakils tarp 2 ir 4 laipsnių, pabėgėlių skaičius gali siekti nuo 25 milijonų iki 1 milijardo žmonių iki 2050 m. (2015).

Tačiau pagrindinės migracijos priežastys, į kurias šis tyrimas fokusuojasi, glūdi ekonominėje sferoje. Šioje sferoje populiariausios migracijos teorijos yra „Push-Pull Theory“ (Traukos ir stūmimo teorija), „Gravity Model“ (Gravitacijos modelis) ir „Migration from Economic Point of View“ (Migracija ekonominiu požiūriu).

Daugelis sociologų remiasi Traukos ir stūmimo teorija bandydami paaiškinti migracijos fenomeną. Pagal šią teoriją, migracijos priežastis yra stūmimo bei traukimo jėgos santykis. Šalis, iš kur kyla emigrantai, juos stumia, o šalis, į kurią atvyksta imigrantai, juos traukia. Šios teorijos šalininkai nustato keletą migracijos savybių: a) atstumas tarp stumiančios šalies ir traukiančios šalies yra labai svarbus – migracijos mastai priklausys nuo atstumo; b) migracijos srovė gali būti nuolatinė arba vykti tam tikrais etapais; c) imigrantų, kilusių iš kaimo vietovės, yra daugiau nei iš miesto; d) kuo pažangesnės komunikacijos priemonės ir rinka, tuo greičiau auga migrantų skaičius; e) ekonominis faktorius yra pagrindinė priežastis lyginant su kitomis: nuo ekonomikos situacijos priklauso ir migracijos mastai, kurie bus dideli ar maži (Haas, 2009).

Gravitacijos modelis remiasi anglų matematiko ir fiziko I. Niutono gravitacijos dėsnium – šis dėsnis teigia, kad traukos tarp dviejų kūnų jėga yra proporcinga jų masių sandaugai ir atvirkščiai proporcinga atstumo tarp jų kvadratui. Šiai teorijai reikšmingas yra tik globalus migracijos skaičius, o ne asmeninis migracijos reiškinys. Migracijos mastas visiškai priklauso nuo šalies galimybių – kuo didesnės galimybės šalyse, tuo didesnis migracijos poveikis, bet atstumas turi priešingą vaidmenį – kuo didesnis atstumas tarp šalių, tuo mažesnis tarp jų migracijos reiškinys (Rodrigue, Comtois, Slack, 2009).

Migracija ekonominiu požiūriu turi dvi skirtingas mokyklas – Čikagos ir Harvardo. Pirmosios šalininkai, tarp jų T. W. Schultz ir L. A. Sjaastad, teigia, kad jeigu apsvaustės ir padaręs išvadas žmogus supranta, jog kaina, kurią turės sumokėti emigruojant, yra didesnė nei

prognozuotas pelnas, tai žmogus gali persigalvoti. Į šį skaičiavimą įeina tiek ekonominiai, tiek galimybių, tiek psichologiniai faktoriai. Tad pagal šią mokyklą, didžiausią įtaką migracijos reiškiniai daro asmeninis apsisprendimas po svarstymo apie pelno-nuostolio santykį, priklausantį nuo vertės suvokimo. Harvardo mokyklos šalininkai, tarp jų Simon Kuznets ir Dorothy Swain Thomas, teigia, kad reikia žiūrėti į migraciją paisant darbo galimybių ir regionų vystymosi pusiausvyros. Daroma prielaida, kad tie, kurie emigruoja, turi savaime tinkamas savybes prisidėti prie atvykusios šalies gerovės, kadangi teoriškai yra drąsūs žmonės, nes paliko pažįstamą žemę naujam nežinomam gyvenimui, ir taip pat teoriškai yra stiprūs ir lankstūs žmonės, kurie turėtų gebėti laužyti ryšius su buvusiu gyvenimu ir adaptuotis naujoje aplinkoje. Todėl gali būti naudingi ekonomiškai ir šalis yra suinteresuotos pritraukti tokius imigrantus savo naudai (Instituto de Acção Social de Macau, 2011).

Demografas Frank Wallace Notestein 1929 m. pirmą kartą pamini terminą „demografinis perėjimas“, kuris dažniausiai skirstomas į tris etapus. Pirmasis demografinis perėjimas atspindi mirtingumo sumažėjimą, kurio pagrindinė priežastis susijusi su pramonės revoliucija: pagerėja gyvenimo kokybė. Antrąjį demografinį perėjimą 1986 m. Ron Lesthaeghe ir Dirk Van de Kaa apibrėžė kaip ryškius šeimos pokyčius, kurių reikšmingiausia pasekmė yra gimstamumo sumažėjimas. Trečiuoju demografiniu perėjimu David Coleman (2006) vadina tai, kas vyksta ypač tose Europos šalyse, kurios jau tris dešimtmečius kenčia nuo mažo gimstamumo rodiklių, lygiagrečiai vyksta intensyvus gyventojų senėjimo procesas ir mažėja darbingų žmonių skaičius. Prie viso to prisideda imigrantų skaičiaus didėjimas, sukeldamas reikšmingą visuomenės ir kultūrų kaitą (Alves, Cavenaghi, 2006)

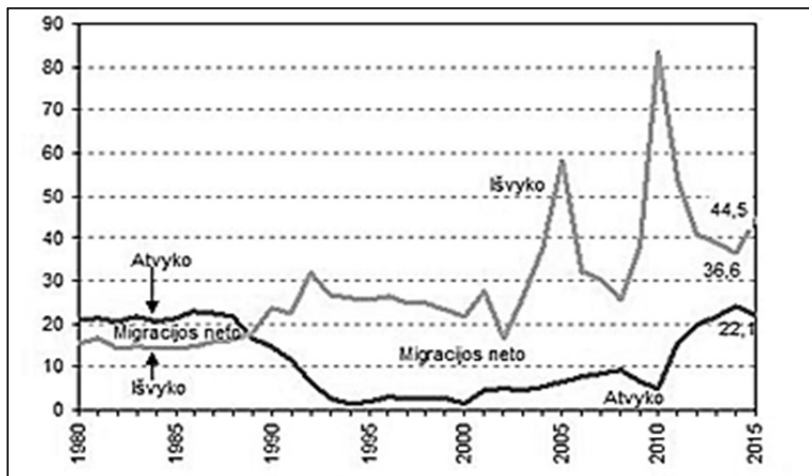
„Trečiasis demografinis perėjimas yra pakeliui į Europą ir Jungtines Amerikos Valstijas. Septyniuose Europos šalyse 2005 metais iš viso gyvena apie 13 mln. – apie pusę Vakarų Europos gyventojų. Dauguma iš jų Vakarų Europos šalyse, besidalindami tais pačiais esminiais bruožais: žemu vaisingumu ir aukšta imigracija“¹⁶ (Coleman, 2006, p. 401).

Kaip minėta šiame darbe, pasaulyje migracijos reiškinys suintensyvėjo po Antrojo pasaulinio karo, lygiagrečiai su globalizacijos suintensyvėjimu, transporto, komunikacijos, visos technologijos klestėjimu. Lietuva negalėjo visapusiškai būti šio proceso dalimi, kadangi priklausė SSRS. Bet tam tikras migracijos procesas vyko ir mūsų šalyje. Statistika rodo, kad į Lietuvą tarp 1980–1989 m. vidutiniškai per metus atvykdavo apie 21–23 tūkst. imigrantų iš kitų SSRS teritorijų. Migracijos prieaugis būdavo teigiamas, kadangi per tą patį laikotarpį išvykdavo vidutiniškai apie 15 tūkst. žmonių per metus (Stankūnienė, 2012, p. 3).

Nuo 1989 metų įvyko esminis pokytis, kai emigracijos skaičius tapo didesnis už imigracijos. Iki 1993 m. imigracija drastiškai sumažėjo, o emigracija drastiškai didėjo, ir nuo tada ši tendencija tęsiasi, nepaisant imigracijos ir emigracijos mastų svyravimų (Demografijos, 2016). Tai matome iš Lietuvos Statistikos departamento 1 paveikslėlio.

¹⁶ Autoriaus laisvas vertimas iš: „Third demographic transition is underway in Europe and the United States. The estimates and projections on which these statements are based relate to seven European countries with a 2005 total population of 13 million – about half the population of Western Europe. Most of the other Western European countries, however, share the same essential features of low fertility and high immigration“.

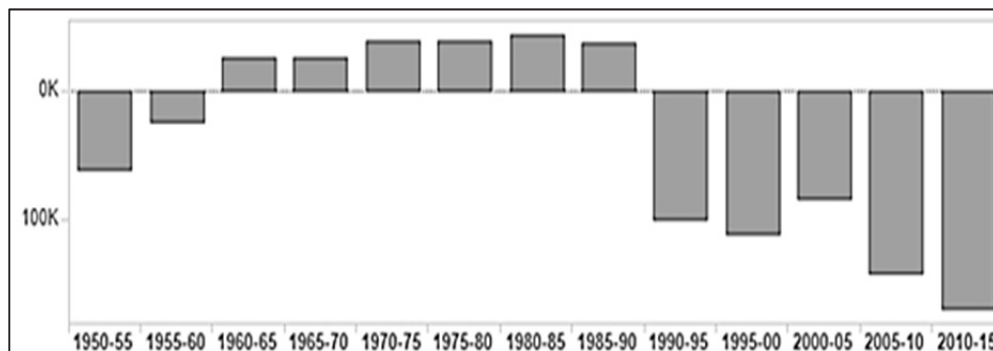
1 pav. Migracijos procesų kaita Lietuvoje 1980–2015 m.

Šaltinis: Lietuvos statistikos departamentas. Sipavičienė, Stankūnienė, 2011; Demografijos, 2016

Per 1990–2000 metus visų imigrantų skaičius sudarė 50 tūkst., įskaitant lietuvius, kurie pradėjo grįžti į tėvynę po sovietmečio (žr. 2 paveikslą). 2001–2010 m. imigracijos skaičius pradėjo didėti (vidutiniškai atvyko apie 7 tūkst. žmonių), tačiau svarbu pabrėžti, kad 2/3 šio skaičiaus susidaro iš grįžtančių lietuvių (Stankūnienė, 2012, p. 3).

2 pav. Lietuvos grynasis (ang. „net“) migrantų skaičius

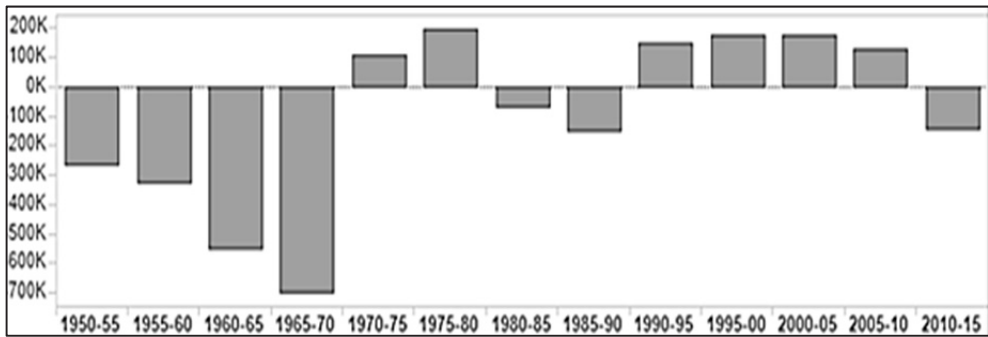

Šaltinis: MIP, 2017

Pagal Migracijos politikos institutą (2015), Lietuva užima 99 vietą pasaulyje imigrantų tikslo reitinge. Kitataučių imigracijos mastas į Lietuvą, kuri yra maža palyginti su tokiomis šalimis, kaip Didžioji Britanija, Prancūzija, JAV ar Portugalija, kurios tradiciškai yra imigrantų kryptys, gali pasikeisti. Lietuva, dabar būdama visaverte globalizacijos dalyve gali, ir galbūt privalės, vis intensyviau susidurti su kitataučių imigracija.

Portugalija užima 50 vietą pasaulyje imigrantų tikslo reitinge (ten pat). Ir pagal MIP 2017, šios šalies migracijos indeksą galime nagrinėti 3 paveiksle.

3 pav. Portugalijos grynasis migrantų skaičius

Šaltinis: MIP 2017

Portugalija tradiciškai laikyta emigracijos šalimi, bet nuo paskutinio XX a. dešimtmečio ji taip pat apibūdinama kaip imigracijos šalis. 3 paveiksle galime pastebėti šią tendenciją, kai nuo 1990 m. iki 2010 m. imigracijos mastas buvo didesnis už emigracijos.

1960 m. imigrantų populiacija susidarė iš 38 900 imigrantų, o 2010 m. – iš 918 600 imigrantų. Tai reiškia, kad šiame periode į šalį per metus atvyko vidutiniškai 17 500 imigrantų (MIPEX, 2011). 2007 m. nuo visų dirbančiųjų amžiaus žmonių imigrantai sudarė 9 proc., ir nuo visų gyventojų – 4,5 proc. JT ataskaitoje „2009 m. Žmogaus socialinės raidos ataskaita. Kliūčių įveikimas: žmogaus judrumas ir vystymasis“ prognozuojama, kad po 50 metų imigrantų populiacija Portugalijoje išaugs beveik 24 kartus, nepaisant 2010–15 m. duomenų, kurie rodo didesnę emigracijos mastą apimtį už imigraciją.

Migracija visada vyko ir vyks kaip atsakymas į ekonomikos, politikos ar apskritai išgyvenimo iššūkius, visada siekiant geresnių sąlygų, didesnių galimybių. Taip galime teigti, kai apžvelgiame migracijos reiškinį nuo pačių pirmųjų protėvių iki mūsų dabartinės kartos. Ir tai lems mūsų analizuotų skirtingų elementų susidūrimą, kurio galimas reakcijas nagrinėsime kitoje dalyje.

1.2. Reakcijos į migraciją pliuraliose visuomenėse

„Nepažįstamasis“ yra tas, kuris yra ne savo vietoje, ne namie, jo ištikimybė yra abejotina. Jis atėjo į gyvenimą be kvietimo ir kenčia nuo neapibrėžtumo, jis įkūnija neharmoningumą. Jis pažeidžia pasaulio erdvės suvokimo tvarką, todėl yra nacionalizmo bei teritoriškumo taikiny (Bauman, 2007).

Teritoriškumas yra suvokimas, kad tam tikroje geografinėje vietoje individas arba grupė turi kažkokią galią. Tai yra labiau dvasinis bei kultūrinis nei fizinis dalykas. Toje pačioje teritorijoje gali būti keletas teritoriškumų (Castell, 2009).

Prieš nagrinėjant šią temą, svarbu aptarti terminą „kitybė“. Šis terminas yra pritaikytas apibūdinti fenomeną, kai žmogus keičiasi informacija su kitais ir priklauso nuo kitų. Jis reiškia, kad „individualiojo aš“ egzistavimas yra įmanomas tik kontakte su „kitu“. Santykis tarp mąstančio individo (aš) ir objekto, apie kurį mąstoma (ne-aš) (Zahavi, 2009).

Bulgarijos filosofas ir kalbų specialistas Tzvetan Todorov (1999) siūlo tris kelius, kaip suprasti „kitybės“ reiškinio problematiką. Pirmasis yra vertinimo sferos: kitas yra geras ar blogas, myliu ar nekenčiu, jis yra panašus į mane ar žemesnis – Sigmund Freud (1923) su tuo sutinka savo tekste „Paneigimas“ teigdamas, kad vertinimas yra ankščiau už egzistencijos suvokimą. Kitas suvokimas – aš priimu kitų vertybes ir asimiliuoju, arba priverčiu, kad jis priimtų ir asimiliuotųsi į mane. Trečiasis – susipažinti ir atpažinti kitybę, kas yra įmanoma tik įveikiant 2 pirmuosius kelius (meilė-neapykanta ir valdyti-paklusti). Šie trys santykiai (mylėti-nekęsti, užkariauti ir pažinti) yra tas pagrindas susitikti su kitybe (Gil, Viñar, 1998, p. 41–45).

Pagal T. Todorov ir brazilų filosofą ir edukologą Huberto Rohden, kurie nagrinėja šį terminą, tik turėdamas kontaktą su „kitu“ individas atpažįsta save ir suvokia save dalyvaujant realybėje, kuriai priklauso (Machado, 2010).

2012 m. gegužės 25 d. Gallup publikacija rodo pasaulio žmonių nuomonę apie kitataučius savo šalyse. Publikacijos tyrimas skaičiavo 59 skirtingų pasaulio šalių imigracijos indeksą: buvo skaičiuota, kiek žmonių palaiko imigraciją į savo šalį ir atimamas žmonių skaičius, kurie pasisakė prieš imigraciją. Gallup teigia, kad bendras rezultatas yra neigiamas: -4 %. Suskirstant pasaulį pagal geopolitinius rajonus, nustatoma, kad Arabų pasaulis ir Rytų Europa turi neigiamiausius rezultatus – atitinkamai -31 ir -30. O Afrika ir Šiaurės Azija labiausiai palaiko imigraciją – atitinkamai 38 % ir 22 % žmonių. Svarbu pabrėžti, kad mūsų šalies rezultatas pagal šį tyrimą rodo, kad 39 % žmonių turi priešišką imigracijai poziciją. Galime 4 paveiksle pamatyti Lietuvos vietą lyginant su pasaulio rajonų vidurkiais (Gallup-international.com, 2012).

4 pav. Žmonių nuomonė apie imigraciją, sumuojant pritariančius bei prieštaraujančius imigracijai atsakymus.

Šaltinis: Gallup-international.com, 2012 m.

Prie šio tyrimo galime minėti 2014 metų Lietuvos socialinių tyrimų centro Etninių tyrimų instituto užsakymu atliktą visuomenės nuostatų apklausą, pagal kurią 54,1 % lietuvių mano, jog atvykstantys imigrantai gali sukelti socialinių neramumų, ir kad kiek mažiau nei pusė (44,4 proc.) gyventojų sutinka, jog imigrantai praturtina šalies kultūrinį gyvenimą, o beveik du penktadaliai (39,6 proc.) sutinka, kad imigrantai yra naudingi šalies ekonomikai.

Pagal Portugalijos Francisco Manuel dos Santos Viešosios nuomonės instituto¹⁷, toliau FMS institutas, 2016 m. duomenis, Portugalija yra ta šalis, kurioje labiausiai didėjo palaikymas kitataučių atvykimui pastaruosius du metus, lyginant su kitomis ES šalimis. Tame pačiame tyrime nustatyta, kad Portugalija užima antrą vietą, labiausiai palaikant užsieniečių atvykimą, po Švedijos. Palyginimui, Vengrija užima paskutinę vietą pagal šį rodiklį.

Pagal 2016 m. Europos socialinį tyrimą, lyginantį visas ES šalis, Portugalija irgi užima antrą vietą reitinge pagal palaikymą imigrantų iš neišsivysčiusių šalių atvykimui. Šiame reitinge Lietuva užima paskutinę vietą. Pagal tą patį tyrimą, Portugalija dar kartą užima antrą vietą reitinge, kuris išdėstė šalis pagal tai, kaip palankiai vertinamas imigrantų indėlis priimančios šalies ekonomikai. Reitinge pagal tai, kiek palankiai vertinamas imigrantų indėlis priimančios šalies kultūros praturtinimui, Portugalija užima trečią vietą po Šveicarijos ir Danijos. Mažiausiai palankiai šį indėlį vertina čekai.

Lyginant pasaulio regionus, pagal Gallups International 2016 m. tyrimą, atliktą 142 skirtingose pasaulio šalyse, Europa labiausiai pasisako už imigracijos mažinimą. Bendras viso pasaulio rezultatas rodo, kad 34 % žmonių nori, jog imigracijos mastas būtų sumažintas. Europoje už tai pasisako 52 % žmonių (Gallups International, 2016).

Europos Sąjungoje, pagal Eurobarometro 2016 m. atliktą tyrimą, prašant įvardinti dvi aktualiausias temas, imigracija užima antrą vietą. To paties tyrimo duomenys rodo, kad imigracija užima pirmą vietą tarp įvardintų aktualiausių visuomenės pavojų EU šalyse. Imigracija neįvardinama kaip pagrindinis pavojus tik Ispanijoje ir Portugalijoje. Portugalams šis reiškinys yra trečias pavojų sąrašė (23 % informantų), o lietuviams imigracija yra pagrindinis pavojus – taip mano 53 % informantų, ir tai viršija ES-28 vidurkį – 45% (ten pat).

Imigracija skirtingai vertinama Portugalijos ir Lietuvos visuomenėse, tačiau pastebima, kad ši tema yra viena iš svarbiausių ir šioms šalims, ir visai Europai.

Pirmoje šio darbo dalyje nustatėme, kad žmonių skiriantys elementai nėra statiniai, o judantys visą laiką ir susiduria su kitais skirtingais elementais. Dabar turime suvokti, kokios įmanomos reakcijos į šiuos susidūrimus. Būtina apžvelgti, ar apskritai mūsų prigimtis leidžia priimti „kitų“, „nepažįstamųjų“, „keistų“ atvykimą ir egzistavimą šalia mūsų. Todėl pirmiausia reikalinga atsakyti, kokia yra mūsų prigimtinė/natūrali reakcija į „kitą“. Vėliau būtina suprasti, kokia yra dažniausiai taikoma politinė reakcija, kurią nulemia ne psichologiniai/natūralūs motyvai, o interesai ir dirbtiniai įsitikinimai. Vėliau apžvelgsime tris filosofines reakcijas į realybę, kurioje gyvena skirtingų realybės suvokimų dalyviai.

¹⁷ Port.: Portal de Opinião Pública da Fundação Francisco Manuel dos Santos.

Prigimtinės reakcijos

Bendras įsitikinimas apie rasę, įsitikinimai, kad egzistuoja skirtingų rasių žmonės, ir kad šios rasės gali būti surūšiuotos (hierarchizuotos) vis dar egzistuoja, bet viešame politiniame gyvenime jau pasitaiko retai. Vietoje rasės pradedant praeitu amžiumi vis dažniau kalbama apie kultūrą, ir vartojama ksenofobinė retorika prieš „kitus/keistus“ (Stolcke, Coelho, 2008).

Pagal 2003 m. Guido Bolaffi rasės, etniškumo ir kultūros žodyną, šis žodis reiškia neracionalią baimę, norą vengti ar gilią antipatiją nepažįstamiems, nepasitikėjimą tais žmonėmis, kurie yra „keisti“ šiai vietai. Ksenofobija gali pasireikšti įvairiai: per baimę prarasti identitetą, norą pulti, naikinti tai, kas yra keista, ir gali sukelti grėsmę savo sumanytam „grynumui“ (p.331).

Psichologai linkę kalbėti apie tai, kad žmonės turi tendenciją prisirišti ir saugoti savo „individualią erdvę“, kas apsunkintų sąveiką su „nepažįstamais“. Ir tai reikėtų, kad žmogaus samprotavimas turi įveikti tam tikrą natūralią tendenciją saugoti teritoriją, kurią asmuo suvokia kaip savo (Bouza, 2002). Savo knygoje „Gerieji mūsų prigimties angelai – kodėl smurto sumažėjo“¹⁸, Kanados mokslininkas Steven Pinker (2011) pagal statistinius duomenis tvirtina, kad žmonija dabar gyvena savo taikingiausią erą. Terorizmas, masinis žudymas mokyklose, viešose vietose, didžiųjų miestų nusikaltimai yra labai menki dalykai, jeigu apžvelgsime praeitus žmonijos laikotarpius. Tad Pinker teigia, kad „civilizacijos angelas įkalino įgimtą žmogaus blogį“ (p. 15).

„Iki 2 metų vaikai yra itin agresyvūs. Nenužudo vienas kito tik todėl, kad neduodame jiems ginklų ir esame šalia, idant juos pamokytume, kaip elgtis. Jie naudoja prievartą, kad išsikovotų ir/ar saugotų savo erdvę nuo brolių ar seserų, ir tėvų dėmesio trūkumo. Neurologija įrodė, kad žmonės išmoksta naudoti mažiau smurto pasiekę brandos...“, „...žmonės yra priversti nenaudoti smurto dėl visuomenės normų bei įstatymų, bet išskleidžia jį žiūrėdami Melo Gibsono filmus ar žaisdami karinius, kovinius kompiuterinius žaidimus. Tyrimai rodo, kad nuo 70 iki 90 % vyrų nors kartą įsivaizdavo, kad nužudė kažką, o tarp moterų – nuo 40 iki 60 %“ (p. 19).

S. Pinker argumentuoja, kad būtent civilizacijos procesai, tokie kaip valstybės sukūrimas, teisingumo institucionalizavimas, kultūros tobulėjimas ir sklaida, leido, kad „angelai nugalėtų demonus“. S. Pinker taip pat teigia, kad kalbėdamas apie žmogaus prigimtį Jean-Jacques Rousseau buvo neteisis, kai teigė, kad žmonės iš prigimties yra geri ir su laiku nuo įvairių patirčių tampa blogesniais (p. 25), priešingai nei Thomas Hobbes (2009, p. 76), kuris savo darbe Leviatanas teigė, kad žmogui gyvenimas be politinės visuomenės būtų vienišas, varganas, trumpas, nes, anot filosofo, – žmogus neturi savyje įgimto noro gyventi taikiai drauge.

S. Pinker (2011, p. 29) teigia per visą savo karjerą bandęs paneigti, kad žmogaus protas yra kaip „švari lenta“ ir kad visi broožai yra aplinkos arba socialinių institucijų įtakos rezultatas.

¹⁸ Ang.: The Better Angels of Our Nature – Why Violence Has Declined.

Jeigu suprantame, kad iš prigimties esame linkę vengti to, kas keista, nepažįstama, tai tik per samprotavimo procesą galime įveikti šį natūralų barjerą, kai susiduriame su kitais žmonėmis, ypač jeigu tie žmonės priklauso nepažįstamųjų grupei, kitai šaliai, kitai kultūrai. Tačiau Frans de Waal (2009) su tuo nesutinka. Šis Olandijos gyvūnų elgesio specialistas, psichologas ir primatologas viename iš savo straipsnių „Science“ žurnale teigia: „Smurto praeitis yra tik viena hipotezė“. Mūsų rūšiai normali priešinga nuostata: „esame iš prigimties taikūs“ (p.10). Pagal F. Waal, jeigu iš tikrųjų yra genetinis pagrindas teigti, kad iš prigimties esame linkę dalyvauti mirtinose kovose, tai darytume su malonumu.

Atsakydamas į S. Pinker knygą „Gerieji mūsų prigimties angelai – kodėl smurto sumažėjo“, Waal (2009, p. 11) teigia, kad „primatams niekada nereikėjo, jog kas nors juos mokytų, kaip kontroliuoti smurtą“. Pasak olandų mokslininko, medžiokliai-rinkėjai pasikeisdavo daiktai, suorganizuodavo santuokas tarp skirtingų grupių narių ir leisdavo, kad nepažįstamieji praeitų pro jų teritoriją: „dažniausiai jie būdavo taikūs, kartais panaudodavo smurtą“. Mokslininkas argumentuoja, kad nerasta įrodymų, jog prieš šimtus tūkstančių metų vykdavo atskiri nužudymai: „nėra jokių ženklų, kad vykdavo karai iki žemdirbystės revoliucijos prieš 12 000 metų“ (p. 13).

Jeigu pirmasis F. de Waal argumentas remiasi įrodymų nebuvimu, antrasis argumentas, kad S. Pinker ir T. Hobbes yra neteisūs, remiasi empatijos teorija. Olandas teigia, kad egzistuoja skirtumai tiriant šimpanzių ir babūnų (beždžionių rūšis) elgesį. Pastarieji yra pripažįstami artimiausiais žmonių ir šimpanzių bendrais protėviais. Mokslininkas teigia, kad nepaisant šimpanzių dažnai rodomo agresyvaus elgesio, babūnai gyvena pakankamai taikiai ir rodo empatijos ženklus (Waal, 2009).

F. Waal (ten pat) teigia, kad mūsų prigimtyje užprogramuota empatija. Ir duoda vieną pavyzdį: „2004 m. Izraelio Teisingumo ministras Yosef Lapid ginčijosi dėl Izraelio kariuomenės plano panaikinti tūkstančius namų Palestinoje. Politikas teigė žurnalistams: „Per televiziją aš pamačiau seną moterį, raudančią savo namų griuvėsiuose. Ji ieškojo savo vaistų, ir man priminė mano močiutę, kuri buvo išmesta iš savo namų per Holokaustą“¹⁹, – Y. Lapidus sakė interviu radijui“ (washingtonpost.com, 2004).

Anot F. Waal, tai įrodo, kad per paprastą jausmą galime praplėsti savo grupės proporcijos suvokimą. „Kai Lapid pamatė tą vaizdą per televizorių, jis staiga suprato, kad palestiniečiai taip pat priklauso jo rūpesčių ratui“ (greatergood.berkeley.edu, 2005).

Etnocentrizmas, pagal italų sociologą Alessandro Pizzorno, yra susietas su nesąmoningu psichologiniu mechanizmu, kuris mus stumia pripažinti mus pačius ir tą grupę, kuriai priklausome, kaip skirtingą ir dažniausiai – geresnę arba svarbesnę nei kiti (Porta, Greco, Szokolczai, 2000, p. 205).

Terminą „etnocentrizmas“ pirmą kartą pavartojo W. G. Sumner (1906). Anot jo, etnocentrizmas aiškinamas kaip savo elgesio bei įpročių pranašumas prieš kitų. Individas

¹⁹ Autoriaus laisvas vertimas iš: „On TV I saw an old woman rummaging through the ruins of her house looking for her medication, and it reminded me of my grandmother who was thrown out of her house during the Shoah," or Holocaust, Lapid said in a radio interview after the weekly cabinet session“.

arba grupė priima tas vertybes, kuriomis dalinasi savo grupėje, jomis orientuojasi vertindamas įvairiausias temas. Pasak T. Todorov (1999), žmonės įsivaizduoja, kad būtent jų žvilgsniai į pasaulį yra teisingiausi ir kad tos vertybės, kurios yra jų grupės vertybės, yra pačios tikriausios, objektyviausios ir natūraliausios.

Kas yra vienos kultūros viduje, linksta pripažinti tos kultūros principus kaip įstatymus. Pagal Fanny Blanck Cereijido, Charles Montesquieu „Persų laiškus“, kuriuose autorius bando svarstyti apie tautų įvairovę, galime suprasti kaip pasipriešinimą etnocentrizmui. Rašydamas apie išgalvotą persų atvykimą į Paryžių, C. Montesquieu parodo, kad persai geriau suvokia realybę nei patys prancūzai. Persų dėka skaitytojai sužino tai, ko prancūzai nesuvokia, nes jiems tai yra artima kasdienybė, ir todėl negali būti kritikos objektas. Montesquieu panaudoja „atstumo“ metodą. Tai nereiškia, kad persai yra sąmoningi, o prancūzai akli, tiesiog buvimas „užsieniečiu/nevietiniu“ suteikia galimybę pamatyti kultūrą kitu kampu – žinojimo sąlyga yra nepriklausyti tai visuomenei, kurią aprašinėji, kadangi negali tuo pačiu metu joje gyventi ir ją pažinti. Tai negarantuoja, kad visi užsieniečiai yra išmintingesni, bet tai tampa įmanoma (Cereijido, 2008).

Tiesa, jau XVI a. Michel Montaigne pasisakė prieš etnocentrizmą, kai nagrinėjo europiečių santykį su neseniai atrastų naujų žemynų gyventojais: „Iš to, ką girdėjau, manau, kad naujojoje žemėje nėra jokių barbarų ar laukinių. Nebent pats faktas, kad kiekvienas iš mūsų vadina barbariškumu visa, kas neįprasta; nes panašu, jog neturime kito požiūrio į tiesą ir sąmoningumą, išskyrus mūsų gyvenamos šalies pavyzdžius, įpročius ir nuomonių modelius“ (Montaigne, 2010, p. 307).

Politinės reakcijos

Melting pot („Tautų katilo“) teorija atsirado JAV, ir reiškia, kad imigrantų ir etninių grupių kultūros „neišnyksta ir neužleidžia vietos kitoms, vyraujančioms tarp ankstesnių vietos gyventojų, bet sumaišomos draugėn ir šitaip suformuoja naujus, besivystančius kultūros modelius“ (Giddens, 2005, p. 247).

Metafora „Melting pot“ (liet.: Tautų katilas), atsiradusi XVIII a., kartais apibūdinama kaip lydymosi puodas ar tigris. Ja nusakomas įvairių religinių sektų, tautybių ir etninių grupių susiliejimas į vieną skirtingų žmonių grupę: *E Pluribus Unum* (liet.: Iš daugelio vienas). Ši metafora pirmą kartą pavartota 1782 m., kai prancūzų imigrantas J. Hector St John de Crevecoeur bandė atsakyti į klausimą, kas yra amerikietis, šis naujas žmogus? Autorius rašė, kad Amerikoje visų tautų asmenys ištirpsta į naują rasę žmonių, kurių palikuonys vieną dieną sukels didelių pokyčių pasaulyje (Crèvecoeur, Manning, 2009).

„...Iš kur atėjo visi šie žmonės? Jie yra anglų, škotų, airių, prancūzų, olandų, vokiečių ir švedų mišinys... Kas tuomet yra amerikietis, šis naujas žmogus? Jis nėra nei europietis, nei palikuonis iš Europos; keistas kraujo mišinys, kurio nerasite jokioje kitoje šalyje. Aš norėčiau atkreipti dėmesį į šeimą, kur senelis buvo anglas, žmona buvo olandė, sūnus vedė moterį iš Prancūzijos, o keturi vaikai dabar turi žmonas iš įvairių tautų. Tai ir yra amerikietis, paliekantis visus senovinius išankstinius nusistatymus ir manieras, gaunantis

naujus iš naujojo gyvenimo būdo; paklūstantis naujai vyriausybei ir turintis naują rangą... Amerikiečiai kadaise buvo pasklidę po visą Europą, o čia jie yra sujungti į vieną iš geriausių gyventojų sistemų, kuri kada nors egzistavo“.²⁰ (Crèvecoeur, Manning, 2009, p. 47)

Ir Ralph Waldo Emerson 1875 m. vartojo ši terminą: „Susilydimo procesas vyksta kaip aukštakrosnyse; viena karta ar net vieneri metai transformuoja anglus, vokiečius, airius į amerikiečius. Vienodos įstaigos, idėjos, kalba, daugumos įtaka; imigrantų individualumas, net jų rasės bruožai ir religijos susilydo demokratiniame distiliavimo inde kaip žalvario lustai įmesti katilan“²¹ (Gerstle, 2002, p. 51).

Frazė įgijo platesnę reikšmę 1908 metais, per didžiąją slavų, žydų ir italų imigracijos bangą, kai buvo pastatyta Zangwill pjesė „Melting pot“. Pjesėje pasakojama, kaip europiečiai susilydo didžiajame Amerikos katile, kad būtų sukurta nauja kultūra su viskuo, kas geriausia iš kiekvienos kultūros – taigi visi žmonės praranda savo kultūrinės šaknis, kad sukurtų naują derinį – Jungtines Amerikos Valstijas. Pjesės personažas su entuziazmu sako, „Amerika yra Dievo tiglio, didysis katilas, kur visos Europos rasės ištirpsta, lydosi ir vėl susiformuoja!“ (Bennett, 2011).

Tačiau nuo 1960 m. pradėta vartoti kita metafora: salotos. Šiuo atveju kiekviena etninė grupė puoselėja savo kultūrą ir gyvena kartu su kitomis, neprarasdama savo savybių, kaip salotose, sujungti vien įstatymų ir rinkos taisyklių (Thornton, 2012).

Prancūzų mokslininkas Albert Memmi (1993) savo darbe „Le racisme“ (liet. Rasizmas) teigia, kad rasizmas yra tikrų ar sugalvotų skirtumų platus ir kategoriškas vertinimas kaltintojo naudai, sumenkinant auką tam, kad būtų pagristas kažkoks smurtas arba privilegija.

Pagal portugalą António Gomes da Costa, rasizmo veiksmai suintensyvėjo XVII ir XVIII a., kartu su ekonominių veiksnių ir mokslinės veiklos pakilimu. Mokslininkai pradėjo viską iš eilės rūšiuoti: tada žmonės, kurie buvo ne europiečiai, pripažinti ne visai žmonėmis, žemesnės rūšies būtybėmis. Tai pagrindė kolonizavimą, vergovę ir tautų naikinimą (Rosário, 2011, p. 25).

Švietimo laikotarpyje, XVIII a., pradėta teoretizuoti rasizmą remiantis fiziniais bruožais, o Švedijos natūralistas Carlos Lineu buvo pirmasis, kuris pabandė moksliskai surūšiuoti skirtingų bruožų žmones. Jo straipsnis 1735 metais publikuotas žurnale *Systema Naturae* (Rosário, 2011, p. 27). Šiame darbe autorius suskirstė žmones į keturias grupes –

²⁰ Autoriaus laisvas vertimas iš: „...whence came all these people? They are a mixture of English, Scotch, Irish, French, Dutch, Germans, and Swedes... What, then, is the American, this new man? He is neither a European nor the descendant of a European; hence that strange mixture of blood, which you will find in no other country. I could point out to you a family whose grandfather was an Englishman, whose wife was Dutch, whose son married a French woman, and whose present four sons have now four wives of different nations. He is an American, who, leaving behind him all his ancient prejudices and manners, receives new ones from the new mode of life he has embraced, the new government he obeys, and the new rank he holds. . . . The Americans were once scattered all over Europe; here they are incorporated into one of the finest systems of population which has ever appeared.“ – J. Hector St. John de Crevecoeur, Letters from an American Farmer.

²¹ Autoriaus laisvas vertimas iš: „The fusing process goes on as in a blast-furnace; one generation, a single year even-- transforms the English, the German, the Irish emigrant into an American. Uniform institutions, ideas, language, the influence of the majority, bring us soon to a similar complexion; the individuality of the immigrant, almost even his traits of race and religion, fuse down in the democratic alembic like chips of brass thrown into the melting pot.“

europiečiai, amerikiečiai, azijiečiai ir afrikiečiai. Europiečiai: balti, gyvybingi, kūrybingi, aiškūs, gyvenantys pagal įstatymus; amerikiečiai: raudoni, atkaklūs, kerštaujuantys ir gyvenantys pagal įpročius; azijiečiai – geltoni, griežti, taupūs, išdidūs ir gyvenantys pagal nuomones; afrikiečiai – tingūs, ramūs ir gyvenantys pagal kaprizus (Rosário, 2011, p. 32). C. Lineu suskirstymas parodo, kad įmanoma hierarchizuoti žmones į savo sugalvotas skirtingas rūšis (Rosário, 2011, p. 32).

Galime paminėti du pavyzdžius. Vienas yra Džimo Krou įstatymai, įsigalioję JAV, Pietų valstijoms pralaimėjus Pilietinį karą XIX a.²² Priimta keletas įstatymų, kurių reikalavo centrinė valdžia, tarp jų – vergijos panaikinimas, tad šios valstijos nusprendė bent sukurti įstatymus, kurie įteisintų atskirtį tarp baltųjų ir juodųjų. Šie įstatymai buvo pavadinti Džimo Krou įstatymais (Cashmore, 2000). „Palaikyti skirtumą – toks metodas buvo priimtas tam, kad kuo ilgiau pratėtų hierarchijos sistema“ (p. 505–506). Pasak Ellis Cashmore, Džimas Krou buvo vienos Thomo Rice dainos pavadinimas. Šis dainininkas nusidažydavo satyriškai vaidindamas juoduosius žmones. Segregacija vykdavo visose viešose vietose: bažnyčiose, viešuose tualetuose, kavinėse, t. t. Baltaodžiai visada turėdavo geriausias vietas, o juodaodžiai būdavo atskirti. Kartais net bendravimas tarp juodaodžio su baltaodžio būdavo laikomas nusikaltimu (Sholeredt, 1993, p. 7).

Kitas pavyzdys yra Pietų Afrikos apartheidas (afrikansų kalba *apartheid* – atskiras gyvenimas), įteisintas po 1948 m. rinkimų, vykdamas rasinės segregacijos politiką. Jos esmė buvo ta, kad kiekviena rasė (oficialiai jų buvo keturios: spalvotieji (mulatai), baltieji (būrai, anglai), juodieji (zulusai, kosai, kitos tautos) ir azijiečiai (indai, malajai)) turėjo tik jai skirtas vietas: mokyklas, restoranus, paplūdimius, viešbučius; ištisi miestai būdavo paskirti tik tai ar kitai rasei, o didmiesčiuose – rajonai. Negalėdami gyventi kitų rasių miestuose ir teritorijose, kur ekonomikos lygis buvo aukštesnis, juodaodžiai negalėjo gauti gero išsimokslinimo (dėl žemesnio ekonominio lygio juodaodžių teritorijose mokymo įstaigos buvo prastesnės) bei gerų darbų. Pirmiausiai segregacija apėmė gyvenamųjų rajonų paskirstymus, vėliau juodaodžiams atimta pilietybė, jie prarado visas sveikatos priežiūros, švietimo ir kitų paslaugų garantijas, arba gaudavo daug prastesnes paslaugas (Ragaven, Gruchy, London, 1999, p. 18). Tik 1991 m. panaikinti likę segregaciniai įstatymai, ir tik priėmus 1993 m. Konstituciją juodaodžiai gavo teisę dalyvauti rinkimuose į nacionalinį parlamentą.

Net šiandien, kai jau daugiau nei 60 metų Generalinė Asamblėja yra priėmusi ir paskelbusi Visuotinę žmogaus teisių deklaraciją (Valstybės žinios, 2006), skirtą visoms pasaulio tautoms ir visoms valstybėms ir skelbiančią, kad „visi žmonės gimsta laisvi ir lygūs savo orumu ir teisėmis“, vis dar aptinkame rasizmo apraiškų įvairiose situacijose. Pavyzdžiui, 2012 m. birželio 27 dieną laikraštis „The Guardian“ savo elektroninėje versijoje paskelbė Italijos laikraščio „Gazzetta dello Sport“ atsiprašymą už publikuotą nuotrauką, kurioje juodaodis futbolo žaidėjas Mario Ballotelli (imigrantų iš Ganos sūnus, gimęs

²² Autoriaus pastaba: JAV pilietinis karas – 1861–1865 metais Jungtinėse Amerikos Valstijose vykęs karas tarp pietinės dalies (Konfederacijos), siekusios atsikirti nuo JAV, ir šiaurinės dalies (Sajungos), siekusios neleisti pietų valstijoms atsikirti.

Italijoje) yra pavaizduotas kaip King-Kongas ant Big Beno. 2012 m. lapkričio 1 d. internetinis portalas dailymail.com.uk publikavo reportažą apie vieną sirgalių, kuris įtariamai pamėgdžiojęs beždžionės judesius, tuo įžeisdamas juodaodį Anglijos pilietį ir žaidėją Danny Welbeck.

Pagal A. Giddens (2005), asimiliacija yra reiškinys, kai „imigrantai atsisako savo prigimtinių papročių bei praktikų ir performuoja savo elgseną pagal daugumos normas ir vertybes“ (p. 246). Vadovaujantis asimiliaciniu požiūriu, „iš imigrantų reikalaujama pakeisti kalbą, aprangą, gyvenimo būdą ir kultūrinės pasaulėžiūras, o tai iš dalies sudaro integravimąsi į naują socialinę tvarką“ (ten pat).

Dažniausiai integracijos procesas yra sėkmingas tada, kai įvyksta užsieniečio asimiliacija. Kai šis nenori asimiliuotis – jis dažniausiai yra atskirtas ir atsiduria marginalizacijos sferoje (Kozakai, Wolter, 2007, p. 10). Kaip pavyzdį galime paminėti kolonializmą, kuris dėl misijos „civilizuoti“ pagrįsdavo indėnų genčių asimiliaciją, arba dabartinę Prancūzijos visuomenę, kur suteikiamas šansas asimiliuotis, arba būti atskirtam, izoliuotam (ten pat). Tas akivaizdu vienoje žydų kilmės prancūzo rašytojo knygos ištraukoje, kai jis rašo: „Asimiliacija turi būti garantuojama kiekvienam žydui, kuris to norės. Ši teisė pasirinkti turi būti suteikta žydams, nes kuo jie skiriasi nuo italų, kurie asimiliuojasi su prancūzais, arba nuo vokiečių, kurie asimiliuojasi su amerikiečiais? Būti pripažintam ar pasirinkti priklausymą kažkokiai bendruomenei taps temperamento ar interesų klausimu“ (Memmi, 2003, p. 260).

Galime rasti įvairių izoliacijos pavyzdžių grupėms, kurios nenori asimiliuotis. Štai viena iš situacijų, kuri atspindi šią problemą: 2005 m. Paryžiaus priemiestyje prasidėjo riaušės, kurios išsiplėtė po visą šalį. Imigrantai ir imigrantų vaikai pradėjo masiškai protestuoti prieš Prancūzijos sistemą, kuri, pasak jų, priverčia užsidaryti ir skatina marginalizaciją, t. y. grupės arba jų nariai praranda ryšį su savo kultūra, tačiau neužmezga kontakto ir su naująja kultūra. Šie protestai prasidėjo po to, kai policininkai nužudė du nekaltus imigrantų sūnūs Bouna Traoré ir Zyed Benna per policijos reidą (guardian.co.uk, 2012-11-03).

D. Schnapper kritikuoja asimiliacijos priešininkus argumentuodama, kad jeigu užsieniečiai negali asimiliuotis į tą visuomenę, į kurią atvyko ir kurioje glaudžiasi, tai būtų logiška, kad neasimiliuojamieji būtų išsiųsti atgal į savo kilmės šalis (Kozakai, Wolter, 2007, p. 15).

„Nativizmo“ sąvoka moksliniuose tekstuose dažniausiai traktuojama įvairiai ir be tikslaus apibrėžimo: kaip „priklausymo savo gimtinei jausmas“ (Romero, 1988, p. 127), kaip „tendencija aprašyti gamtą“ (p. 132), kaip „meilės ir priklausymo jausmas tai šaliai, iš kurios esi kilęs“ (Romero, 1988). Kiti autoriai praplečia šią sąvoką, kaip pavyzdžiui Rogério Forastieri da Silva, kuris nativizmą apibūdina kaip kelių Brazilijos žmonių grupių pastangas susigrąžinti ir apsaugoti keletą elementų iš kolonizavimo laikų, argumentuodami, kad šiandieninė Brazilijos padėtis priklauso tiems kolonizavimo laikams (Rodrigues, 2010, p. 25). Taigi tai noras sujungti nepriklausomos šalies dabartinę padėtį su buvusia kolonijos realybe. Ši pozicija rodo, kad terminas „nativizmas“ nėra vien priklausymas teritorijai ir jos branginimas, bet gali apimti ir istorinį-politinį kontekstą (Rodrigues, 2010). Politiniame

diskurse, multikultūralizmo kontekste, šis terminas apibūdina vietinių norą gauti privilegijuotą statusą lyginant su „atvykusiuoju“, t. y. nevietiniu (Entzinger, Martinello, Wenden, 2004, p. 19), arba apskritai vietinių pastangas išvengti imigracijos, manant, kad tai gali būti pavojus jų grynai natūraliai kultūrai – nevietiniai gali sugriauti vietinių kultūros vertybes (Rodrigues, 2010, p. 35).

„Nacionalizmas“ yra platesnė sąvoka nei „nativizmas“, labiausiai grindžiamas savosios teritorijos apibrėžimu, branginimu ir saugojimu. Pagal E. Gellner, nacionalizmas yra politinis principas, kuris nurodo, kad tauta turi būti sujungta su politika ir valdymu, o nacionalinis jausmas yra pyktis, kurį sukelia šio principo laužymas ar keliama grėsmė jį sulaužyti (Gellner, 2003).

Pagal Ranko Bugarski, nacionalizmas pasireiškia per simbolius: nuo „mūsų motina tėvynė“, nacionalinio lyderio vaizdinio, himno, vėliavos, iki kalbos (Bugarski, 1997, p. 19–20).

Nacionalistai, kaip ir nativistai, nepageidauja užsieniečių, tačiau ne vien dėl grynos kultūros pamatų sugriovimo pavojaus, bet ir dėl ekonominių motyvų. Tai galime pastebėti Katalonijos filosofo Xavier Rubert de Ventós (1994) teorijoje, kurioje teigiama, kad yra 4 nacionalizmo stadijos, per kurias galime geriau suvokti, kas yra nacionalizmas: pirmykštė, skatinanti, sukurta ir atsakomoji. Jas dabar ir aptarsime. Pirmykštė – susidaro iš kraujo bendruomenės tradicijų: rasės ir etniškumo, kalbos, teritorijos, religinių apeigų ir kultūros. Skatinanti – yra atsakinga už nacionalinio suvokimo modernizavimą, nes susijusi su komunikacijos, parduotuvių (rinkos) ar miestų tinklu, su darbo pasidalijimu ir monetarine ekonomika, viešojo sektoriaus buhalterija, mokslu ir technikos revoliucija, o nuo XVI a. – socialine mobilizacija ir įpročių sekularizacija (šie elementai įvardijami kaip feodalinės santvarkos pabaiga). Sukurta – priklauso nuo valstybės modernizacijos: kad vienytų teritoriją, centrinė valdžia panaudoja individų standartizavimą įstatymais ir stengiasi juos susieti, kad vieni priklausytų nuo kitų, taip kurdama nacionalinę tapatybę. Atsakomoji – atsiranda tada, kai viena nacionalinė valstybė per prievartą įtvirtina savo viešpatavimą šalyje, kurioje dar neperžengtos „skatinanti“ ir „sukurta“ stadijos; arba primetant valdžią mažumos grupėms, kurios nenori būti tos valstybės dalis – tai sukelia priešiško sindromą, gynybos efektą (p. 29–35).

Galime perskirti nacionalizmą į dvi dalis: į etninį ir į civilinį (pilietinį). Austrijos politikas Otto Bauer (1996) primena, kad Vokietijoje jau seniai svarstoma ir bandoma pabrėžti šių laikysenų skirtumus. Pirmiausia vartojamos skirtingos sąvokos: *Kulturnation* oder *Staatsnation* – kultūrinė-tauta arba valstybinė-tauta. Vėliau „Tauta su istorija“ (Nacionalinė valstybė) ir „Tauta be istorijos“ (Tauta, kuri buvo asimiliuota) (p. 39–77). Dar vėliau, pagal istoriką Hans Kohn, skirtingai apibrėžtas vakarietiškas nacionalizmas (pilietinis) ir rytietiškas nacionalizmas (etninis) (Kohn, Calhoun, 1944). Pasak šio vokiečių mokslininko, pilietinis nacionalizmas propaguoja, kad nacionalinė valstybė būtų liberali, pripažindama, jog savo sudėtį suformuoja iš piliečių visumos, ir nesiremia į tradiciją, į bendrą kilmę, į bendrą istoriją ar kultūrą, o tik į demokratijos principus ir vertybes: laisvę ir lygybę. Toks apibūdinimas yra artimas Maurizio Viroli respublikinio patriotizmo apibrėžimui ir Jürgen Habermas konstitucinio patriotizmo apibrėžimui (Eder, 2003).

Čia tinka priminti, kad nacionalizmas ir nativizmas yra panašūs, bet ne vienodi dėl jau mano minėtos argumentacijos. O patriotizmas yra panašus į juos. Patriotizmą galėtume suvokti kaip „nativizmo“ formą, kadangi patriotas yra tas, kuris susitapatina su tam tikra teritorija, ją gerbia ir saugo. Skirtumas su nativizmu yra tas, kad nativistas įprastai gimė ir gyveno savo protėvių žemėje, o patriotas gali būti imigrantas arba iš imigrantų šeimos, ir sąmoningai priima tą žemę kaip savo, ją myli, gerbia ir saugo, nes samprotaudamas suvokia, kad verta taip elgtis.

Prisiminkime Mario Vargas Llosa, 2010 m. gruodžio 7 d. Nobelio literatūros premijos gavimo proginės kalbos ištrauką: „Negalime painioti nacionalizmo, kurį neretai lydi neapykanta ir smurtas prieš „kitus“, su patriotizmu, kuris yra geranoriškas ir sveikas jausmas, meilės išraiška tai žemei, kurioje gyvename. Tėvynė patriotams nėra vėliavos, himno ar istorinių didvyrių garbinimas, o žmonės ir vietos, su kuriais dalinamasi akimirkomis ir kurie visada išlieka atmintyje“ (elpais.com, 2010/12/08). Čia taip pat verta paminėti Lietuvos politinio veikėjo, profesoriaus Vytauto Landsbergio frazę: „Lietuvis – tas kuris tiki, kad Lietuva gali būti graži“ (lrytas.lt, 2012/11/04).

C. Taylor patriotizmo suvokimas ir siekis nesusijęs su priklausymo vienai istorinei bendruomenei pašaukimu, atvirkščiai – jis apibūdinamas kaip konkretus priklausymo jausmas, priklausymas vienai konkrečiai ir tikrai (realiai) bendruomenei, per kurią galime suvokti mūsų buvimą ir priklausymą visai žmonijai ir pasauliui (Taylor, 1994, p. 121)

Grįžtant prie Hans Kohn argumentacijos, skirtingai nei pilietinis, etnis nacionalizmas pabrėžia tautą, kurią suprantame kaip gyvą būtybę, kuri susiformuoja iš tokių neobjektyvių elementų kaip rasė, istorija, tradicijos, kalba, kolektyvinė dvasia. Todėl šiuo atveju priklausymas bendruomenei lemiamas to, kas yra duota prigimties, praeities, nepriklausomai nuo politinio noro. Kalba ir kultūra su laiku užima vis didesnę vaidmenį šiame nacionalizme (Máiz, 1994).

H. Kohn nacionalizmo modelius galime lyginti su Weber (2010, p. 77) teorija apie „*Vergesellschaftung*“ ir „*Vergemeinschaftung*“. „*Vergesellschaftung*“ galėtume išversti kaip pilietiškumo ieškojimą, kai bendri interesai ir įstatymai sujungia žmones į vieną bendrą grupę – pilietinę visuomenę. „*Vergemeinschaftung*“ galėtume išversti kaip bendruomeniškumo ieškojimą, kai per giminystės ir tautinius ryšius žmonės sujungiami į vieną bendrą grupę – bendruomenę.

Pagal K. Eder, pirmasis M. Weber pasiūlytas variantas yra įmanomas, tačiau kuria „silpną“, kolektyvinę tapatybę, nes remiasi į racionalumą, žmogaus sąžinę ir samprotavimą, kurie kalbant apie solidarumo jausmą gali svyruoti tai į vieną, tai į kitą pusę. O „*Vergemeinschaftung*“ remiasi į bendrą kalbą, patirtį, istoriją. Šiuo atveju įstatymai ir bendri interesai nebus tokie svarbūs, nes moralė turės stiprų vaidmenį, kas gali kurti, pagal Eder, „stiprią“ kolektyvinę tapatybę (Eder, 2003).

Filosofinės reakcijos

Reliatyvizmas (lot. *relativus* – santykinis) – anot C. Geertz, nėra kultūros, moralės, žinojimo (mokslo) ar mąstymo formos, kuri gautų universalią pagarbą ir galėtų tikti kaip pagrindas bendram mąstymui ir elgesiui (Geertz, 2008).

„Kai suvokiame, kad gyvenimo tiesos yra ne tiek reiškinių esmė, o labiau pozicijų klausimas, mes reliatyvizuojame. Kai kažkokio veiksmo reikšmė yra matoma tame kontekste, kuriame įvyko – reliatyvizuojame. Kai suprantame kitus ne pagal savo, o pagal jų vertybes: realiatyvizuojame. Realiatyvizuoti yra suvokti, kad tiesa yra žiūrėjime, stebėjime, o ne tame, į kurį žiūrime. Realiatyvizuoti yra nekurti skirtumų hierarchijos, kurie yra žemesni ar viršesni, geri ar blogi, o žiūrėti į skirtumą kaip į branginimo, praturtinimo procesą“ (Rocha, 2004, p. 20).

Pagal Ruth Benedict, Franz Boas mokinę, moralė skiriasi vienoje ir kitoje visuomenėje, pagal normas, kurios yra pripažįstamos socialiai ir kultūriškai. Tačiau Habermas (2001) teigia, kad nepaisant to, jog negalime kalbėti apie etninius-moralinius principus ir normas nekreipdami dėmesio į savo socialinius-kultūrinius kontekstus; pirmieji nėra silpnesni už vėlesnius, jeigu norime išvengti priešasties determinizmui.

Universalizmas (lot. *universalis* – visuotinis) – pagal Rachels, negalima sutikti, kad būtų pernelyg didelis skirtumas tarp vertybių ir principų, kurie reglamentuoja socialinį gyvenimą. „Negalime sutikti, kad žmogaus nužudymas dėl garbės būtų pripažįstamas vienur, o kitur draudžiamas.“ Autorius pabrėžia, kad yra labai svarbu ir būtina, idant daugiakultūroje visuomenėje būtų bendrų vertybių branduolys. Pagal Nina Rosenstand (1994) – be bendrų vertybių nėra ir visuomenės.

1789 m. Prancūzijoje priimta „Žmogaus ir piliečio teisių deklaracija“ pripažįstama kaip universalizmo pavyzdys. Bet daug multikultūralizmo šalininkų pasisako prieš universalizmo idėjas, kadangi jos gali skatinti asimiliaciją. Šie šalininkai pasisako už teisę į skirtingumą.

Indijos politologas Bhikhu Parekh pasisako už pliuralinį universalizmą, paremtą tarpkultūrinio dialogo: „tarpkultūrinio dialogo tikslas yra pasiekti vertybių katalogo, kuris visiems dalyviams būtų priimtinas. Tikslas būtų rasti ne bendras vertybes, o susitarimus... yra įmanoma ir reikalinga sudaryti ne-etnocentrinį universalų vertybių katalogą, per atvirą tarpkultūrinį dialogą, kuriame dalyviai nuspręstų, kokias vertybes gerbti – tokią poziciją pavadinčiau pliuraliniu universalizmu (Piovesan, 2012).

Pliuralizmas (lot. *pluralis* – daugybinis) – yra du būdai apibrėžti kultūrinį pliuralizmą – skirtingų kultūrų, etniškumo, religijų, kalbų skirtumo priėmimas ir šių skirtumų teigiamas vertinimas (Vázquez, 1987. p. 1676).

Kultūrinis pliuralizmas yra ideologija ar modelis, kuris pasisako už galimybę, kad skirtingos socialinės, etninės, kultūrinės, religinės ar kalbos grupės gali gyventi drauge harmoningai. Kitaip nei kiti modeliai, kultūrinis pliuralizmas teigiamai vertina socialinės kultūros įvairovę, ir jo pagrindas yra tas, kad nei viena grupė negali prarasti savo kultūros ar tapatybės.

Italų politologo Giovanni Sartori teigimu, pliuralizmas pasisako už tai, kad įvairovė ir nesutarimai yra vertybės, kurios praturtina individą ir visuomenę (Sartori, 2001, p. 9).

Pagal Kottak (1994), asimiliacija nėra neišvengiama ir gali egzistuoti etninė harmonija ir be jos. „Šiame modelyje įvairiapusiškumas nedingsta nei dėl daugumos kultūros priėmimo ar savosios apleidimo, kaip asimiliaciniame modelyje, nei dėl vienos integruotos kultūros atsiradimo, kaip Tautų katilė“ (p. 65).

Šiame modelyje siekiama, kad kiekviena etnokultūrinė tradicija neprarastų savo papročių ir kad vyktų bendravimas tarp skirtingų kultūrų atstovų, skatinama pagarba skirtumams. Suprantama, kad kiekviena skirtinga grupė turi kuo prisidėti prie bendros gerovės (Malgesini, Gimenez, 2000, p. 323–327). Bet šis pliuralizmas gali sukelti „naują rasizmą“ (p. 325), nes gali būti neigiamai interpretuojamas – galima reikalauti teisės būti prancūzu, anglu, vokiečiu, t. t. – būti grynu. Pagal šią logiką, gali atsirasti grupės, kurios argumentuos, kad jeigu imigrantai, kitataučiai reikalauja teisės būti savo šalies kilmės atstovais ir tuo didžiuotis, tai prancūzas ar anglas lygiagrečiai gali reikalauti teisės būti prancūzu ar anglu, nes nacionalinė tapatybė yra nejudinama, nekintama. Tad kartu su skirtingumo pripažinimu, reikia vienodų teisių ir pareigų pripažinimo (p. 326).

Šioje disertacijos dalyje pirmiausiai nagrinėjome galimas prigimtines žmonių reakcijas į „kitus“, „į mane nepanašius“ žmones, kadangi neginčijamai nustatius, kaip kyla ši reakcija, toliau visos politikos kitataučių situacijos traktavimui turėtų būti sukurtos remiantis šia prigimtinė reakcija. Tačiau nagrinėdami Pinker (2011) ir Waal (2009) teorijas, galime teigti, kad dar nėra visiškai nustatyta, ar žmogus iš prigimties natūraliai priima kitą, ar tai daro paneigdamas savo instinktą. Bet vienaip ar kitaip darome išvadą, kad švietimo ir socializacijos proceso skatinimas būtinas, norint kuo taikingesnių ir harmoningesnių skirtingos istorijos bei kultūros žmonių santykių. Po tokios išvados, nagrinėjome reakcijas, kurios yra apgalvotos, kylančios iš aplinkybių ir politinių, ekonominių bei asmeninių interesų skaičiavimo. Nagrinėjome tris populiariausius filosofinius atsakymus į multikultūralizmą, suprasdami, kad pliuralizmas yra tinkamiausia forma šiai problemai, nes skatina skirtingų kultūrų atstovų dialogą ir neskatina asimiliacijos ar izoliacijos, kitaip nei reliatyvizmas ir universalizmas.

1.3. Tarpkultūriškumas ir integracija

João Maria André, Portugalijos Koimbros universiteto filosofijos ir istorijos profesorius, parašė išsamų straipsnį apie multikultūralizmą (2009), kuriame bando kuo tiksliau apibrėžti šios sąvokos ribas ir analizuoti visą painiavą, kuri atsiranda dėl šios sąvokos netinkamo vartojimo.

Šis Portugalijos mokslininkas visų pirma mano, kad svarbu yra kontekstualizuoti multikultūralizmą. Tam jis savo tekste nurodo 3 reiškinius, kuriuos turime apžvelgti: tai nacionalinės valstybės erozija, globalizacija ir „tinklinės“ visuomenės susiformavimas bei klestėjimas (p. 3).

Jeigu suprantame nacionalinę valstybę kaip geografinę teritoriją, vieningą politiškai ir su politinėmis institucijomis, sudarytą iš gyventojų, kurie turi bendrą tikėjimą ir kultūrą, bendrą kalbą, etniškumą, bendrą atmintį ir vertybes, kurių pagrindas susidaro iš istorinės praeities, turime pripažinti, kad ypač po XX amžiaus antros pusės pagreitėjo nacionalinės valstybės erozija, nes atsirado valstybės, kurios savo sudėtyje turi skirtingų tautybių grupes, arba tautos, kurios išsibarstė po skirtingas valstybes. Visa tai verčia mus mąstyti apie pilietiškumo suvokimą kosmopolitizmo kontekste, ir netgi permąstyti sienų supratimą – nuo

geografinės-politinės į socialinę-politinę prasmę – prarandama geografinė materialio sienų svarba, o įgyjama vidinė svarba – dabar sienos yra vidinis dalykas, nematomas, ir tai galime interpretuoti, kaip viso pasaulio tapimą didžiuliu „tautų katilu“ (p. 4).

Šis reiškinys intensyvėja plečiantis globalizacijai, arba globalizacijoms (daugiskaita), kadangi, pagal J. M. André, galime teisingai kalbėti apie globalizaciją, tik suvokdami jos istorinę raidą. Globalizacijų istoriją galime sieti su Wallerstein Pasaulinės sistemos teorija (Santos, 2006, p. 90), kurią išgrynino Enrique Dussel (2003) – jis siūlo suskirstyti globalizaciją į 4 stadijas. Pirmą stadiją: Mesopotamija-Egiptas, kai istoriškai pradeda formuotis sistema, kuri šiandien globalizuojasi; Antrą stadiją: arklės jėgos bei geležies kultūrų stadiją, kurioje vystosi sistemų susijungimo pagrindas – nuo Kinijos ir Indijos, ir nuo medų iki persų Mesopotamijoje, hetitų Turkijoje, graikų ir lotynų Viduržemio jūros regione, iki germanų Šiaurės Europoje; Trečią stadiją: nuo Bizantijos iki Bagdado, kai pasaulio centras ne Europoje, ir mulsumonų kultūra yra pagrindinė graikų kultūros paveldėtoja ir skleidėja; Ketvirtą stadiją: atsiradimas pasaulinės sistemos, kurios centras yra Europa, ši sistema vystosi nuo Viduramžių pabaigos per pirmąjį Naujųjų laikų laikotarpį, pagal I. Wallerstein, nuo XV a., kai Pirėnų pusiasalis buvo centras, ir per antrąjį Naujųjų laikų laikotarpį, kai industrinis kapitalizmas buvo pagrindinis variklis (dėl Anglijos hegemonijos), ir galiausiai su tarpnacionaliniu kapitalu (dėl amerikiečių hegemonijos) – po 1945 m. (p. 113–119).

Ypač su šiais dviem paskutiniais kapitalizmo etapais galime aiškiau pamatyti tuos šiandieninės globalizacijos bruožus, kurie, pasak Jean-Pierre Warnier, tapo įmanomi dėl trijų didelių revoliucijų, turėjusių didelę įtaką transporto ir komunikacijos technologijoms: turimos mintyje garo, elektros ir informatikos revoliucijos (Warnier, Sarmento, Constantino, 2000, p. 35–43). Todėl istoriškai yra keletas globalizacijų, arba keletas globalizacijos etapų. Tačiau globalizacijos reiškinys taip pat aiškinamas per etninę-politinę procesą. Pavyzdžiui, portugalų mokslininkas Boaventura de Sousa Santos apibrėžia globalizaciją kaip „socialinių santykių visumą, kuri yra tarpnacionalinių sąveikų suintensyvėjimo rezultatas, nesvarbu, ar tai tarpvalstybinė praktika, ar globalinė kapitalistinė praktika, ar tarpnacionalinė kultūrinė, ar socialinė praktika“ (2006, p. 90).

A. Giddens globalizaciją apibrėžia kaip „pasaulinių socialinių santykių suintensyvėjimą, kuris vienija taškus, esančius toli vienas nuo kito, ir tas vienijimas yra toks didelis, kad vietiniai/lokaliniai įvykiai yra priklausomi nuo įvykių, kurie vyksta už tūkstančių kilometrų, ir atvirkščiai“ (Giddens, 2002, p. 67–68). Ulrich Teusch apibūdina šį reiškinį kaip ribų reliatyvizavimą, kai šis reliatyvizavimas įgyja globalinę proporciją arba vyksta globaliniame kontekste (André, 2009). U. Beckui pabrėžia: „pastebimas sienų praradimas – ekonomikos, informatikos, ekologijos, technologijos, tarpkultūrinių bei visuomenės konfliktų sienų praradimas“ (p. 6).

Drauge su globalizacija ateina ir ją skatinantis elementas, pasak ispanų sociologo Manuel Castells, „network society“, t. y. tinklo visuomenės plėtra. „Apskritai pati tinklo visuomenės idėja nėra labai nauja – socialiniai tinklai iš esmės egzistavo per visą žmonijos istoriją.

Žinoma, šiandien visa mūsų veikla tampa vis labiau socialiai organizuota, dar labiau organizuojasi tinklo principu, o dėl sparčiai besivystančių informacinių technologijų vis lengviau tiesti nematerialius maršrutus apimant visą žemės rutulio visuomenę. Taip ir tampame globalaus informacinio kaimo nariais. Informacijos tekėjimą M. Castells (2001) laiko pagrindiniu informacinės visuomenės ir viso globalaus informacinio kapitalizmo, kilusio antroje praėjusiojo amžiaus pusėje, bruožu. Jis taip pat pastebi, jog globalizuotos informacijos sistemos įgalina pasaulinio masto operacijų decentralizaciją (André, 2009, p. 13).

Manuel Castells (2001) tinklo visuomenę aiškina kaip srovių erdvę, t. y. socialines praktikas/veiklas, kurios vyksta tuo pačiu laiku ir veikia pagal sroves. O srovė šiuo atveju yra pakartotiniai ir programuoti mainai ir sąveika/interakcija tarp pozicijų, kurios fiziškai nesusijusios, bet kurias (per mainus ir interakciją) socialiniai veikėjai palaiko visuomenės ekonominėse, politinėse ir simbolinėse struktūrose (p. 227). Tos srovių erdvės branduolys yra tinklas, kuris nuolat keičiasi, auga ir adaptuojasi (p. 228). Šis reiškinys sukuria „telepolį“, t. y. naują „polio“ formą, ir tai reiškia, kad susiformuoja nauja pasaulio forma, kuri nesiremia teritorine erdve su vidumi, sienomis ir išore, bet remiasi atvirais tarpusavio susijungimo tinklais, kurie apima visą planetą ir pripildo visą realybę (André, 2009, p. 2).

Sąvoką „telepolis“ sukūrė Ispanijos mokslininkas Echeverría, kuris teigia, kad per XX a. susiformavo nauja socialinė organizacija, linkusi plėstis per visą planetą, transformuodama ją į naują miestą: telepolį, kuris pakeitė mūsų suvokimą apie erdvę ir laiką (Echeverría, 1994, p. 2). Gyvenimas šiame mieste remiasi ne tik egzistavimu techninių priemonių, kurios leidžia egzistuoti ir tobulina tą miestą ir gyvenimą jame, bet taip pat jo gyventojų noru turėti kontaktą tarp savųjų ir savo organizacijų naujoje erdvėje: „Telepolis egzistuoja tuomet, kai žmonės palaiko santykius per atstumą, ar tiesiogiai, ar netiesiogiai“ (Echeverría, 1994, p. 2). Šių trijų reiškinų perspektyvoje galime suvokti, kokiam kontekste tarpkultūriškumas egzistuoja šiandien.

Pagal João Maria André, antras žingsnis, norint panaikinti visą painiavą dėl multikultūralizmo sąvokos ir geriau suprasti šį reiškinį, yra apžvelgti, kada pats terminas būna klaidingai suprantamas. Pasak mokslininko, multikultūralizmas gali būti suprantamas per du paaiškinimus – aprašomąjį ir normatyvinį. Visų pirma ši sąvoka gali būti vartojama apibrėžiant tam tikrą visuomenės vietą ar teritorinę erdvę, kuri pasidalina per skirtingas kultūrinės formas ar skirtingų kultūrų grupes. Ši aprašomoji forma nekelia daug diskusijų, ji yra universali. Nesutarimai atsiranda, kai teoretikai ir mokslininkai bando atsakyti į šią aprašomąją formą, žiūrėti į multikultūralizmą kaip į mokslinį ir politinį projektą, nes pagal normatyvųjį būdą multikultūralizmas neturi apibrėžtų bruožų ir vienos universalios prasmės, kadangi jo suvokimas priklauso nuo šalių patirčių bei politinės-kultūrinės realybės (André, 2009). Kanados teoretikai bandys spęsti multikultūralizmo problemą pagal Kanados realybę; JAV teoretikai – pagal JAV realybę; ir toks požiūris labai skirsis nuo Pietų Amerikos teoretikų, kurie labiau akcentuos kolonizacijos pasekmes, rasių susimaišymą tarp baltųjų ir ne baltųjų, padėtį vietinių (indėnai), kurie yra mažuma ir reikia įvairių mechanizmų jų apsaugai. Europos realybė dažniausiai kitokia: ten vietiniai sudarys

daugumą, o „užsieniečiai“ bus mažuma – šiuo atveju ieškoma sprendimo, kaip šiuos kitataučius apsaugoti (p. 5).

Pavyzdžiui, žiūrėdami į Charles Taylor arba į W. Kymlicka tekstus, pastebėsime, kad jie atspindi Kanados ir JAV realybę; šalių, kurių patirtys jau tarpusavyje yra labai skirtingos: pirmosios minėtos šalies atveju toje pačioje valstybėje egzistuoja trys skirtingos stiprios ir gausios nacionalines grupės, ir valstybė turi rasti būdą jiems užtikrinti tiek politines, tiek kalbų ir kultūros teises. JAV atveju randame daug skirtingų tautinių mažumų dėl užkariavimo kolonizacijos – Amerikos indėnai, portorikiečiai, meksikiečių palikuonys, vietiniai havajiečiai ir t. t., bet taip pat yra daug imigrantų grupių, atvykusių iš įvairių Europos, Azijos, Pietų Amerikos šalių, kurie sudaro stiprias bendruomenes (ten pat).

Lotynų Amerikos multikultūralizmo teoretikai, kaip G. Gimenez, bando atsakyti į labai skirtingas realybes. Multikultūralizmo mokslininkai iš Brazilijos, Argentinos, Kolumbijos, Meksikos, dažniausiai akcentuos kolonizacijos laikų pasekmes. Daugumos šių šalių padėtis susiduria su istorijomis vietinių bendruomenių, kurios arba kovoja dėl savo teisės egzistuoti, arba gyvena pavojuje išnykti, arba asimiliavosi, arba susimaišė (angl.: *miscegenation*) – visi šie atvejai reikalauja politinių sprendimų. Bet reikia pabrėžti, kad situacija pačioje Pietų Amerikoje skiriasi pagal šalis, nes kolonizacijos procesas vyko skirtingai Brazilijoje ir Meksikoje, imigracijos procesas taip pat.

Europoje turime labai įvairias situacijas. Pavyzdžiui, viena vertus, Prancūzijos realybė yra pokolonijinio laikotarpio rezultatas, kita vertus, kyla dėl stipraus imigracijos srauto po Antrojo pasaulinio karo. Ispanijos padėtis visiškai kitokia dėl keleto šalies regionų, kurie pasisako už autonomiją, kaip Katalonija, Galicija ar Baskija, arba rytų regionai, kurie turi stiprias musulmoniškas šaknis ir didelį imigrantų skaičių. Tarp šių imigrantų išsiskiria čigonai, kurių bendruomenė yra labai gausi ir turi savo tradicijas, atskirą kultūrą. Su ta pačia problema susiduria ir Portugalija, kuri turi daug imigrantų iš Afrikos, o pastaruoju metu vis gausėja imigrantų iš Rytų Europos. Vokietijoje musulmonų bendruomenė yra itin reikšminga ir sukelia daug diskusijų ir įvairių teorijų (p. 7).

Nebūtina minėti Afrikos ir Okeanijos šalių, kad patvirtintume, jog multikultūralizmo modeliai priklauso nuo šalių istorijos, patirčių, kultūros. Bet neapsiribojant šalių ypatybėmis, taip pat turime atsižvelgti į teorinius įsitikinimus, kurie prisideda prie multikultūralizmo modelių įvairovės. Dažniausiai galime skirti du multikultūralizmo modelius – konservatyvųjį ir emancipuotąjį. Pastarasis skirstomas į liberalųjį (lygybė – valstybė neutrali) ir bendruomeninį (akcentuoja skirtingumą – valstybė padeda jį išsaugoti).

Konservatyvusis modelis yra už vienos kultūros susiformavimą, kuri būtų vienintelė, bendra. Pasisako už tradicinę asimiliaciją su daugumos kultūra, kaip pagrindinį kelią į integraciją (McLaren, 1998).

Pagal Peter Maclaren, pirmasis konservatyvus atsakymas į multikultūralizmą yra kolonijinis multikultūralizmas, kuris sutinka su kitų kultūrų egzistavimu, bet laiko jas žemesnėmis. Mąstoma, kad vietinė kultūra yra universali – joje yra viskas, kas geriausia, kas buvo pagalvota ir sukurta pasaulyje, todėl turi teisę valdyti. Todėl konservatyvusis

multikultūralizmas yra iš prigimties asimiliuojantis – netgi pripažįstant kitas kultūras, prioritetas yra viena oficiali kalba, standartizavimas, todėl iš esmės šis požiūris nepripažįsta kitų kultūrų (p. 31).

O emancipuotasis multikultūralizmas yra pokolonijinis, grįstas lygybės ir teisės į skirtingumą išsaugojimu politikoje. Lygybės siekis multikultūralizmo sferoje atsirado XX a. (Rosas, 2011). Pagal P. McLaren (1998), šis modelis vadinasi „humanistiniu liberaliuoju multikultūralizmu“, nes siekiama lygybės visiems, teigiant, kad nei viena kultūra nėra pranašesnė už kitą ir visi gali reikštis laisvai – pasisakoma už tai, kad visos kultūros gali ir privalo gyventi drauge, „už universalų žmogiškumą ir neutralią valdžią, kurios vienintelis veiksmas turėtų būti garantija, kad vienas asmuo gerbs kitą, ir kad žmonės iškovos savo „vietą po saule“ per pasiekimus, o ne kilmę ar fizinius, kultūrinius bruožus“ (p. 38). Charles Taylor tai vadina „lygių teisių į orumą“ politika, kuri siekia, kad valstybė turėtų tokią poziciją kultūros atžvilgiu, kaip turėjo religijos atžvilgiu – sekuliarizacija, neutralizmas, tai yra, kad valstybė būtų akla kultūros atžvilgiu, tikintis, kad tai būtų geriausias variantas visiems gyventi lygiavertėje visuomenėje (André, 2009, p. 6). Tačiau šis multikultūralizmo modelis negalėjo išvengti diskriminacijos egzistavimo. Priešinantis šioms diskriminacijoms atsirado skirtingumo politikos siekis (Rosas, 2011, p. 9). Nuo 1970 m. debatai apie multikultūralizmą suintensyvėjo dėl skirtingų teoretikų požiūrių – vieni buvo individualūs liberalai, kiti – bendruomeniniai liberalai (p. 12). P. McLaren (1998) vadina bendruomeninį liberalizmą kairiuoju liberalizmu, kuris labiau kreipia dėmesį į skirtingumą ir pasisako už valdžios intervenciją (p. 41). Anot mokslininko, tai galime pavadinti skirtingumo politika, siekiant saugoti kultūros ypatumus ir išryškinti skirtumus tarp piliečių. Pagal C. Taylor (1992), liberalioji strategija – būti akla skirtingumo atžvilgiu, paneigiant žmonių tapatybę, priverčiant juos gyventi pagal daugumą, jeigu nenori likti galimybių užribyje. Tad propaguojamam/tariamam neutralumui galima prieštarauti, kadangi lygaus orumo politika yra hegemonijos kultūros atspindys. Todėl ta teoriškai teisinga visuomenė, kuri yra akla skirtumams, yra ne tik nežmogiška (kadangi nuslopina tapatybes), bet ir, nesąmoningai ir subtiliai, yra iš esmės labai diskriminacinė (p. 85). Be to, akla skirtumams politika gali sukurti dvi skirtingas piliečių grupes – pirmos ir antros rūšies, – kadangi ji taip pat nepaisys materialinių nelygybių tarp piliečių (Taylor, 1998).

Daugelis pripažįsta 1971 m. John Rawls knygą „A Theory of Justice“ (liet.: Teisingumo teorija) individualiojo liberalizmo pagrindu. Savo knygoje J. Rawls teigia, kad valstybė turi būti neutrali ir negali kištis į piliečių gyvenimą, ir ryškina individo pirmenybę socialinio gyvenimo atžvilgiu, tikėdamasis, kad sąmoningumas ir įstatymai galės palaikyti visuomenės tvarką (Sá, Gomes, 2011). „Visuomenės vieningumas ir piliečių ištikimybė savo bendroms institucijoms nesiremia į faktą, kad visi pripažįsta tą patį Gėrio suvokimą, bet į faktą, kad viešai sutinkama su teisingumo politikos suvokimu, kaip visuomenės struktūros pagrindu“ (Rawls, 2008, p. 239). Pasak J. Rawls, kiekvienas žmogus nėra iš anksto nusistatęs, t. y. neturi barjerų, kad priimtų savo sprendimus ir pasirinkimus (Sá, Gomes, 2011).

Laisvi ir mąstantys žmonės, norėdami siekti savo siekių, paklus bendram teisingumui, kaip visuomenės pagrindui. Pagal J. Rawls ir jo pasekėjus, teisės ir pareigos neturėtų būti nulemtos individų etnokultūros: jos turi būti neutralios.

Viena iš šiuolaikiškiausių mokslininkių, Martha Nussbaum, turi panašią poziciją kaip J. Rawls. Matydama iššūkius, su kuriais susiduria daugiakultūrės valstybės, ji argumentuoja, kad galima atrasti priklausymo „visų žmonių bendruomenei“, o ne tik artimesniųjų grupių pojūtį. Savo argumentaciją mokslininkė grindžia stoikų filosofija. Pastarieji siekė, kad kiekvienas galėtų pasakyti taip, kaip sakė Diogenas Sinopietis, pasivadindamas nei atėniečiu, nei korintiečiu, o pasaulio piliečiu (Nussbaum, Cohen, 2002).

Pagal M. Nussbaum mąstymą, norėdama laikytis šio principo, valstybė žiūri į savo žmones ir nemato nei „korintiečių“, nei „atėniečių“ (nesvarbu, ar taip jie save tokiais laiko), o mato tik vienodus piliečius. Taigi valstybė yra neutrali žmonių atžvilgiu ir rūpinasi tik tų piliečių ryšių sukūrimu, sustiprinimu ir palaikymu – vienodomis pareigomis ir vienodomis teisėmis, t. y. įstatymais. Laikydami teisių ir įstatymų piliečiai pareiškė ištikimybę savo valstybei (ten pat).

Bendruomenininkai, kurių pagrindinis teoretikas yra C. Taylor (autorius pastaba: pats C. Taylor nesutinka su šiuo apibūdinimu), prieštaravo, sakydami, kad valstybė turėtų saugoti kultūrinės bendruomenės pagal kolektyvines teises (Taylor, 1998).

Charles Taylor, savo knygoje „Pripažinimo politika“, grindžiamoje sąveikos (su „kitais“) proceso svarba tapatybių susiformavime ir „kito“ pripažinimo ir atpažinimo svarba, daro išvadą, kad vienintelė galimybė sutaikyti abi politikas (tą, kuri akcentuoja lygybę, ir tą, kuri akcentuoja skirtingumą) yra užbaigiama su valstybės neutralumu (André, 2009, p. 10). C. Taylor pasisako už tai, kad valstybė turėtų veikti, kai kultūrinėms mažumoms kyla kažkokia grėsmė. Pagal jį, pripažinimo nebuvimas reiškia nepripažinimą, o nepripažinimas iš esmės yra lygių teisių pažeidimas, arba bent leidžia suprasti, kad nepripažįstamas elementas yra žemesnis palyginti su tomis kultūromis, kurios akivaizdžiai yra pripažįstamos (ten pat).

C. Taylor mintis labai paveikė Kanados filosofą Will Kymlicka ir jo „liberaliąją mažumos teisės teoriją“ (André, 2009, p. 5). Filosofas pasisako už tai, kad mažumos turėtų teisę į kalbą, į specialias teritorijas, į specialų atstovavimą politinėse institucijose arba savi-valdymo teisę, ir kad šios teisės nereiškia diskriminacinės privilegijos, o tik kompensuoja tų grupių narių sunkumus, nes būdami mažumos nariai jie gali būti nuskriausti daugumos, tad tokios teisės būtinos teisingumui (Kymlicka, 1996, p. 28–30). Autorius teigia, kad „dažniausiai mažuma tik bando garantuoti, kad dauguma nepasinaudotų savo skaičiaus pranašumu, siekdama riboti mažumų galimybes prieiti prie resursų ar institucijų, kurios reikalingos jų bendruomenės gyvavimui“ (Maldonado, 2006, p. 67).

Pagal W. Kymlicka, mažumų teisė eina drauge su liberaliosios demokratijos principais ir skatina individų laisvę, kadangi daugumai žmonių autonomija ir individuali laisvė yra susieta su galimybėmis „socialinėje kultūroje“. Jo sukurtas „societal culture“ apibrėžimas reiškia „kultūrą, kuri suteikia savo nariams reikšmingas gyvenimo formas ir apima tokius reiškinius, kaip socialinis gyvenimas, mokslai, religija, laisvalaikis ir ekonomika, viešasis ir privatus gyvenimas, aprėpiantis ne tik bendrą istoriją ir vertybes, bet ir institucijas ir bendras veiklas, ir linkstantis rasti vieną teritoriją turėdamas kaip pagrindą bendrą kalbą“ (André, 2009, p. 6). Šis apibrėžimas yra labai artimas E. B. Tylor kultūros apibrėžimui, kurį jau nagrinėjome šiame

darbe. Kymlicka savo teorijoje taip pat teigia, kad valstybė turi turėti svarbų vaidmenį kultūrų reprodukcijai, o ne vien jas saugoti nuo diskriminacijų (Kymlicka, 1996).

Amerikiečių politologas Michel Walzer pabrėžia, kad yra du liberalizmo tipai – vienas, kuris saugo individų teises, šiuo atveju valstybė yra visiškai neutrali, o kitas – valstybė turi remti tą grupę, kuri yra silpnesnė, jeigu dėl to nukenčia visų piliečių teisės (Taylor, Gutmann, 1994, p. 99–103). Kol C. Taylor ir W. Kymlicka pozicija atspindi antrąją liberalizmo formą, Walzer bando ieškoti kompromiso tarp abiejų. Jis mano, kad negalime *a priori* nustatyti, kad antroji forma visada, bet kokiame kultūriniame kontekste, garantuoja geresnį multikultūralizmo problemos sprendimą, ieškant pagarbos ir pripažinimo. Mokslininkas argumentuoja, kad, pvz., JAV realybei, kurios negalima vadinti „valstybe“, o veikia „tautų tauta“, greičiausiai labiau tinka pirmasis variantas. O Kanadoje – antrasis variantas. Tad Walzer pasisako už lanksčią politiką, atsižvelgiant į kiekvienos šalies kontekstą (ten pat).

Lenkijos psichosociologijos profesorius Henri Tajfel mato galimybę, kad mažumos išvengtų visiškos izoliacijos ir visiškos asimiliacijos, ir pasiliktų per vidurį *Vergemeinschaftungo* atveju. Jis teigia, kad iš tikrųjų nėra įmanoma visiška mažumos asimiliacija dėl neišvengiamos diskriminacijos. Taip pat netiki, kad yra įmanoma visiška izoliacija, nes daugumai mažuma yra reikalinga politiškai – kad dauguma galėtų jaustis įsitvirtinusi, kaip dominuojanti grupė, be to, krizės metu mažuma yra naudinga, kad būtų, kur nukreipti kaltę. Reikalinga ir ekonomiškai – rinkai yra naudinga, kad joje dalyvautų kuo daugiau veikėjų (Tajfel, 1983). Rumunijoje gimęs, žydų kilmės prancūzų psichosociologas Serge Moscovici, pritardamas Tajfel, pabrėžia, kad niekas nėra tik įtakos taikiny, visi yra ir įtakos šaltiniai, nebent tuo atveju, kai užsidaroma savyje ir atsiribojama nuo kontaktų su kitais (Doise, Moscovici, 1991). Todėl autorius pasisako už aktyvias mažumas. Jis teigia, kad dažniausiai dauguma turės didesnę socialinę įtaką ir sieks mažumos pasikeitimo ar asimiliacijos, bet savo padarytų tyrimų išvadomis pagrindžia, kad mažumos taip pat gali būti įtakingos ir sukelti visuomenės pokyčius (p. 212). Pokytis šiuo atveju susietas ne tik su tikėjimų ar idėjų turinio pakeitimais, bet ir su taisyklėmis ir būdais, kurie leis geresnes socialines sąveikas ir tvirčiau priartėti prie visuomenės harmonijos (p. 214).

Vis dėlto pagal S. Moscovici, ar mažuma gali būti tokia aktyvi ir įtakinga, priklauso nuo pačios mažumos nusiteikimo būti lanksčiai ir atvirai interakcijai. Užsidariusi grupė, kuri priima savisaugos elgesį ar stiprios kritikos poziciją prieš didesnę (platesnę) bendruomenę ar visuomenę, kurioje gyvena, neturi daug galimybių būti priimta kaip aktyvus veikėjas, atvirkščiai – ji sukelia savisaugos ir priešiško reakciją iš daugumos, juk nepasitikėjimas neleidžia, kad įvyktų susitarimai arba dialogai. Todėl siekiant harmoningesnio santykio su dauguma Moscovici priskiria daugiau atsakomybes mažumoms. Jis ragina mažumas neužsidaryti, būti lankstesnėmis, ir taip tapti aktyvesnėmis ir svarbesnėmis visuomenės ir daugumos atžvilgiu (p. 222). „Lankstumas suteikia galimybę sulygtinti skirtumus ir panašumus, ir tai gali padėti priversti klausytis mažumos motyvacijos ir priežasčių“ (p. 223). S. Moscovic argumentuoja, kad visos kultūros yra brangios ir turtingos, todėl turi būti aktyvios ir neužsidaryti, sąveikauti, tuo praturtindamos visą visuomenę.

Tarpkultūrinį jautrumą Milton Bennett apibūdina asmeninio augimo stadijomis (1986). Šis raidos modelis nustato tolygiai didėjantį išprusimą, įsisąmoninant kultūrinius skirtumus, pereinant iš etnocentrizmo per skirtumų pripažinimą ir priėmimą į tai, ką autorius vadina „etnoreliatyvizmu“.

Šio modelio pagrindas yra tai, ką M. Bennett vadina „diferenciacija“ – išsiugdomas gebėjimas pripažinti ir gyventi su skirtumais (2004). Du reiškiniai siejami su „diferenciacija“. Pirmasis – žmonės mato vieną ir tą patį dalyką labai įvairiai. Antrasis – „kultūros skiriasi viena nuo kitos tiek, kiek jos išlaiko diferenciacijos modelius ar pasaulėžiūras“. Anot Bennett, būtent kultūros pasiūlo būdus realybės interpretacijai, pasaulio suvokimui. Ir būtent įvairiose kultūrose pasaulėžiūros ir realybės interpretacija yra skirtinga. Tarpkultūrinio jautrumo ugdymasis iš esmės reiškia mokymąsi pripažinti ir priimti pagrindinius kultūrų skirtumus juos suvokiant tarp kultūrų.

Etnocentrizmą M. Bennett supranta kaip stadiją, kai individas mano, kad jo pasaulio matymas yra pats svarbiausias tikrovei. Etnocentrinės pasaulėžiūros pagrindas yra neigimas, kylantis dėl izoliacijos arba neigimo. Antra stadija, pagal Bennett, yra gynyba, kurios bendriausia kovos strategija yra šmeižimas, lemiamas stereotipų ir ekstremalios jų formos – rasizmo. Kita šmeižto pusė yra pranašumas, kai visiškai neskiriama arba mažai dėmesio skiriama kitai kultūrai, aukštinant tik savąją. Kartais sutinkama ir trečia strategija, „apvertimas“ – kita kultūra vertinama kaip pranašesnė, apšmeižiant savo pačių kultūrą. Bet tai praktiškai tėra vieno etnocentrizmo pakeitimas kitu. Paskutinę etnocentrizmo stadiją Bennett vadina sumenkinimu, kuris susideda iš fizinio ir transcendentinio universalizmo: skirtumai pripažįstami, bet stengiamasi sumenkinti jų reikšmę. Bennett atkreipia dėmesį, kad daugelis organizacijų supranta sumenkinimą kaip galutinę tarpkultūrinės raidos stadiją, ir dirba tam, kad pasaulis turėtų bendras vertybes ir bendrus pagrindus.

Etnoreliatyvioje stadijoje skirtumas suprantamas jau nebe kaip grėsmė, bet kaip iššūkis. Stengiamasi susikurti naujas sampratas ir požiūrius, o ne išsaugoti egzistuojančius. Etnoreliatyvizmas prasideda kultūrinių skirtumų priėmimu: pagarba kitokiam elgesiui ir skirtingoms vertybėms. Kita stadija po kultūrinių skirtumų priėmimo yra adaptacija, kurioje svarbiausia yra empatija – gebėjimas patirti situaciją, kuri skiriasi nuo situacijos savojoje kultūroje; ir pliuralizmas. Pliuralizmo stadijoje empatija praplečiama – individas gali pasikliauti atskiromis pažiūrų sistemomis ar praplėsti kultūrinius rėmus.

Paskutinę etnoreliatyvizmo stadiją Bennett vadina integracija, kuri susideda iš konteksto įvertinimo ir konstruktyvaus kraštutinumo. Konteksto įvertinimas – gebėjimas vertinti įvairias situacijas ir pasaulėžiūras, atsižvelgiant į vieną ar daugiau kultūrų. Konstruktyvų kraštutinumą M. Bennett apibūdina kaip visiškos savirefleksijos būseną, kai žmogus nepriklauso jokiai kultūrai ir yra pašalietis. Šis Bennett modelis atskleidžia esmines kliūtis ir naudingus tarpkultūrinio mokymosi būdus.

Visos ką tik nagrinėtos teorijos ir skirtingos pozicijos veda į du kelius: į integraciją arba į toleranciją.

Integracija gali būti apibrėžta kaip procesas, kuris leidžia, kad užsieniečiai būtų priimti į visuomenę. Šio proceso kelias turi dvi juostas – apima imigrantus ir tą visuomenę, į kurią

jie atvyko. Demetrios Papademetriou ir Rinus Penninx (2003) apibrėžia integraciją kaip dvipusišką interakcijos, susidėliojimo ir adaptacijos procesą tarp imigrantų ir priimančios visuomenės, per kurį su laiku kitataučiai ir tos teritorijos gyventojai (arba dauguma) sudaro vientisą visuomenę, o ne visuomenę su atskiromis dalimis. Tad būtinas visų veikėjų (abiejų pusių) aktyvus dalyvavimas – tiek kitataučių, tiek valdžios institucijų ir vietos bendruomenės. Į šį procesą įeina dvipusiškas išmokymo procesas, kuris susidaro iš bendradarbiavimo, konfliktų, dialogų, žinojimų, patirčių bei kultūrinių praktikų pasikeitimo tarp individų, socialinių grupių ir etninių bendruomenių, kurios dalinasi ta pačia geografinė erdve (White, 1999, p. 155–186).

Šis integracijos suvokimas eina drauge ir atitinka Moscovici „aktyvios mažumos“ sampratą ir W. Kymlicka bei C. Taylor „aktyvią valdžią“ (saugančią mažumos skirtingumą). Priešingai, kai valdžia/valstybė yra neutrali ir tik garantuoja, kad visi būtų vienodi prieš įstatymus, kaip P. McLaren apibūdintame humanistiniame liberaliajame multikultūralizme, J. Rawls individualaus liberalizmo teorijoje arba Nussbaum išsakytoje pozicijoje, ir mažuma tik rūpinasi savo (skirtingų broužų) išlaikymu – tas greičiau veda į integracijos atvirkštinį variantą – užsidarymą, izoliacijos ar asimiliacijos reiškinių atsiradimą garantavus toleranciją.

Santykiai, kur tolerancija yra pagrindas, negali būti pripažinti lygiais, nes visada yra tas, kuris toleruoja, ir tas, kuris yra toleruojamas, o pirmasis yra viršesnis, nes toleruoja, bet gali ir netoleruoti. „Autoriteto egzistencija, kuri turi galią toleruoti, priešinasi mąstymo laisvei, nes toleruoja, bet gali netoleruoti, ir netinka tuose santykiuose, kur abi pusės turėtų būti vienodos“ – jau XVIII a. teigė Honoré Mirabeau, kritikuodamas toleranciją (André, 2005, p. 124). Tolerancija pagal įvairius žodynus reiškia kantrybę: priešingos nuomonės arba įsitikinimų gerbimą. Pagal J. M. André (2005) tolerancija yra kilusi iš lotyniško žodžio „tolerare“, kuris reikštų iškentėti, kantriai palaukti, išlaikyti. Pagal portugalų mokslininką Diolo Aurélio (1997), tolerancija reiškia išlaikymą: „kai kažkas išlaiko, kaip tuo atveju, kai sunkvežimui pavyksta išlaikyti keletą tonų“ (p. 23). Tuo parodoma, kad tolerancija gali reikšti naštos išlaikymą – kas toleruoja, būtent tai ir daro, bet patiria vargo.

O štai brazilų mokslininkas Clodoaldo Meneguello Cardoso (2003) teigia, kad tolerancija, suprasta kaip kažkas tyro, homogeniško, ateinančio iš universalių vertybių, veda į žmogaus pliuralistiškumo neigimą, priskiria „kitiems“ nuolankumo vaidmenį, nenormalų, keistą, manipuliuotą vaidmenį (p. 128). Pagal Argentinoje gimusį Meksikos pilietį filosofą Enrique Dussel, tolerancija reiškia ne kitybės pripažinimą, o „kitų“ buvimo iškentėjimą, siekiant išlaikyti universalią, visuotinę, bendrą tvarką (Oliveira, 2008, p. 5).

Remdamiesi visais šiais argumentais galime tvirtinti, kad visi veiksmi, kurie neina integracijos link (kai ieškoma, kad mažuma būtų visumos visuomenės dalis) – reikštų tolerancijos scenarijų, kuriame vyksta arba asimiliacija, arba izoliacija, nes mažuma prisipažįsta arba/ir yra priimta kaip atskira visuomenės dalis, kurią toleruojame.

Nobelio literatūros premijos laureatas portugalas Jose Saramago teigė: „Toleruoti, kad kitas egzistuotų ir kad jis būtų kitoks, yra per mažai – kai toleruojame, tik suteikiame kažką,

nusileidžiame, ir tai nėra lygybės santykis, o vieno pranašumas prieš kitą“ (jornalolince.com.br, 2010).

Kai valdžia priima liberaliąją neutraliąją poziciją ir pasisako už lygias teises visiems, įskaitant ir kitataučius, arba kai valdžia atsisako neutralios pozicijos ir pripažįsta bei bando išsaugoti skirtingumą – linkstama į tokios tolerancijos scenarijų, kur kitataučių egzistavimo pripažinimas, rėmimas ir išsaugojimas veda į izoliaciją ar asimiliaciją, jeigu lygiagrečiai su tais veiksmais neieškoma kitataučių visaverčio dalyvavimo visuomenėje, t. y. jų integracijos.

1.4. Imigrantų integracija Portugalijoje

Portugalija, pirmiausia pripažinta tradicine emigracijos valstybe, bet nuo paskutinio XX a. dešimtmečio taip pat apibūdinama kaip imigracijos šalis, buvo viena iš pirmųjų valstybių, valstybiniame bei visuomeniniame lygmenyje atsižvelgusi į imigrantų visuminės integracijos svarbą, ir šiuo metu turi vienų iš geriausių rodiklių šioje srityje. Portugalijos imigrantų integracijos sprendimai yra pavyzdys Europai bei pasauliui (UN, 2009). Pagal 2014 m. MIPEX duomenis, ši šalis užima antrą vietą Migrantų integracijos politikos indekse.

2015 m. sausio mėn. Portugalija tapo Jungtinių Tautų Žmogaus Teisių Tarybos nare (2015 m. mandatui). Portugalų šūkis kandidatavimo metu buvo „kurti tiltus ir skatinti dialogą, kad pasiektume žmogaus teisių universalumą“. Pedro Calado, Portugalijos Migracijos reikalų vyriausiasis komisaras pabrėžė, kad šis šūkis yra galimybė atkreipti dėmesį į imigracijos situaciją pasaulyje ir nurodyti tinkamą požiūrį į šį reiškinį – kaip galimybę šalims vystytis, o ne kaip grėsmę. Šiuo teigiamu požiūriu į imigrantus Portugalija vadovaujasi savo politikoje (ACIDI, 2014).

Geriausias integracijos lygis yra tose visuomenėse, kuriose piliečiams pavyksta būti savarankiškais ir prisidėti prie bendros gerovės. Šiose visuomenėse visi žmonės turi lygias teises ir su jais elgiamasi vienodai, jų teisės bei pareigos yra pripažintos ir gerbiamos. Jie turi teisę į autonominį gyvenimą, kuris remiasi jų pačių pasirinkimu, ir asmenines realizacijas, jie aktyviai dalyvauja ekonominiame, socialiniame, kultūriniame ir pilietiniame gyvenime (Abranches, Oliveira ir Healy, 2009). 2009 m. Jungtinių Tautų Žmogaus vystymosi ataskaitoje nubrėžtas tikslas: skatinti valstybes būti atviresnes imigrantų atvykimui, teigiant, kad imigracija reiškia praturtėjimą – daugiau idėjų bei kultūros pasikeitimų, todėl didesnis žmogiškasis vystymasis (ACIDI, 2011). Integracija yra raktinis žodis šių siekių įgyvendinimui.

Viena iš šalių, kuri labiausiai atsižvelgia ir veikia pagal šiuos principus yra Portugalija. Jungtinių Tautų organizacija apdovanojo Portugaliją už imigrantų integracijos pasiekimus (ACIDI, 2011). „Portugalijos imigrantų integracijos sprendimai yra pavyzdys Europai bei pasauliui“ (UN, 2009). Tyrime, sudarytame iš 42 skirtingų pasaulio šalių imigrantų specialistų klausimynų (tarp jų Švedija, Prancūzija, Vokietija, Kanada, Ispanija, JK, Čilė, Kinija, t. t.), Portugalija turi geriausius rodiklius pagal teisių ir paslaugų suteikimą imigrantams. Pedro Silva Pereira, Portugalijos Migracijos ministras, teigė, kad Portugalijos

imigracijos politikos teigiamas įvertinimas gali prisidėti prie to, kad ateities Europos imigracijos politika stengtųsi būti humaniškesnė (ten pat).

Šioje ataskaitoje, kur Portugalija nurodoma kaip integracijos pavyzdys, ji taip pat yra viena iš šalių, kur sveikatos apsauga yra prieinama visiems imigrantams, nepriklausomai nuo jų legalumo statuso. Dokumentas taip pat pabrėžia, kad Portugalija yra viena iš išsivysčiusių šalių, kur yra lengviau pratęsti laikinus leidimus gyventi, ir kur vietiniai mažai rūpinasi dėl valstybės išlaidų, kurios skiriamos imigrantų atvykimui ir buvimui šalyje (ten pat). Rosário Farmhouse, Imigracijos ir Tarpkultūrinio Dialogo vyriausiasis komisaras, pabrėžė tokio pripažinimo svarbą, primindamas organizacijų bei tarpininkų reikšmę integracijos procesuose (ACIDI, 2011).

„Jau nebėra užsieniečių, yra tik kelionės partneriai“ (Amin Maalouf). Šis sakinyss gali reziumuoti Portugalijos poziciją imigrantų atžvilgiu (ACM, 2014).

OIM ataskaita „2010 m. Pasaulio migracijos ataskaita – migracijos ateitis kuriant galimybes pokyčiams“²³ teigiamai vertina Portugalijos imigrantų priėmimo ir integracijos politiką (2010, p. 59). Joje pabrėžiama keletas portugalų projektų. Nacionaliniai pagalbos imigrantams centrai (port. *Centros Nacionais de Apoio ao Imigrante*, toliau: CNAI), veikiantys Lisabonoje, Porte ir Fare, paminėti kaip integruotų informacinių paslaugų bei koordinuoto sprendimo pavyzdžiai, kur dalyvauja įvairios organizacijos ir institucijos (aut. pastaba: toliau šiame darbe CNAI projektas bus apžvelgtas plačiau).

Ataskaitoje taip pat pabrėžiama, kad nuo 2007 m. Portugalija turi imigrantų integracijos planą, kurį formuojant ir įgyvendinant dalyvavo įvairių imigrantų bendruomenių atstovai, imigrantų asociacijų atstovai ir 13 ministerijų. Įgyvendinti 122 efektyvūs veiksmai, kas sudarė daugiau nei 80 proc. iš visų siūlomų tikslų. (OIM, 2010, p. 57)

Ataskaita pažymi, kad gerus Portugalijos rezultatus siekiant imigrantų integracijos paaikškina principas „pripažinti imigrantus sprendimų dalimi, įterpianč juos į integracijos politikos suformavimą“ (ten pat). Rosário Farmhouse, Imigracijos ir Tarpkultūrinio Dialogo vyriausiasis komisaras, teigė, kad „Portugalija teigiamai išsiskiria, nes labai mažai šalių pavyksta taip suvienyti jėgas... galbūt valstybiniame lygmenyje yra keletas atvejų, bet visuomeniniame lygmenyje, įjungti pačius imigrantus į sprendimų priėmimą bei į integracijos politikos formavimą, retas reiškinys“ (LUSA, 2010). Rosário Farmhouse taip pat teigia, kad noras ir gebėjimas kurti sinergiją susijęs su faktu, kad Portugalija yra ir emigrantų šalis, todėl dažniausiai priima poziciją „ieškoti atsakymų, kurie norėtume, kad būtų priimti mūsų emigrantų užsienyje atžvilgiu“ (ten pat).

OIM savo ataskaitoje (2010) taip pat mini du svarbius teisės aktus, priimtus po ilgų debatų pasiekus konsensusą. 2006 m. pabaigoje dideliu parlamento ir visuomenės pritarimu priimtas naujas pilietybės įstatymas, kuriuo siekiama darnesnės visuomenės. Jis liberalizavo pilietybės įgijimo procedūras. 2007 m. gegužės mėn. po intensyvaus konsultavimosi su visuomene, parlamento dauguma pakeitė ir priėmė naują imigracijos įstatymą. Nauji teisės

²³ Autoriaus laisvas vertimas iš: „World Migration Report 2010 - the future of migration building capacities for change“.

aktai supaprastina procedūras ir sumažina biurokratinius reikalavimus, kovoja su neteisėta ir siekia skatinti legalią migraciją bei palengvina šeimų susijungimą (p. 59)

Valstybės, visuomenės bei imigrantų dalyvavimas visuomenės integracijos procese

Portugalija tradiciškai laikoma emigracijos šalimi, bet nuo paskutinio XX a. dešimtmečio ji taip pat apibūdinama kaip migracijos šalis. 1960 m. imigrantų populiacija susidarė iš 38 900 imigrantų, o 2010 m. – iš 918 600 imigrantų. Tai reiškia, kad į šalį šiame periode vidutiniškai kasmet atvyko 17 500 imigrantų (MIPEX, 2011). JT Ataskaitoje „2009 m. Žmonijos socialinės raidos ataskaita. Kliūčių įveikimas: Žmogaus judrumas ir vystymasis“ prognozuojama, kad po 50 metų imigrantų populiacija Portugalijoje išaugs beveik 24 kartus. 2007 m. nuo visų dirbančio amžiaus žmonių imigrantai sudarė 9 proc., o nuo visų gyventojų – 4,5 proc.

1996 m., pripažindama svarbą turėti nuoseklią integracijos politiką imigrantams, Portugalija sukūrė viešąją tarnybą, veikiančią tarpinstituciniu principu, kuri buvo tiesiogiai atskaitinga Ministrui Pirmininkui. Šitai Portugalija siekė rasti bendrą valdžios požiūrį į imigrantų integraciją. 2007 metais ši valstybės tarnyba tapo viešąja institucija „Vyriausias Komisaratas Integracijai ir Tarpkultūriniam dialogui“²⁴, toliau – ACIDI. Šalis sustiprino šios institucijos įgaliojimus bei praplėtė jos veiklos sritis, pripažindama jos svarbą imigrantams (p. 59).

Vyriausias Komisaratas Imigracijai yra viešoji institucija, kuri tiesiogiai priklauso Ministrų tarybai, o jos tikslas – prisidėti prie viešosios politikos (susijusios su imigrantais) apibrėžimo, įgyvendinimo ir įvertinimo, kas reikšminga imigrantų pritraukimui, imigrantų bei etninių grupių integracijai ir kultūros, etinės bei religinės įvairovės vadybai bei vertinimui. ACIDI darbas vadovaujasi 7 principais: Lygybė – pripažinti ir užtikrinti tas pačias teises ir galimybes; Dialogas – skatinti efektyvią komunikaciją; Pilietybė – skatinti aktyvų dalyvavimą, ieškant savo teisių bei pareigų; Svetingumas – mokėti priimti įvairovę; Tarpkultūriškumas – praturtinti save susitikimuose su „kitais“; Artėjimas – sutrumpinti atstumus, kad būtų galima geriau pažinti ir atsiliepti; Inicijatyva – dėmesys bei gebėjimas numatyti (ACIDI, 2012).

ACIDI koordinuojant yra įgyvendinama įvairių sėkmingų projektų, tarp kurių galime pažymėti: „Nacionaliniai pagalbos imigrantams centrai“, „one-stop-shops“, „SOS imigrantų skambučių linija“, „Mentorių programa imigrantams“, „Imigrantų verslumo skatinimo projektas“, „Portugalų kalba visiems“; ir svarbiausius projektus: „Imigracijos observatorija“ bei „2007–2009, 2010–2013 bei 2014–2017 m. Imigrantų integracijos planai“. Jau minėtas CNAI projektas taip pat buvo priskirtas ACIDI koordinavimui.

Imigracijos observatorija sukurta 2002 m. kaip „Vyriausiojo Komisarato Imigracijai ir Tautinėms mažumoms“²⁵ padalinys. Imigracijos observatorija iš esmės veikia kaip imigracijos temos veiklų katalizatorius, akademinio ir institucinio bendradarbiavimo skatintojas (OI, 2014).

²⁴ Port.: Alto Comissariado para a Integração e o Dialogo Intercultural.

²⁵ Port. Alto Comissariado para a Imigração e Minorias Étnicas – ACIME.

Vadovaujantis šūkiu „labiau pažinti tam, kad galėtume geriau veikti“, jos pagrindiniai tikslai yra: rinkti, apdoroti ir pateikti visuomenei informaciją apie imigracijos padėtį Portugalijoje ir pasaulyje; skatinti rinkimą duomenų, kurie nėra tiesiogiai prieinami pirminiuose šaltiniuose; kartu su kompetentingomis mokslinėmis ir akademinėmis institucijomis rengti dokumentus, mokslinius tyrimus, kurie būtų reikšmingi kuriant ar gerinant viešąją politiką imigracijos kontekste; publikuoti ir platinti leidinius, kilusius iš jų veiklos arba kitų sferų, kurie padėtų išplėsti žinias apie imigraciją; skatinti realizavimą seminarų, konferencijų, diskusijų ir kitokių veiklų, kurios padėtų geriau susipažinti su populiacijų judėjimo reiškiniais, ypač susijusiu su imigrantų judėjimu Portugalijos link, siekiant ruošti specialistus, kurie gebėtų veikti šioje problematikoje; užtikrinti Vyriausiojo Imigracijos Komisarariato ryšių palaikymą su kitomis šalies ir užsienio institucijomis, skatinti duomenų rinkimą, tyrimus, sisteminės analizes apie žmonių judėjimą Portugalijoje, Europoje ir pasaulyje (ten pat).

Portugalija taip pat investavo į telefono liniją, pavadintą „SOS linija imigrantams“, kuri suteikia visą reikalingą informaciją apie imigraciją skirtingomis kalbomis (net 10 kalbų). Be to, linija suteikia nemokamą vertėjavimo paslaugą imigrantams apie 60 skirtingų kalbų (ACIDI, 2010).

ACIDI rėmė projektą „Imigrantų verslumo skatinimas“, kuris 2012 m. laimėjo premiją už imigrantų verslumo integracijos skatinimą ir tuo pačiu skatina įmones būti aktyvias ir atsakingas imigrantų integracijos procese.

Tam, kad sumažintų kalbų barjerus, buvo sukurtas „Portugalų kalba visiems“ projektas, kuris suteikia galimybę imigrantams išmokyti vietinių kalbą, kas skatina greitesnę ir geresnę imigrantų integraciją. Šis projektas aktyviai kviečia fizinius asmenis (imigrantus), imigrantų asociacijas bei įmones, kurios įdarbino užsieniečius, dalyvauti programoje (ACM, 2015).

Pagal Bendrąją programą integracijai (angl. *Common framework for the integration*), skatinančią imigrantų priėmimą prie institucijų bei paslaugų, siekiant pagerinti integracijos procesą, patariama sukurti tokias akcijas kaip „One-Stop-Shops“, kurios skatina partnerystę tarp valstybinių bei privačių institucijų, kad būtų kuriami bendri veiksmai. To siekiama per visuomeninių institucijų ir kultūrinių tarpininkų įsitraukimą ir bandant vystyti paslaugų teikėjų tarpkultūrinius gebėjimus. Šiuo atveju „One-Stop-Shops“ bando padaryti, kad integracija būtų abipusis procesas, kuriame adaptacijai veikia ir priimanti visuomenė. „One-Stop-Shops“ yra bendras įvairių valstybinių bei neviešųjų paslaugų teikėjų veikimas (Abranches, Oliveira, Healy, 2009).

Mentorių programa imigrantams sukurta 2012 m. iš partnerystės tarp ACIDI ir GRACE – „Diskusijų bei paramos grupės verslo pilietiškumui“²⁶. Preliminariai šis projektas buvo integruotas į europinį verslo savanoriavimo tinklą, pavadintą ENGAGE. ENGAGE sukūrė „Verslą bendruomenėje“ (angl. BITC – *Business in the Community*) – organizaciją, kurios tikslas yra skatinti įmonių socialinę atsakomybę (BITC, 2014).

²⁶ Port.: Grupo de Reflexão e Apoio à Cidadania Empresarial.

Šis projektas turi svarbų vaidmenį integracijos procese, kadangi siekia atsižvelgti į tiesioginius ir konkrečius imigrantų poreikius. Pagrindinis mentorių tikslas yra būti tarpininku tarp imigrantų ir vietinių, stengiantis įgyvendinti vieną iš Europos Sąjungos Imigrantų integracijos politikos tikslų – žiūrėti į integraciją kaip į dinamišką bei abipusišką adaptacijos procesą (Europa, 2014). Siekiama, kad mentoriai, turėdami gyvenimišką bei profesinę patirtį, galėtų orientuotis ir padėti imigrantams lengviau suprasti visuomenę, į kurią atvyko, ir integruotis į darbo rinką (Abranches, Oliveira, Healy, 2009).

2004 m. įkurti du CNAI – Nacionaliniai pagalbos imigrantams centrai (port. *Centros Nacionais de Apoio ao Imigrante*) abiejuose didžiausiuose Portugalijos miestuose – Lisabonoje ir Porte. Jau 2005 m. šis projektas gavo įvairių nacionalinių bei tarptautinių pripažinimų už gerąją praktiką dėl klientų aptarnavimo kokybės viešame sektoriuje. Jau 2004 m. lapkritį Europos Komisijos Generalinė Taryba Teisingumui, Laisvei bei Saugumui savo leidinyje „Integracijos vadovėlis politikams ir profesionalams“ paminėjo CNAI kaip pavyzdį.

Šie centrai sukurti bandant atsakyti į sunkumus, su kuriais imigrantai susiduria ir patiria integracijos procese Portugalijoje. Kultūros skirtumai, visuomeninės sistemos/ organizacijos/ tvarkos skirtumai, teisėsaugos sistemos skirtumai, labai daug skirtingų paslaugų, kurios būtinos imigrantams – visa tai skatino šių centrų susikūrimą.

Vienas iš pagrindinių sunkumų, kurie buvo nustatyti – būtinybė imigrantams kontaktuoti su įvairiomis viešųjų paslaugų institucijomis. Interakcija tarp šių institucijų buvo menka, be to – fizinis atstumas tarp vietų, kur veikia šios institucijos, bei skirtingi darbo laikai taip pat sukurdavo sunkumų. Kiti dažni imigrantų komunikacijos sunkumai kildavo tiek dėl kalbų skirtumų, tiek dėl kultūrinių skirtumų. Todėl nuspręsta vienoje erdvėje įkurti visų reikalingų institucijų biurą (tarp jų – Paslaugų užsieniečiams institucija, Socialinės apsaugos, Sveikatos, Švietimo, Darbo ministerijų padaliniai, t. t.), ir skatinti jų efektyvią interakciją. Specialistai, kurie priima imigrantus šiuose centruose, buvo parengti būti sociokultūriniais tarpininkais (dažniausiai jie patys yra imigrantai) ir užmegzti santykį su imigrantais, suprasti jų kalbos bei kultūrinius sunkumus ir stengtis suteikti reikalingą pagalbą. Kitas žingsnis buvo sukurti inovatyvias paslaugas, kurios papildo jau egzistuojančią pagalbą. Pavyzdžiui, teisinė ir socialinė pagalba, pagalba ieškant darbo, parama šeimoms, kurios dėl imigracijos buvo priverstos išsiskirti ir t. t. (European Commission. 2014).

Portugalijos imigrantų integracijos planai

Portugalijos valdžia pristatė trijų metų planą, kuriame tvirtinama, kad valstybė yra pagrindinė veikėja ir skatintoja imigrantų integracijoje. Per koordinuotus įvairių ministerijų (13 ministerijų) veiksmus, nustatant kiekvienos ministerijos funkciją, sukurta ambicinga politinė programa, siekiant aukšto imigrantų integracijos lygio Portugalijos visuomenėje (kuriant naujas iniciatyvas arba per jau egzistuojančių iniciatyvų konsolidavimą, per procedūrų paprastinimą ir biurokratijos mažinimą) (Presidencia do Conselho de Ministros, 2007).

Šio plano tikslas yra visapusiška imigrantų integracija Portugalijos visuomenėje ir remiasi į keletą principų – orientyrų, – tarp kurių paminėtini: Teigiamas požiūris į imigraciją, pripažįstant jos ekonominį, socialinį bei kultūrinį indėlį ir įsipareigojant imigrantų geram priėmimui ir visapusiškai integracijai Portugalijos visuomenėje (p. 6). Dėl savo ilgos emigracijos istorijos, Portugalija pažįsta imigrantų reikalavimus ir troškimus naujoje šalyje, todėl prisiima dar didesnę atsakomybę, kuriant integracijos politiką; Svetingumas bei integracija su didesniu pilietiškumu – du pagrindai imigracijos politikos poliai; Tarpkultūriškumo principo pabrėžimas – pripažįstant, kad tai yra socialinės sanglaudos garantas, kai priimamos kitos kultūros bei socialiniai ypatumai ir pabrėžiama interakcijos svarba tarp jų, remiantis abipusiška pagarba bei priimančiosios šalies įstatymų laikymusi; Dalyvavimas bei bendros atsakomybės laikymasis visose visuomenės sferose, skatinant imigrantus būti aktyviais dalyviais ir bendrai atsakingais už imigracijos politiką, ne tiktai gavėjais; Imigrantų teisių bei pareigų lygiavertiškumas bei neatsiejamumas; Vienodos galimybės visiems, skatinant, kad būtų sumažintas nelygus prieinamumas prie švietimo, darbo, sveikatos sistemos, būsto ir socialinių teisių, atsisakant diskriminacijos dėl etniškumo, pilietybės, kalbos, religijos ar lyties, kovojant prieš teisinius bei administracinius neveiksnumus; Teisė gyventi šeimoje, pripažįstant jos vaidmens svarbą integracijos procese priimančiose visuomenėse; Pripažinimas, kad valstybė yra pagrindinis sąjungininkas imigrantų integracijoje, priimant kaip tikslą supaprastinti formalius reikalavimus bendravime su imigrantais ir gerinant paslaugų teikimo kokybę; Pabrėžimas, kad visuomenė yra būtina partnerė priėmimo bei integracijos politikoje; Imigrantų verslumo gebėjimų pripažinimas veiksniu bendrai visuomenės gerovei, ekonominiam, socialiniam bei kultūriniam priimančios visuomenės vystymuisi (p. 7–9).

Planas susidarė iš 122 pasiūlymų 20-tyje sričių: priėmimas; darbas ir profesijų įgijimas; būstas; sveikata; švietimas; solidarumas ir socialinė apsauga; kultūra ir kalba; teisingumas; informacinė visuomenė; sportas; imigrantų palikuoniai; teisė gyventi šeimoje (šėimos susijungimas); rasizmas ir diskriminacija; religijos laisvė; imigrantų susibūrimas (imigrantų asociacijų kūrimo skatinimas/imigrantų bendruomenių palaikymas); žiniasklaida; santykio su kilmės šalimi palaikymas; priėjimas prie pilietybes bei politinių teisių; lyties klausimai; žmonių neteisėtas pardavimas. 122 pasiūlymų įgyvendinimas buvo nuolat stebimas ir vertinamas. Vertinimo rezultatai pristatyti pirmiausiai dvejose pirminėse (tarpinėse) ataskaitose, naudojant jas kaip koregavimo įrankį, o galiausiai, baigiantis 2007–2009 m. laikotarpiui, išleista vieša galutinė ataskaita (p. 17).

Šioje ataskaitoje pabrėžiama, kad Imigrantų integracijos planas siekė užtikrinti imigrantų integraciją, pabrėžiant socialinės sanglaudos stiprinimą ir geresnį kultūrų įvairovės išmanymą bei valdymą. Šie du tikslai būtų pasiekti per „tarpkultūriškumo principą, užtikrinant socialinę sanglaudą, priimant skirtingų bendruomenių kultūros bei socialines ypatybes, remiantis į tarpusavio pagarba ir priimančios šalies įstatymų laikymąsi“ (Costa, 2010).

Pirmasis imigrantų integracijos planas priskyrė Portugaliją mažajai Europos Sąjungos šalių grupei, kurios sukūrė plačią viešąją politiką imigrantų integracijai. Per tris egzistavimo

metus pastebėta, kad didžioji I plano tikslų dalis buvo sėkmingai įgyvendinta. Atsižvelgiant į šį pasiekimą paruoštas antrasis tikslų paketas imigrantų integracijai – II imigrantų integracijos planas (2010–2013), toliau IIPII (Presidencia do Conselho de Ministros, 2009).

Naujasis planas taip pat buvo ruošiamas pagal visų ministerijų bendro darbo ir visuomenės bei imigrantų asociacijų paruoštus pasiūlymus, pagal Imigracijos observatorijos specialistų pasiūlymus. Vyriausybė nusprendė dar labiau skaidrinti, viešinti visus projekto veiksmus, platindama informaciją valstybinėse interneto svetainėse (Presidencia do Conselho de Ministros, 2010).

IIPII sudarytas iš 90 oficialių pasiūlymų, kurių tikslas yra visapusiška imigrantų integracija – kultūros bei kalbos, darbo, profesinio formavimo bei būsto srityse. Šiame plane pabrėžiamos dvi naujos intervencijos sritys – įvairiapusiškumo ir tarpkultūriškumo skatinimo bei vyresnio amžiaus imigrantų sritis. Šiuo paskutiniu metu norima atsakyti į vis labiau didėjančią imigracijos Portugalijoje iššūkį (Presidencia do Conselho de Ministros, 2013).

Per įvairias priemones buvo bandoma gauti visuomenės pasiūlymus trečiajam planui. III imigrantų integracijos planas 2014–2017 turi misiją pratęsti ir papildyti praėjusių planų tikslus. Jis pripažino migracijos charakteristikų pokyčius, kurie verčia koreguoti imigracijos politiką – ne tik kaip socialinę, bet taip pat kaip ekonominę politiką tam, kad iniciatyva būtų naudinga Portugalijos valstybei. Todėl buvo peržiūrimos ir atnaujinamos visos struktūros, atsakingos už imigrantų integracijos politiką Portugalijoje (ACIDI, 2013).

Trečiasis planas atkreipia dėmesį į įvairius aspektus, kurie prasideda referencijos indikatorių diagnostika ir tęsiasi iki tikslų veiksmų. Viena iš naujų sričių yra Nacionalinė čigonų bendruomenės integracijos strategija, kuri apima nacionalinius tyrimus, siekiant nustatyti tikslią socialinę, ekonominę bei kultūrinę čigonų bendruomenių situaciją (LUSA, 2014).

1.5. Imigrantų integracija Lietuvoje

Remiantis tarptautinio tyrimo „Migrantų integracijos politikos indeksas“ (MIPEX 2015) duomenimis Lietuva iš 38 šalių užėmė 34-ą vietą, o tai yra vienas iš prasčiausių rezultatų tarp visų analizuojamų valstybių. Kaip matėme skyriuje „Imigrantų integracija Portugalijoje“, Portugalija tame tyrime turi antrą geriausią rezultatą, todėl tai parodo skirtumą tarp Portugalijos ir Lietuvos lyginant integracijos siekį. Šiame skyriuje pristatysime Lietuvos žingsnius imigrantų integracijos link. Priešingai nuo Portugalijos skyriaus, čia bus rašoma labiau apie įstatymus, kadangi lyginant su Portugalija, mūsų šalyje yra daug mažiau įgyvendintų ir planuotų integracijos projektų. Tai rodo, kad imigrantų integracijos srityje Lietuva dar tik rūpinasi įstatymais, kai Portugalija jau yra veiksmų sferoje.

Iš tikrųjų, Lietuvai nereikia net dabartinės globalizacijos ir demografijos pokyčių procesų, kad susidurtų su tarpkultūriškumo reiškiniu. Per paskutinius 50 sovietų okupacijos metų, artėjant nepriklausomybei, Lietuvos politiniai veikėjai susirūpino, kad laisva Lietuva susidurs su daugiataute demografinė padėtimi savo teritorijoje, kai 20,4 % jos gyventojų sudėties sudarys kitataučiai – 9,4 % rusai, 7 % lenkai (Gedvilaitė, 2006, p. 61). Bet daugiaetninė ir daugiakultūrė Lietuvos istorija yra daug senesnė – jau XIII a. Lietuvos

valstybėje ta pačia teritorija dalinosi baltų kilmės lietuviai ir slavų kilmės rytų slavai ar senrusiai (Potašenko, 2008, p. 60). Taip pat ir LDK, dėl teritorijos plėtimosi, karų ir imigracijos, jau atsirado įvairių etninių grupių, daugiausiai lenkų, rusų, vokiečių, žydų (iki 15 tūkst.), totorių (apie 7 tūkst.), karaimų bei armėnų (ten pat). 1570 m. Vilniaus jėzuitų vyresnysis parašė laišką, kuriame stebisi tuometinės Lietuvos sostinės gyvenimu: „mieste yra daug tautybių: lietuviai, rusėnai, lenkai, totoriai, vokiečiai, žydai, nemažai italų ir armėnų“ (p. 18). Per paskutinį okupacijos laikotarpį, pavyzdžiui 1959 m., mūsų šalyje gyveno daugiau kaip 2 mln. 711 tūkst. žmonių: lietuviai sudarė 79,3 %, o kitataučių buvo net 20,7 %, tarp kurių 8,5 % rusų ir tiek pat procentų lenkų (p. 137).

Tačiau laisva Lietuva 9-ojo dešimtmečio pradžioje turėjo iš naujo išmokti, kaip traktuoti tautinių mažumų problemas naujame kontekste po 50 metų izoliacijos. Tautinių mažumų problemos traktuojamos kaip tabu: „oficialiame politiniame procese etninės mažumos kategorijos ir etninių mažumų politikos iš tikrųjų nebuvo“ (Valevičius, Kraniauskas, 2001, p. 91).

Todėl 8-ojo dešimtmečio pabaigoje, kai nepriklausomybės atgavimas tapo vis realesnis, kitataučių situacija nebegalėjo būti ignoruojama. 1988 metais, jau pirmame Sąjūdžio susirinkime, iškelta ideali būsimos laisvos Lietuvos piliečio vizija: jis turi turėti bendrą istoriją, bendrą kultūrą, ir kalbėti lietuviškai (Budrytė, 2011, p. 19).

Tokia pirmoji posovietinės politinės jėgos pozicija rodo ketinimą atkurti valstybę su vienos tautos monopolija – nacionalinę valstybę. Sąjūdžio vizija, atrodo, primena mūsų jau minėtą K. Eder „stiprios“ kolektyvinės tapatybės realizavimą: nuošalyje paliekami tie, kurie neturi tų pačių ryšių – taip galimai kyla izoliacija. Tačiau galime pastebėti, kad ši pirmoji politinė jėga nebuvo visiškai vieningo požiūrio, nes buvo susiskirsčiusi į radikalesnes ir nuosaikesnes grupes. Būtent santūresnė Sąjūdžio dalis kartu su LTSR atstovais turėjo didesnę svorį priimant lemiamus sprendimus Lietuvos politikos atečiai (Budrytė, 2011, p. 20). Santūresnieji pasirinko 1989 m. vadinamąjį „nulinį“ variantą, kai visiems teisėtiems Lietuvos Respublikos gyventojams automatiškai buvo suteikta Lietuvos Respublikos pilietybė, nepaisant jų etninės kilmės, gimimo šalies ar religinių įsitikinimų (Valevičius, 2001, p. 96).

1989 m. taip pat įvyko reikšmingas epizodas, į kurį reikia atkreipti dėmesį, norint suprasti Lietuvos politikos kitataučių atžvilgiu dinamiką. LTSR Aukščiausiosios Tarybos deputatas lenkas Ivanas Tichonovičius ir kiti kolegos rytų Lietuvoje paaštrino santykį tarp lietuvių bei lenkų pasiūlydami tokią idėją – sukurti atskirą teritoriją lenkams Lietuvos rytuose (Budrytė, 2011, p. 21). Tokia deputato pozicija tik patvirtina, kad ryšiai siejami su priklausymo pojūčiu, iš kurio atsiranda lojalumas vienai ar kitai šaliai. Tai taip pat parodo, kad valstybės baimė dėl galimos neištikimybės savo atžvilgiu iš tų, kurie nesidalija tais pačiais ryšiais, gali būti pagrįsta (ten pat).

I. Tichonovičiaus pasiūlymą Sąjūdis interpretavo kaip realaus pavojaus signalą būsimos laisvos Lietuvos suverenitetui, ir nuo tada pradėjo visose diskusijose kelti lietuvių kalbos sustiprinimo svarbą – kaip atsaką į tokią pavojų. Kaip jau minėjome, S. Moscivici numatė tokią daugumos reakciją, kai mažumos siekia užsidaryti arba laikosi savignyos pozicijos.

Tai svarbu pabrėžti, nes lenkų bendruomenė bus pati įtakingiausia kitataučių politikai. Be to, lenkų kilmės žmonės pasirodo „reikli“ mažuma (Budrytė, 2011, p. 14–41), dažniausiai kovojanti vien už teises, kurios priklauso švietimo ir kultūros sferoms, ir praktiškai neskirianti dėmesio integracijos siekiui. Tas reiškia, kad ši grupė siekia vien savo tapatumo sustiprinimo. Tai iš dalies derinasi su Taylor pozicija, kad teisinga siekti ir saugoti savo skirtingumą, ir jį sustiprinti, tačiau prieštarauja Eder minimalios valstybės kolektyvinės tapatybės susiformavimui, kuriam būtina siekti bendrų interesų. Ir taip pat prieštarauja S. Moscivici, kuris ragina, kad mažumos būtų aktyvios ir lanksčios, idant neliktų izoliuotos.

Apskritai galime teigti, kad šiandien Lietuvos etninės politikos kryptys siekia apsaugoti tautinių mažumų asmenų teises ir garantuoti jų savitumo išlaikymą, „tačiau šių dienų Lietuvoje faktiškai gyvuoja mišri etninių mažumų politikos strategija ar strategijos: vienos tautos hegemonijos su tolerancija, iš dalies kultūrinio pliuralizmo bei vienos tautos dominavimo“ (Potašenko, 2008, p. 145). „Toleruojamos pirmiausia ne grupės, o jų nariai, kurie valstybėje įsivaizduojami stereotipiškai, pirmiausia kaip piliečiai, o paskui jau kaip vienos ar kitos mažumos nariai“ (p. 144).

LR Konstitucija piliečių priimta 1992 m. spalio 25 d. referendume. Konstitucija – pagrindinis ir svarbiausias valstybės įstatymas, turintis aukščiausią juridinę galią visų kitų teisės norminių aktų atžvilgiu. Konstitucija teisiškai reglamentuoja valstybės santvarkos pagrindus, aukščiausių valdžios institucijų sistemos ir jos funkcionavimo principus bei įtvirtina piliečių teises ir laisves. Tad mums svarbu panagrinėti, kokį dėmesį LR Konstitucija skiria kitataučiams.

LR Konstitucijos 18 straipsnyje teigiama, kad „žmogaus teisės ir laisvės yra prigimtinės“. Remiantis prigimtinių teisių doktrina, žmogaus teisės ir laisvės atsiranda ne valstybės valia, kadangi žmogus jas įgyja gimdamas, jos yra neatskiriamos nuo asmens ir nesieja jo nei su teritorija, nei su tauta (Birmontienė, 2005, p. 38). LR Konstitucijos 37 straipsnyje yra tiesiogiai ir labai aiškiai suformuluota, kad „piliečiai, priklausantys tautinėms bendrijoms, turi teisę puoselėti savo kalbą, kultūrą ir papročius.“ Šia nuostata yra įtvirtinama tautinių mažumų teisė saugoti savo identitetą. Tačiau pabrėžtina, kad tokia teisė suteikiama ne visiems asmenims, o tik Lietuvos Respublikos piliečiams. Asmenys, kurie neturi Lietuvos Respublikos pilietybės, tokių teisių neturi. Lietuvos valstybė išskiria Lietuvos piliečius (kurie turi prigimtinę teisę), o kitataučius mini atskirai, akcentuodama jų skirtingumą, kaip mūsų nagrinėtas Taylor pabrėžia – būtina, kad valstybė netraktuotų visų kaip vienodų, o skirtingai tuos, kurie yra skirtingi. Ši nuostata, be abejonės, turi būti taisytina, kadangi tokio pobūdžio teisės privalo būti garantuojamos visiems asmenims, gyvenantiems valstybėje, nepaisant jų pilietybės.

Toliau 45 straipsnyje suformuluotas teiginys: „Piliečių tautinės bendrijos savo tautinės kultūros reikalus, švietimą, labdarą, savitarpio pagalbą tvarko savarankiškai. Tautinėms bendrijoms valstybė teikia paramą.“

Mūsų nagrinėjamai temai taip pat svarbūs Konstitucijos 26, 29, 35 straipsniai, kurie atskirai nemini kitataučių, bet apskritai numato, kad „minties, tikėjimo ir sąžinės laisvė yra

nevaržoma“, kad „žmogaus teisių negalima varžyti ir teikti jam privilegijų dėl jo lyties, rasės, tautybės, kalbos, kilmės, socialinės padėties, tikėjimo, įsitikinimų ar pažiūrų pagrindu“ ir kad „piliečiams laiduojama teisė laisvai vienytis į bendrijas, politines partijas ar asociacijas.“

1989 m. lapkričio 11 d., kai dar nebuvo paskelbtas Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimas, (LR Nepriklausomybė atkurta 1990 m. kovo 11 d.), priimtas tautinių mažumų įstatymas (Valstybės žinios, 1991). Jis vadinamas pirmuoju Sąjūdžio įstatymu. Šiame įstatyme (1991 m. sausio 29 d. jis priimtas su naujais pakeitimais), aiškiai pasisakoma už lygias teises – „Lietuvos Respublika visiems savo piliečiams, nepriklausomai nuo jų tautybės, garantuoja lygias politines, ekonomines ir socialines teises ir laisves, pripažįsta tautinį identišumą, kultūros tęstinumą, skatina tautinę savimonę bei jos saviraišką.“ Taip pat reiškia pagarbą kiekvienai tautybei ir kalbai.

Šis įstatymas, kaip ir nagrinėta LR Konstitucija, užtikrina žmogaus prigimtines teises, kurios jau buvo priimtos ir patvirtintos daugiau nei prieš 60 metų Visuotinėje žmogaus teisių deklaracijoje. Visuotinė žmogaus teisių deklaracija Generalinės Asamblėjos priimta ir paskelbta 1948 m. gruodžio 10 d., o Lietuva prisijungė prie šios deklaracijos 1991 m. kovo 12 d. Ši deklaracija, skirta visoms pasaulio tautoms ir visoms valstybėms, skelbia, kad „visi žmonės gimsta laisvi ir lygūs savo orumu ir teisėmis ir kiekvienas turi teisę naudotis visomis šioje Deklaracijoje paskelbtomis teisėmis ir laisvėmis be jokių skirtumų, pavyzdžiui, dėl rasės, odos spalvos, lyties, kalbos, religijos, politinių ar kitokių įsitikinimų, nacionalinės ar socialinės kilmės, turtinės, gimimo ar kitokios padėties.“ Taip pat svarbus dokumentas yra Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija, pasirašyta 1950 m. lapkričio 4 d., o įsigaliojusi 1953 m. rugsėjo 3 d. Ją pasirašė Europos Tarybos narės, atsižvelgdamos į Jungtinių Tautų Generalinės Asamblėjos 1948 metų gruodžio 10 dieną paskelbtą Visuotinę žmogaus teisių deklaraciją. Konvencijos tikslas – „siekti toliau įgyvendinti žmogaus teises ir pagrindines laisves.“

Po Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos ir Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos priėmimo ir įsigaliojimo, 1969 m. sausio 4 d. įsigaliojo tarptautinė konvencija „Dėl visų formų rasinės diskriminacijos panaikinimo“. Valstybės dalyvės smerkia rasinę diskriminaciją ir išipareigoja visais tinkamais būdais nedelsdamos vykdyti visų formų rasinės diskriminacijos panaikinimo politiką, „uždrausti ir panaikinti visų formų rasinę diskriminaciją ir garantuoti kiekvieno žmogaus lygiateisiškumą nepriklausomai nuo rasės, odos spalvos, tautybės ar etninės kilmės.“

Nuo 1995 vasario 1 d. įsigaliojo Tautinių mažumų pagrindų apsaugos konvencija. Europos Tarybos valstybės narės ir kitos šią konvenciją pasirašiusios valstybės susitaria, kad „tautinių mažumų ir joms priklausančių asmenų teisių ir laisvių apsauga yra neatsiejama tarptautinės žmogaus teisių apsaugos dalis ir priklauso tarptautinio bendradarbiavimo sričiai.“ Lietuvoje ši konvencija įsigalioja 2000 m. liepos 1 d. Europos Tarybos Ministrų komitetas nuolat stebi, kaip Susitariančiosios Šalys įgyvendina šią pagrindų Konvenciją, kurioje išipareigoja „sudaryti sąlygas, būtinas, kad tautinėms mažumoms priklausantys asmenys galėtų puoselėti ir plėtoti savo kultūrą ir išsaugoti esmines savo savitumo dalis –

religiją, kalbą, tradicijas ir kultūros paveldą.“ 2000 m. gruodžio 12 d. , Strasbūre priimta Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartija. (Lietuva į Europos Sąjungą įstojo 2004 m. gegužės 1 d.) Šioje chartijoje ginamos ir išskirtos šios pagrindinės žmogaus teisės ir principai: „orumas, laisvė, lygybė, solidarumas, piliečių teisės, teisingumas.“

Kiekviena valstybė turi užtikrinti ir garantuoti tautinėms mažumoms jų teises ne tik į lygybę, bet ir į kultūros puoselėjimą, politinių partijų veiklą, religinių bendruomenių veiklą, švietimą ir tautinę savimonę. Tautinėms mažumoms, turinčioms ne LR pilietybę, svarbus Lietuvos Respublikos pilietybės įstatymas, kuris tam tikrais numatytais atvejais suteikia teisę susigrąžinti ir/ar atkurti LR pilietybę. Taip pat Lietuvos Respublikos politinių partijų įstatymas, kuriame užtikrinama, kad nebus leidžiama steigti ir veikti politinėms partijoms, „kurių steigimo ar programiniuose dokumentuose propaguojama ar veikloje praktikuojama rasinė, tautinė, religinė, socialinė nelygybė ir neapykanta.“ Svarbus ir Lietuvos Respublikos religinių bendruomenių ir bendrųjų įstatymas, kuriame nurodama, kad „kiekvienas žmogus Lietuvos Respublikoje turi teisę laisvai pasirinkti bet kurią religiją arba tikėjimą“. Lietuvos Respublikos švietimo įstatymas užtikrina, kad „kiekvienas Lietuvos Respublikos pilietis, užsienietis, turintis teisę nuolat gyventi ar laikinai apsigyventi Lietuvos Respublikoje, turi teisę mokytis, įgyti išsilavinimą ir kvalifikaciją.“ Ir taip pat suteikiama galimybė mokytis tautinės mažumos kalba „bendrojo lavinimo ir neformaliojo švietimo mokykloje, kurios veiklos nuostatuose, atsižvelgiant į tėvų bei mokinių pageidavimą, įteisintas mokymas tautinės mažumos kalba bei tautinės mažumos kultūros puoselėjimas, ugdymo procesas vykdomas arba kai kurie dalykai mokomi tautinės mažumos kalba.“ Svarbu paminėti ir 2003 m. lapkričio 18 d. priimtą Lietuvos Respublikos lygių galimybių įstatymą, kurio paskirtis – „užtikrinti, kad būtų įgyvendintos Lietuvos Respublikos Konstitucijoje įtvirtintos žmonių lygios teisės, bei uždrausti bet kokią tiesioginę ir netiesioginę diskriminaciją dėl amžiaus, lytinės orientacijos, negalios, rasės ar etninės priklausomybės, religijos ar įsitikinimų“.

Visi šie įstatymai garantuoja teisę į saviraišką, teisę pasirinkti religiją, teisę mokytis savo gimtąja kalba, suteikia ir garantuoja apsaugą nuo diskriminacijos, bet visi šie įstatymai tik toleruoja kitataučius kaip atskirą visuomenės dalį ir neskatina jų visavertiškos integracijos į visuomenės visumą.

Tad galime daryti išvadą, kad kitataučiai turi teisę į saviraišką, bet turi tvarkytis savarankiškai, gaudami valstybės paramą. Nematome integracijos siekio požymių, garantuojamas tik kitataučių egzistavimas ir jų teisės į skirtingumą. Tuo galima sukelti izoliaciją arba asimiliaciją, kaip jau nagrinėjome anksčiau.

Lietuva turi „plačią diskriminacijos sąvoką įstatymuose, tačiau ribotą antidiskriminacinės politikos įgyvendinimą“ (Zibas, MIPEX 2015). Todėl medžiaga apie imigrantų integraciją Lietuvoje susidaro daugiausiai iš įstatymų analizės, kitaip nei Portugalijoje, kur galima tyrinėti projektus ir įgyvendintus planus.

Yra keli projektai, kurie siekia integracijos, pavyzdžiui, Tarptautinė Migracijos Organizacija, vykdanči projektus, orientuotus į geresnį imigrantų suvokimą, tikslinius tarpkultūrinės kompetencijos ugdymo mokymus apie neįprastas/naujai atkeliaujančias

į Lietuvą kultūras skirtingų sričių specialistams – policijos pareigūnams, socialiniams darbuotojams, vaiko teisių apsaugos specialistams (iom.lt, 2017). Dar galima paminėti Kalbos kursų projektą ir Migrantų centrą, kur imigrantai gali toliau puoselėti savo kultūrą ir sutikti kitus imigrantus. Tačiau kalbos kursai yra nepakankamai reikšmingi, o Migrantų centro egzistavimas ir rėmimas rodo pagarbą imigrantų teisėms, tačiau lieka tolerancijos lygmenyje, nes nepabrėžia interakcijos su vietiniais svarbos. Bendruomeninio integracijos centro, kuris veikia kartu su Caritu, idėja yra naudinga teikiant imigrantams psichologinę, socialinę pagalbą, tačiau jo veikimas yra ribotas ir beveik nepastebimas pabrėžiant interakcijos svarbą.

Apžvelgiant Lietuvos bei Portugalijos padėtį imigrantų integracijos siekio atžvilgiu, nustatėme esminius skirtumus tarp šių dviejų šalių integracijos klausimu – Lietuvoje siekiama integracijos remiantis įstatymais, o Portugalijos integracijos siekis atsispindi labiausiai veiklose, trumpalaikiuose ir ilgalaikiuose projektuose.

2. KETURIŲ „STALO ATRAMŲ“ KONSENSUSUI MODELIS IŠ FUNKCIONALIZMO, TAKIOSIOS MODERNYBĖS BEI KOMPLEKSIŠKOSIOS TEORIJOS PERSPEKTYVOS

Remiantis principu, kad žmonių mobilumo sparta bei visuomenių sudėčių diferenciacija yra *de facto* nesustabdomas procesas demokratiškų vertybių besilaikančioms visuomenėms, reagavimas į šį *de facto* procesą, į pliuralumo dinamiką visuomenėse, į pliuralios visuomenės vystymąsi yra problema, į kurią reikia orientuotis siekiant darnos pliuraliose visuomenėse (Bartochevis, 2014). Apžvelgiant šią problemą ir siekiant atsakyti į ją, autorius Vladas Bartochevis (toliau: Autorius) sukūrė modelį, pavadintą „Keturių „stalo atramų“ konsensusui“ (toliau: KSAK) modeliu.

Pliuralioje visuomenėje egzistuoja skirtingai dėl savo skirtingų kilmės šalių suvokiantys bei traktuojantys realybę individai (Bartochevis, 2013), todėl ieškant socialinės darnos negalima remtis universalumu. Šiuo atveju darnos galima pasiekti tik ieškant kompromiso, per konsensuą, pasikliaujant sąmoningu dialogu. „Konsensusas prasideda nuo dialogo, nuo pasikeitimo idėjomis, remiantis tarpusavio supratimo intencija“ (Habermas, 2003, p. 35). Straipsnio autorius siūlo pavaizduoti bendrą „stalą“, prie kurio sąmoningai sėda skirtingai suvokiantys bei traktuojantys realybę individai, siekiantys konsensuso. O šio konsensuso ieškojimo „stalą“ turime pastatyti ant keturių „atramų“, kurių esmę atspindi šie keturi teiginiai:

1. Sėkmingas pliuralumo įgyvendinimas yra visuomenių vystymosi proceso dalis.
2. Intensyvi interakcija su „kitais“ yra pasidalijimas žinojimu, vedantis į pažinimą ir galintis reikšti autentiškumo vertinimą bei identiteto sustiprėjimą. Šiuo atveju homogenizacija būtų tik mitas.
3. Tolerancija kaip galutinis tikslas skirtingų kultūrų kontekste sudaro nelygų santykį, kai yra, kas toleruoja ir kas toleruojamas. Šiame scenarijuje ta dalis visuomenės, kuri toleruoja, tik leidžia, kad egzistotų ta „kita“ dalis, kaip atskira visuomenės dalis, o ne kaip skirtinga dar viena visuomenės dalis – kas būtų sėkmingas integracijos proceso rezultatas.
4. Sėkmingo pliuralumo įgyvendinimo visuomenėje lygis siejasi su gerovės pasiekimo visuomenėje lygiu.

Šie keturi teiginiai sudaro Autoriaus naujai sukurtą KSAK modelį. Autorius teigia, kad būtina šiuos teiginius pagrįsti empiriškai bei teoriškai, idant jie būtų tvirti pagrindai praktinei konsensuso siekiamybei.

Autorius siekė šiame darbe pagrįsti naujai sukurto KSAK modelio teiginius per modernios ir postmoderniosios sociologijos teorijų perspektyvas. Iš moderniosios sociologijos teorijų pasirinktas Émile Durkheim funkcionalizmas, iš postmoderniosios sociologijos – Zygmunt Bauman takiosios modernybės bei Edgar Morin kompleksškumo teorijos.

Tų „atramų“ (teiginių) sujungimas į vieną bendrą (KSAK) modelį bei kiekvieno iš jų išskėlimas kaip būtino ir priklausomo vienas nuo kito pagrindžia modelio naujumą.

2.1. KSAK modelis per funkcionalizmo perspektyvą

Pagal E. Durkheim visuomenės vystosi ir galime šį vystymąsi analizuoti per jų funkcionavimo sudėtingumą. Primityvi visuomenė veikia per mechaniško solidarumo jėgą, kaip laikrodžio mechanizmas su keletu „sraigčių“: kiekvienas „sraigtas“ turi skirtingą funkciją, bet jie patys mažai skiriasi vienas nuo kito (Durkheim, 2003, p. 25). Šiame etape socialinę darną garantuoja itin stiprios ir neginčijamos vertybės. Toliau pereiname prie modernios visuomenės, kuri funkcionuoja organiško solidarumo principu. Vyksta didelė darbo pasidalinimo diferenciacija ir atsiranda specializacijų įvairovė. Šiuo atveju visuomenę galime lyginti su gyvu organizmu, kurio organai yra labai skirtingi vieni nuo kitų, tačiau vienas priklauso nuo kito. Šiame etape moralė praranda, o įstatymai įgyja svarbą socialinei darnai. Šiandien, postmodernybės laikais, šie procesai (modernios visuomenės) suintensyvėjo.

Organizmo „protas“ yra valstybė, atsakinga už gero visuomenės funkcionavimo koordinavimą (Durkheim, 1983, p. 47), tam ji turi įstatymų bei švietimo kontrolę. Būtent įstatymai (trumpoje perspektyvoje) ir švietimas (ilgoje perspektyvoje) yra valstybės įrankis įgyvendinti savo misiją: „valdyti kolektyvinį elgesį“ (*ibid*), kas palaipsniui gali nulemti naujų įpročių bei vertybių atsiradimą.

Šiame vis sudėtingesniame organizme, kur vis atsiranda skirtingi organai, o iš jų – dar skirtingesni, neturėtų atsirasti „keistų“, kurie visapusiškai neprisideda prie organizmo funkcionavimo. Skirtingi organai yra sudėtingo organizmo dalys, o keisti – tik našta.

Nevietiniai yra visuomenės grupė, kuriai gresia „naštos“ likimas. Kadangi ši grupė dažniausiai nesidalina tomis pačiomis vertybėmis kaip vietinių dauguma, jos dalyvavimas visuomenėje remiasi įstatymais (trumpoje perspektyvoje) ir švietimu (ilgoje perspektyvoje). Tačiau ta pozicija, kurią demokratiškos valstybės, reaguojant į nevietinių padėtį, dažniausiai priima (kas atsispindi įstatymuose ir švietime), iškelia toleranciją kaip pagrindinį tikslą, vedantį socialinės darnos link. Bet tai gali būti netinkamas sprendimas, kadangi gali dar labiau stumti nevietinius į „naštos“ padėtį.

Santykiai, paremti tolerancija, negali būti pripažinti lygiais, nes tokiuose santykiuose visada yra tas, kuris toleruoja, ir tas, kuris yra toleruojamas, o pirmasis yra viršesnis, nes toleruoja, bet gali ir netoleruoti. C. M. Cardoso teigia, kad tolerancija, suprasta kaip kažkas tyro, homogeniško, kylančio iš universalių vertybių, veda į žmogaus pliuralumo paneigimą, priskiriant „kitiems“ nuolankumo vaidmenį: nenormalų, keistą, manipuliatyvų (Cardoso, 2003, p. 128).

Todėl valstybė turi būti aktyvesnė, ir socialinei darnai būtina siekti integracijos, kai ieškoma, kad visi visuomenės dalyviai joje būtų visaverčiai (Bartochevis, 2013, p. 128), kai skirtingos visuomenės dalys nėra tik „keisti organai“, kurie kelia „naštą kūnui“, o dar viena skirtinga dalis, prisidedanti prie bendro visuomenės funkcionavimo.

Bet ieškant integracijos, atsiranda asimiliacijos pavojus. Pagal A. Giddens, asimiliacija yra reiškinys, kai „imigrantai atsisako savo prigimtinių papročių bei praktikų ir performuoja savo elgseną pagal daugumos normas ir vertybes“ (Giddens, 2005, p. 246). Vadovaujantis asimiliacininiu požiūriu, „iš imigrantų reikalaujama pakeisti kalbą, aprangą, gyvenimo būdą

ir kultūrinės pažiūros, o tai iš dalies sudaro integravimąsi į naują socialinę tvarką“ (ten pat). Negalime painioti integracijos su asimiliacija, kadangi būtent pliuralizmas suteikia gerovę visuomenei, per pliuralių atsakymų galimybę ekonominei, socialinei, politinei pažangai. Toks potencialas „organizmo“ sudėtingėjimui neturėtų dingti visumoje (asimiliacijos atveju) ar sudaryti sunkumų organizmui (izoliacijos atveju). Todėl valstybė, kaip organizmo „protas“, kaip „valdžios aparatas“ (Durkheim, 1997, p. 103), atsakinga už socialinės darnos bei gerą visuomenės funkcionavimą, suvokdama integracijos svarbą, skatins interakciją, kad „kiti“ nebūtų „keisti“, tiesiog liktų „skirtingi“, brangindami autentiškumą. Autentiškumo saugojimo sklaida turėtų būti susieta su interakcijos svarbos sklaida, kadangi tokiu atveju interakcija yra susipažinimas ir žinių pasidalinimas; yra tai, kas prisideda (prie žinojimo), o ne tai, kas atima (homogenizacijos atveju). Tad integracija, interakcija ir autentiškumo išsaugojimo garantavimas yra iškeliami kaip teisė (trumpoje perspektyvoje) ir vertybė (ilgoje perspektyvoje).

Jeigu, kaip teigė E. Durkheim (2003), pagal visuomenės sudėtingėjimo lygį galime nustatyti visuomenės vystymosi lygį, tokiu atveju sėkmingas pliuralizmo įgyvendinimas (kas aiškiai prisideda prie visuomenės sudėtingėjimo), nėra laikina anomalija, bet visuomenės vystymosi proceso dalis.

2.2. KSAK modelis likvidžiam pasaulyje

Jeigu remiantis E. Durkheim yra labai aiškiai ieškoma kontrolės ir valstybė išskiriama kaip didysis „organizmo“ protas, kaip „sodo Sodininkas“ (Rodriguez, 2005, p. 282), kurio „ranka“ gali koordinuoti funkcijas ir bando „apčiuopti tvarką“, pagal Z. Bauman turime nusiteikti gyventi pasaulyje, kuriame bandymas kažką „ranka apčiuopti“ baigiasi nusivylimu, o tuo labiau bandymas kažką kontroliuoti. Kuo labiau bandoma primesti tvarką, tuo plačiau sklinda chaosas (*ibid*). Z. Bauman (1996) teigia, kad šiandien „Sodininkas“ jau nebe toks įtakingas, ir patys „augalai“ augs, kaip norės, ir į tas puses, į kurias tik norės. Šiam autoriui mūsų eros ryškiausi bruožai yra tai, kad viskas yra judesyje ir neturi nekintančių formų: nieko negalime ilgiau apčiuopti, nes tuoj išslysta „pro pirštus“. Nebėra tvirtų kelių, per kuriuos galima žengti ir su įsitikimais pasiekti tikslų, kurie *a priori* buvo nubrėžti, kadangi ir tikslai yra likvidūs. Mūsų eros sudėtis yra taki. Nei santykiai, nei vertybės, nei perspektyvos, nebeturi apibrėžtų formų, nebėra solidūs, ir šiame nesolidžiam pasaulyje esame priversti visada judėti, kad neskęstume. Modernybei nepavyko įvykdyti to, ką žadėjo: visiškai sutvarkyti ir kontroliuoti gamtą ir visuomenę (Bauman, 1999). Postmodernybėje, kurioje gyvename, kontigencija ir ambivalencija įsikūrė visam laikui, ir tik belieka prisiderinti prie naujos realybės: gyventi dviprasmiškame pasaulyje ir nebandyti šio dviprasmiškumo panaikinti, nes tas beprasmiška. Visos pastangos rasti tvarką vedė į dar didesnę ambivalenciją ir kontigenciją (Rodriguez, 2005, p. 284).

Ši taki modernybė, kurioje gyvename, charakterizuojasi per individualizacijos gilėjimą. Modernybėje jau įvyko individualizacijos procesas, tačiau tas priemonės, kurias individas turėdavo, kad pereitų nuo individo *de jure* į individą *de facto*, būdavo nubrėžtos ir duotos.

Postmodernybėje tos priemonės yra privatizuotos ir nebeapibrėžiamos (Abreu, 2012, p. 34), individas įgyvendina savo individualumą *de facto* per autorefleksiją.

Šio individualizacijos gilėjimo proceso, pagal Z. Bauman (1999, p. 36), pagrindinis bruožas yra būtent autorealizacijos suasmeninimas ir tikslų fragmentacija. Atsiduriant galimybių „miške“, pats individas gali/privalo spręsti, kokia kryptimi žygiuoti link savirealizacijos, kuri taip pat nebeturi *a priori* formos – kiekvienas apibrėžia savo realizaciją. O kadangi kiekvienas iš mūsų yra nepastovi, besikeičianti būtybė, savirealizacija taip pat nuolat keičiasi, kaip ir keliai jos link.

Tad būdamas laisvas, turėdamas autorefleksiją kaip vienintelį įrankį įgyvendinti laisvei, kurios pasekmė yra atsakomybės našta (kadangi pats gali/privalai pasirinkti, pats atsakai už savo veiksmus, už sėkmę ar žlugimą), individas yra priverstas visą laiką judėti link savirealizacijos, kuri gali nuolat keistis ir todėl nuolat versti jos siekti.

Akivaizdu, kad tokioje individualizacija pasižyminčioje realybėje, socialiniai santykiai nebesiremia išorinėmis taisyklėmis, išorinėmis vertybėmis, išankstiniais įpročiais, o veikiau asmeniniu noru ar būtinybe (kurie yra likvidūs), tad susitarimai, „sutartys“, nebegali reikšti saugumo, kadangi „galiojimo laikas“ yra visą laiką atviras ir neterminuotas. Būtent nesaugumas yra dar vienas mūsų eros bruožas.

Du žmonės, kurie nusprendžia būti pora, apsisprendžia gyventi kartu ir pasidalinti akimirkomis ir jausmais, per autorefleksiją suvokia, kad tai yra naudinga: tokia sutartis gali padėti pasiekti savirealizacijos arba bent padėti savęs tobulinimui (kas yra priemonė pasiekti savirealizaciją). Jei jiedu pastebės, kad ta sutartis nebenaudinga ar neberekalinga – ji bus nevaržomai sulaužyta. Toks santykio sudarymo, palaikymo ir sulaužymo principas atsispindi ir visuose kituose santykiuose. Vyksta nuolatinis svarstymas, ar tas santykis yra naudingas, ar reikalingas mano augimui.

Todėl galime teigti, kad socialinė sanglauda įmanoma tik dėl bendro kiekvieno individo tikslo – savirealizacijos. Dėl šios priežasties yra interesas palaikyti taiką ir gerus santykius, kadangi kitu atveju – gyvenant konfliktuose – atsiranda sunkumų, barjerų savo tikslui pasiekti.

Šiame kontekste pliuralioje visuomenėje tolerancijos pozicija, kuri siejasi su „leidimu gyventi“ ir ignoravimu, yra nenaudinga palyginti su integracijos plečiančiomis galimybėmis. „Kitas“ yra tokia „teritorija“, prie kurios negali būti sienų. Kadangi privalome judėti į visas puses ieškodami savitobulėjimo, savirealizacijos link, būtų prieštaringa reaguoti į „kitą“ kaip į nepriimtina, nepasiekiamą teritoriją. Autorefleksijoje suvokiame, kad interakcija yra galimybė tobulintis ir žygiuoti savirealizacijos link. Šiuo atveju „kitas, skirtingas“ yra skirtingų patirčių, skirtingų žinių šaltinis, todėl interakcijoje, pasidalijime, galime sukurti abipusišką augimą (o baimę prarasti savo identitetą autorefleksijoje suvoktume kaip barjerą savęs tobulinimui). Asimiliacijos pavojus, kuris atsiranda interakcijos procese, yra numalšintas dėl galimo „sutarties“ sulaužymo – jeigu santykyje viena iš pusių pastebės, kad neauga, o dingsta; kad vyksta ne pasidalinimas, o praradimas – lieka santykio sulaužymo galimybė. O santykio sulaužymo pasekmė – konfliktų ar/ir izoliacijos atsiradimas, kas kuria barjerus ir prieštarauja judesiui, sudaro sunkumus laisvam savirealizacijos ieškojimui.

Šių veiksmų-pasekmių suvokimas autorefleksijoje padės palaikyti interakcijos svarbą ir tuo pačiu išvengti homogenizacijos pavojų.

Tokiame scenarijuje, kai visuomenėje sėkmingai vyksta socialiniai santykiai nepriklausomai nuo pliuralios sudėties, galime pastebėti šio sėkmingumo naudą kiekvieno individo gerovei, kadangi tai reiškia, kad visuomenė yra taki, lanksti, pralaidi, atvira, t. y. tokia, kokia ir reikalinga individo klestėjimui/vystymuisi postmodernybėje. Todėl atvira ir pralaidi visuomenė yra tokios modernybės proceso dalis. Ji nėra laikinas reiškinys, o pačios visuomenės evoliucijos rezultatas, atsakantis į šiuolaikinę likvidžią realybę.

2.3. KSAK modelis per kompleksiško teorijos perspektyvą

Jeigu žiūrint iš E. Durkheim funkcionalizmo perspektyvos yra išryškinta tvarkos svarba, o iš Z. Bauman tokiosios modernybės perspektyvos yra pabrėžiama netvarkos svarba, pagal Edgar Morin tvarka ir netvarka yra neatsiejamai susijusios, jos „yra priešės: viena bando nuslopinti kitą, bet tuo pačiu sukuria pusiausvyrą ir kompleksišumą“ (Morin, 1987, p. 107). Šis autorius teigia, kad privalome mokėti gyventi su prieštaravimais, tvarka ir netvarka, vieningumu ir įvairove, kadangi labiau nei konkurencingi ir antagoniški šie aspektai pirmiausiai papildo vienas kitą. Galime juos išskirti, bet ne atskirti (Waquil, 2008). Tai yra kompleksiško suvokimo/mąstymo esmė.

E. Morin siūlo suprasti tą realybę, kurioje dabar gyvename, ir reaguoti į jos iššūkius per kompleksiško teoriją. Šis autorius teigia, kad „paprastumas yra minties barbaras, o sudėtingumas yra minčių civilizavimas“ (Markun, 2005, p. 179). Bet terminą „kompleksiškumas“ jis suvokia plačiąja prasme: *complexus* reiškia tai, kas yra „susiūta“ kartu. „Pastebime kompleksškumą, jei tie elementai, kurie sudaro visumą, yra skirtingi, bet tuo pačiu – neatskiriami; jeigu yra tarpusavyje susijęs „audinys“ tarp žinojimo objekto ir jo konteksto, tarp dalių ir visumos, tarp visumos ir dalių, tarp dalių tarpusavyje. Tokiu atveju sudėtingumas yra ryšys tarp vieningumo ir įvairovės“ (Morin, 2002, p. 42).

Kompleksiškumo teorija priešinasi paradigmai, kuri skleidžia vieningumo ir įvairovės dichotomiją, ir peržengia tiesinį mąstymą – tiek jo redukcinę pusę, kai žvelgiama tik į dalis, tiek jo totalitarinę pusę, kai apžvelgiama tik visuma (Oliveira, 2002).

E. Morin (2002, p. 24) pabrėžia, kad suvokti realybę kaip „vienį“ ir tuo pačiu – „įvairių“, ir padaryti, kad šios dvi logikas susipintų, papildytų viena kitą, leisdamos pasiekti nubrėžtus tikslus, yra pagrindinė mokslo problema.

Šiame kontekste pliuralumas visuomenėje yra kompleksiška problema, o tolerancija yra „paprastas“ atsakymas. Kadangi tolerancija (kaip galutinis tikslas) yra prielaida ignoravimui ir izoliacijai, kuri vysto tik vieningumą, t. y. dvigubą vieningumą – priimančios visuomenės ir atvykėlių, – tolerancija išskiria ir atskiria.

Šiai kompleksiskajai realybei yra reikalingas integracijos kompleksiško atsakymas, kai ieškoma vieningumo ir tuo pačiu metu visuomenės elementų įvairovės apsaugos (Mirotsnik, 2008, p. 37). Bet taip pat reikia atkreipti dėmesį, kad integracijos procesas gali remtis į vieną iš šių dviejų tikslų: siekti priimančios visuomenės gerovės arba siekti atvykėlių gerovės, tačiau vėlgi tai yra paprastas kelias. Šiai sudėtingai problemai būtina

pasiekti, kad ir priimanti visuomenė, ir atvykėliai galėtų bendrame tikslu (integracijoje) atrasti savo tikslus. Tam reikalingas kompromisų ieškojimas, kad visuomenei būtų įmanoma rasti pusiausvyrą ir pasikeisti, atžvelgiant į savo bei į atvykėlių interesus (p. 46).

Integracija remiasi nuolatine interakcija ir skirtingumo vertinimu (branginimu). Kompleksiškoje realybėje individas ir jo autonomija yra vertybės, kadangi palaiko įvairovę. Tačiau ir pati autonomija šioje realybėje yra priimama kaip sudėtingas derinys – kaip „priklausoma autonomija“ (Morin, 2005, p. 37). Jeigu pasaulis (visuma) ir individas (dalis) yra neatskiriami, jų autonomija yra priklausoma: nėra visuomenės be individų, ir nėra individo su dvasia, kalba ir kultūra, ir tuo pačiu be visuomenės. Tuo pačiu metu, kai individas gauna įtaką iš savo kultūrinės aplinkos, taip pat jis turi ir įgimtą autonomiją, kas leidžia išvengti visiško kultūrinio bei socialinio determinizmo (Santos, 2012, p. 65). Tad būti individu reiškia ne tik turėti autonomiją, tačiau ir būti priklausomu. Priklausomu nuo genetinio paveldimumo, priklausomu nuo gamtos aplinkos, priklausomu nuo socialinių normų, kuriomis per kultūrą įgyjamas būdas pažinti, elgtis ir pasiekama mąstymo autonomija (Morin, 2005, p. 32). Dar galime pridėti, kad priklausomu nuo visuomenės sudėtingumo, tam, kad išsaugotų ir palaikytų gyvenimo autonomiją.

Žmonės yra kompleksiški, „turintys biologines, socialines bei individualias savybes“ (Santos, Pelosi, Oliveira, 2009, p. 83), kurios vienos nuo kitų yra priklausomos ir veikia viena kitą. Todėl kompleksiškoji visuomenė yra palankiausia individualioms autonomijoms. „Stiprus kompleksškumas susijęs su komunikacijų plėtra, su ekonominiu bei idėjų pasikeitimu, su antagonistiniu „žaismu“ tarp interesų, impulsyvumo ir nuomonių“ (Morin, 2005, p. 274). Kuo didesnis pliuralumas ekonominėje, politinėje ir kultūrinėje sferoje, tuo didesnės galimybės laisvei ir individualiems pasirinkimams, tuo mažiau gyvenimas yra priklausomas nuo biologinio paveldimumo, nuo visuomenės ir nuo kultūros (Santos, Pelosi, Oliveira, 2009, p. 65).

Laipsniškas perėjimas nuo kompleksiškos realybės atpažinimo, priėmimo iki mokėjimo į ją kompleksškai reaguoti (t. y. kompleksškais atsakymais), pagal E. Morin veda į laipsnišką sąmoningumo, mąstymo, interpretavimo, reakcijų (veiksmų), dalyvavimo, problemų ir institucijų kosmopolitiškumą, kas leis pasiekti „Žemės-tėvynės“ suvokimą (Spreafico, 2009, p. 133), t. y. leis išsąmoninti pasaulinį pilietiškumą.

Jeigu „Žemės-tėvynės“ idėja dažniausiai yra suvokiama kaip utopinis siekis, kompleksiškos visuomenės sėkmingas veikimas, lydimas sėkmingo pliuralizmo įgyvendinimo visuomenėje, yra kompleksiškosios realybės reikalavimas.

2.4. KSAK modelio teiginių pagrįstumo apibendrinimas per funkcionalizmo, tokiosios modernybės ir kompleksškumo teorijos perspektyvą

1 teiginys: **Galime teigti, kad tolerancijos siekis, kaip galutinis tikslas, yra klaidinga pozicija, reaguojant į visuomenės sudėties pliuralumą, kai būtina siekti integracijos.**

1.1. Sudėtingame „organizme“ (visuomenėje) yra skirtingi „organai“, iš jų atsiranda skirtingesnių, tačiau neturėtų atsirasti „keistų“, kurie visapusiškai neprisidėtų prie

„organizmo“ funkcionavimo. Skirtingi „organai“ yra sudėtingo „organizmo“ dalys, o keisti – tik našta jam. Tolerancijos siekis, kaip galutinis tikslas, yra prielaida ignoravimui ir izoliacijai, kas sudaro sąlygas „keistųjų organų“ atsiradimui. Todėl būtina visų „organų“ integracija geram „organizmo“ funkcionavimui.

- 1.2. Tolerancija yra nenaudinga palyginti su integracijos plečiančiomis galimybėmis – kadangi gyvename likvidžioje realybėje, privalome judėti ir išvengti ribų, privalome judėti į visas puses ieškodami savitobulėjimo, savirealizacijos link, todėl būtų prieštaringa reaguoti į „kitą“ kaip į ignoruojamą „teritoriją“.
- 1.3. Tolerancija yra „paprastas atsakymas“ kompleksiškoje realybėje, kurioje galima išskirti, tačiau negalima atskirti (kas yra tolerancijos pozicijos pasekmė). Todėl reikalingas kompleksiškas integracijos atsakymas, kuris ieško vienybės ir tuo pačiu – visuomenės elementų įvairovės apsaugos.

2 teiginys: **Intensyvi interakcija su „kitais“ yra pasidalijimas žinojimu, kas veda į pažinimą ir gali reikšti autentiškumo vertinimą bei identiteto sustiprėjimą. Šiuo atveju homogenizacija būtų tik mitas.**

- 2.1. Interakcija yra galimybė, kad „kiti“ nebūtų „keisti“, tiesiog liktų „skirtingi“. „Organizmui“ interakcija tarp „organų“, ir tuo pačiu tų „organų“ skirtingumo saugojimas, yra jo gero funkcionavimo klausimas.
- 2.2. Interakcija yra galimybė tobulintis ir žygiuoti savirealizacijos link. „Kitas, skirtingas“ yra skirtingų patirčių, skirtingų žinių šaltinis, todėl interakcijoje, pasidalijime, galime sukurti abipusišką augimą. Šiuo atveju asimiliacijos pavojus yra numalšintas galimo „sutarties sulaužymo“ – jeigu santykiyje viena iš pusių pastebės, kad neauga, o dingsta, kad vyksta ne pasidalinimas, o praradimas – yra santykio sulaužymo galimybė.
- 2.3. Kompleksiškoje realybėje vieningumas ir įvairovė yra branginami dėl nuolatinės jų interakcijos, kas yra pačios kompleksišiausios realybės esmė. Jeigu nevyksta interakcija, nėra prieštaravimo, ir egzistuoja tik vienybė (dėl izoliacijos ar dėl asimiliacijos). Kompleksiškai realybei, lygiai kaip interakcija, individas ir jo autonomija yra vertybės, kadangi palaiko įvairovę.

3 teiginys: **Sėkmingas pliuralumo įgyvendinimas yra visuomenių vystymosi proceso dalis.**

- 3.1. Sėkmingas pliuralizmo įgyvendinimas prisideda prie visuomenės sudėtingėjimo, ir tai reiškia, kad jis yra visuomenės vystymosi proceso dalis.
- 3.2. Atvira, „pralaidi“, lanksti, pliurali visuomenė yra visuomenės evoliucijos etapo dalis, nes tai atsakas į likvidžią realybę.
- 3.3. Sėkmingas pliuralizmo įgyvendinimas visuomenėje lydi sėkmingą kompleksiškosios visuomenės veikimą, kuris yra kompleksiškosios realybės rezultatas.

4 teiginys: **Sėkmingo pliuralumo įgyvendinimo visuomenėje lygis siejasi su gerovės pasiekimu visuomenėje lygiu.**

- 4.1. Pagal funkcionalistinę teoriją pliuralizmas suteikia gerovę visuomenei per pliuralių atsakymų galimybę ekonominei, socialinei, politinei pažangai. Toks potencialus

„organizmo“ sudėtingėjimas neturėtų dingti visuomenėje (asimiliacijos atveju) ar tapti sunkumu organizmui (izoliacijos atveju).

- 4.2. Tokie modernybėje sėkmingame pliuralumo įgyvendinime glūdi kiekvieno individo gerovė, kadangi tai reiškia, kad visuomenė yra likvidi, lanksti, pralaidi, atvira, t. y. tokia, kokia ir reikalinga individo klestėjimui/vystymuisi postmodernybėje.
- 4.3. Žmogus yra kompleksiškas, todėl kompleksiška visuomenė, kurią lydi sėkmingas pliuralumo įgyvendinimas, yra labiausiai palanki jam, kad išvystytų savo priklausomą autonomiją. Kuo didesnis pliuralumas ekonominėje, politinėje ir kultūrinėje sferoje, tuo didesnės galimybės laisvei ir individualiems pasirinkimams, tuo mažiau gyvenimas yra priklausomas nuo aplinkos, visuomenės ir kultūros.

Pirmą, antrą ir trečią KSAK modelio teiginį galėjome pagrįsti pirmoje šios disertacijos dalyje. Analizavome, kad tolerancija yra teigiamas žingsnis, jeigu jis nėra galutinis, kadangi integracija turi būti tikslas siekiant pliuralios visuomenės harmonijos. Nagrinėdami migracijos evoliuciją galėjome prieiti prie išvados, kad pliuralumas yra visuomenės vystymosi dalis. Tirdami galimas reakcijas į imigracijos reiškinį galėjome suvokti, kad pagrindinė priemonė yra interakcijos skatinimas, o homogenizacijos pavojaus interakcijos procese yra išvengiama išryškinus interakcijos galimybes abipusiam supratimui bei pasidalinimui žinojimu.

Kita šios disertacijos dalis bus skirta nagrinėti pagrindinę, KSAK modelio ketvirtojo teiginio, problemą. Teigiant, kad sėkmingo pliuralumo įgyvendinimo visuomenėje lygis siejasi su gerovės pasiekimo visuomenėje lygiu, pagrindinis faktorius tokiam sėkmingam pliuralumo įgyvendinimui yra imigrantų profesinio potencialo tinkamas naudojimas, t. y. imigrantų galimybė naudoti savo profesines žinias ir patirtis priimančioje šalyje, savirealizacija ir prisidėjimas prie priimančios šalies ekonominės bei socialinės gerovės.

3. IMIGRANTŲ PROFESINIO POTENCIALO NAUDOJIMO ADEKVATUMAS

Šiandieninei kompleksiskajai realybei, kaip nagrinėjome praeitame skyriuje pagal E. Morin (2002) teoriją, yra reikalingas integracijos kompleksiskumo atsakymas, kai ieškoma ir vieningumo, ir visuomenės elementų įvairovės apsaugos (Mirotshnik, 2008, p. 37). Bet taip pat reikia atkreipti dėmesį, kad integracijos procesas gali remtis į vieną iš dviejų tikslų: siekti priimančios visuomenės gerovės arba siekti atvykėlių gerovės, tačiau tai būtų paprastas kelias. Šiai sudėtingai problemai būtina pasiekti, kad ir priimanti visuomenė, ir atvykėliai galėtų bendrame tikslu (integracijoje) atrasti savo tikslus. Tam reikalingas kompromisų ieškojimas, kad visuomenei būtų įmanoma rasti pusiausvyrą ir pasikeisti, atsižvelgiant į savo ir į atvykėlių interesus (p. 36). Pluralioje visuomenėje vienas iš imigrantų interesų yra įsilieti į vietinių darbo rinką ir save realizuoti, o vienas iš visuomenės interesų yra panaudoti imigrantų profesinį potencialą.

Imigrantų profesinio potencialo tinkamas naudojimas šiame darbe suprantamas kaip imigrantų galimybė naudoti savo profesines žinias ir patirtis priimančioje šalyje, savirealizacija ir prisidėjimas prie priimančios šalies ekonominės bei socialinės gerovės.

Imigrantų integracija darbo rinkoje yra bendro integracijos proceso dalis, priklausanti integracijos ekonominei sferai (dar yra socialinė ir politinė sferos). Imigrantas jausis integruotas tik tada, kai galės reikštis visuomenėje, ekonomikoje ir politikoje (Fonseca, 2003, p. 9).

V. Bartochevis KSAK modelyje pabrėžia integracijos ekonominį aspektą, kaip tinkamo pliuralios visuomenės funkcionavimo dalį, teigdamas, kad konsensusui tokioje visuomenėje tai yra viena iš būtinų sąlygų, kadangi „sėkmingo pliuralumo įgyvendinimo visuomenėje lygis turi sąsają su gerovės pasiekimo visuomenėje lygiu“ (2014, p.11).

Tačiau pastebima, kad imigrantų profesinio potencialo naudojimas priimančiose visuomenėse dažniausiai yra neadekvatus. Šio reiškinių apibūdinimui dažniausiai mokslininkai vartoja terminą „protų nuostolis“ (angl. *brain waste*) (Rodrigues, 2011). Mūsų tyrime protų nuostolis suprantamas kaip bendra imigrantų ir priimančios visuomenės problema. Kiekvieną proto nuostolį patiria tiek pats proto savininkas, t. y. imigrantas, negalintis jo tinkamai naudoti ir siekti savirealizacijos, tiek priimanti visuomenė, kuri nenaudoja to proto potencialo savo gerovei.

Neadekvatūs imigrantų profesinio potencialo naudojimui gali vykti dėl trijų priežasčių: kai imigrantas užima darbo poziciją, kuri reikalauja didesnių, skirtingų ar žemesnių kvalifikacijų, nei imigranto turima kvalifikacija. Būtent pastarieji reiškiniai yra dažniausi ir labiausiai mokslininkų tiriama.

3.1. Imigrantų perteklinė kvalifikacija

Sąvoka, kuri anglų kalboje perteikiama žodžiu „overqualification“, lietuviškuose darbuose dažniausiai nėra tiesiogiai verčiama vienu žodžiu, o apibūdinama, kaip pavyzdžiui: „per daug kvalifikacijos pagal atliekamą darbą“ (esparama.lt, 2012). Tačiau siūlome išversti šį terminą į lietuvių kalbą tiesiogiai ir paprastai – „perteklinė kvalifikacija“.

Perteklinė kvalifikacija reikštų situaciją, kai žmogaus kvalifikacija ir/ar gebėjimai yra aukštesni lyginant su atliekamo darbo reikalaujama kvalifikacija/gebėjimais (Quintini, 2011). Svarbu pažymėti, kad užsienio literatūroje nagrinėjant šią problemą taip pat vartojamos kitos sąvokos, pvz., virš-išsilavinimu (angl. *overeducation*) apibūdinama situacija, kai žmogaus išsilavinimas yra aukštesnis už išsilavinimo lygį, kurio reikalauja darbo pozicija. Kita sąvoka yra „virš-gebėjimai“ (angl. *overskilling*) – situacija, kai žmogaus gebėjimai/patirtys yra didesni nei būtini gebėjimai/patirtys atlikti tam tikrą funkciją (Wald, 2004).

Galime teigti, kad sąvokos „virš-išsilavinimas“ ir „virš-gebėjimai“ yra bandymai susiaurinti sąvoką „perteklinė kvalifikacija“. Tačiau visos šios sąvokos liečia reiškinį, kai žmogus atlieka darbą, kuriam būtina mažiau kvalifikacijų/gebėjimų, nei pats žmogus turi.

Perteklinės kvalifikacijos problema pradėta nagrinėti nuo septintojo dešimtmečio. Vieną iš pirmųjų darbų šia tema parašė Freeman (1976), kuris pastebėjo, kad JAV valstybė pernelyg daug investuoja į aukštąjį išsilavinimą, ir numatė, kad tai gali sukelti disbalansą tarp pasiūlos (žmonės gaunant diplomus/kvalifikacijas) ir paklausos (atitinkančios kvalifikacijai darbo pozicijos). Po keturių dešimtmečių naujais tyrimais rodo, kad perteklinė kvalifikacija paplito daugelyje šalių.

Vyrauja bendra nuomonė, kad visuomenės išvystymo lygis yra visiškai susietas su populiacijų išsilavinimo lygiu, kad didėjantis aukšto išsilavinimų žmonių skaičius gali didinti darbo produktyvumą ir didinti galimybes sukurti naujas technologijas ir jas priimti, todėl aiškiai pastebimas nuolatinis valstybių investicijų į švietimą didėjimas, ypač aukštesnėse pakopose, laukiant grįžtamojo ryšio ekonomikai ir socialinei būklei (Barro ir Lee, 2010).

Duomenys rodo, kad tiek išsivysčiusiose, tiek besivystančiose šalyse didėja vidutinis metų skaičius, žmonių skirtas mokslui. Pagal Barro ir Lee (ten pat) pasaulyje 1950 m. žmonės, priklausantys 15 metų ir daugiau amžiaus grupei, vidutiniškai skirdavo 3,2 metų mokslui. 1980 m. šis skaičius išaugo iki 5,3 metų, o 2010 m. šis skaičius pasiekė 7,8 metų. Išsivysčiusiose pasaulio šalyse žmonių, kurių amžiaus grupė nuo 15 metų ir daugiau, metų skaičius, skirtas mokslui, išaugo nuo 6,2 iki 11 metų per šešis dešimtmečius, o besivystančiose šalyse – nuo 2,1 iki 7,1 metų per tokį patį laikotarpį.

Bet Goldin ir Katz (2009) primena svarbų faktą – per tą patį laikotarpį mažai svyravo aukštą išsilavinimą turinčių žmonių paklausa (poreikis). Viename dešimtmetyje truputį daugiau, kitame truputį mažiau, bet pakankamai stabiliai laikosi paklausos lygis, palyginti su pastebimais augančiu pasiūlos lygiu.

Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacijos (toliau: EBPO) užimtumo perspektyvos ataskaita²⁷ (2011) rodo, kad tarp dirbančiųjų EBPO šalyse, daugmaž vienas iš keturių yra perteklinės kvalifikacijos savo darbo pozicijai. Europos Sąjungos darbo rinkoje taip pat pastebimi reikšmingi neatitikimai tarp dirbančiųjų kvalifikacijų ir jų funkcijų. 2010 metais apie 21 proc. žmonių, 25–54 amžiaus grupėje, turėjo perteklinę kvalifikaciją (Quintini, 2012).

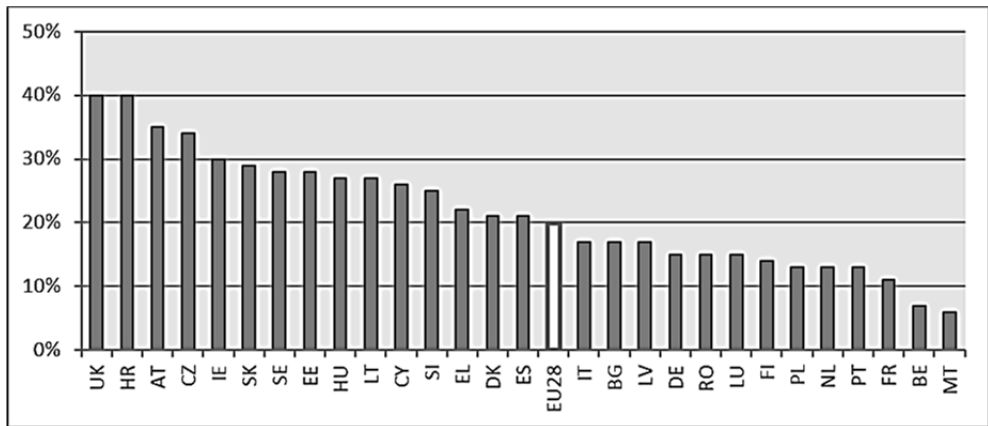
Nuo 2007 iki 2010 m. gebėjimo neatitikimai augo daugumoje ES šalių (Airija, Lietuva, Ispanija, Švedija, Liuksemburgas, Suomija, Didžioji Britanija, Danija, Italija, Prancūzija, Latvija, Portugalija, Slovėnija, Estija, Olandija, Graikija, Austrija) (ten pat).

²⁷ Ang. OECD Employment Outlook.

Pastebima, kad perteklinės kvalifikacijos lygis yra aukštas visoje Europos Sąjungoje. Pagal „European Centre for the Development of Vocational Training“ (European Commission, 2013), ši problema liečia apie 36 proc. Europos Sąjungos gyventojų.

2016 m. „Cedefop“ duomenys rodo, kad perteklinės kvalifikacijos lygio vidurkis ES-28 yra 20 %. Portugalija turi žemesnį lygį, apie 14 %, o Lietuva turi aukštesnį lygį: apie 27 % dirbančių žmonių susiduria su perteklinės kvalifikacijos problema (žr. 5 paveikslą).

5 pav. Perteklinės kvalifikacijos lygio vidurkis

Šaltinis: Cedefop, 2016

To paties Cedefop tyrimo rezultatai rodo virškvalifikacijos lygį Europos Sąjungoje pagal specialybę, tarp dirbančių žmonių, turinčių aukštąjį išsilavinimą. Dirbantys žmonės, kurie turi aukštesnę kvalifikaciją nei atliekamas darbas, vidutiniškai gauna mažesnę atlyginimą nei dirbantieji darbą pagal savo kvalifikaciją (ten pat).

Imigrantų grupė yra labiausiai neatspari perteklinės kvalifikacijos problemai (OECD, 2007). Imigrantams yra didesnė tikimybė būti per daug kvalifikuotiems nei žmonėms, gimusiems šalyje, nepaisant to, kad dauguma jų turi vidutinį ar aukštą išsilavinimo lygį (Goldring ir Guidoum, 2013).

Perteklinės kvalifikacijos problema dar nėra plačiai nagrinėjama, bet galime rasti keletą mokslo darbų, dažniausiai rašančių apie vieną tam tikrą šalį ir specifinę problemos situaciją toje šalyje.

Chiswick ir Miller (2008) savo darbe pažymi, kad JAV perteklinės kvalifikacijos reiškinys yra dažnesnis tarp neseniai atvykusių imigrantų, ir pastebi tendenciją, kad perteklinės kvalifikacijos lygis didesnis tarp imigrantų, kurie jau pakankamai ilgai gyvena JAV. Taip pat autorius pažymi, kad tarp imigrantų, kurie nemoka ar ne visiškai gerai moka anglų k., yra didesnė perteklinės kvalifikacijos rizika. C. Green (2007), remdamasis dviem tyrimais apie Australijos imigrantus (vienas tyrimas 1993–95, kitas 1999–2000 laikotarpio), taip pat pabrėžė kalbos lygio svarbą perteklinei kvalifikacijai, nustatydamas, kad perteklinė kvalifikacija yra dažnesnė tarp imigrantų iš šalių, kuriose anglų kalba yra ne pagrindinė.

C. Fernandez ir C. Ortega (2006) nagrinėdami Ispanijos imigrantų perteklinę kvalifikaciją pabrėžia, kad imigrantų perteklinės kvalifikacijos lygis yra didesnis nei vietinių, ir tokia tendencija tęsiasi per pirmus penkerius metus po imigrantų atvykimo į šalį. C. P. Nielsen (2009) savo tyrime apie Danijos situaciją pažymėjo, kad perteklinės kvalifikacijos lygis imigrantų, kurie įgijo kvalifikaciją savo kilmės šalyje, yra didesnis nei vietinių ir taip pat didesnis nei imigrantų, kurie įgijo kvalifikaciją Danijoje, atitinkamai – 39 proc., 15 proc., 20 proc. Prie panašios išvados priėjo Battu ir Sloane (2004) – nagrinėdami Jungtinės Karalystės perteklinės kvalifikacijos reiškinį ir jo poveikį darbo užmokesčiui autoriai pastebėjo, kad darbuotojai, kurių diplomai įgyti užsienyje, yra didesnėje perteklinės kvalifikacijos rizikoje nei tie imigrantai, kuriems pavyko įgyti kvalifikaciją šalyje. Autoriai taip pat savo darbe pažymėjo, kad darbo užmokesčių dydis skiriasi priklausomai nuo etninės grupės. Battu ir Sloane (ten pat) teigia, kitaip nei Australijos atveju, kad kilmės šalies kalba neturi didelės reikšmės perteklinės kvalifikacijos rizikai, kadangi tikėtina, kad kuo labiau kvalifikuotas imigrantas – tuo didesnė tikimybė, kad jis moka kalbas. Todėl Battu ir Sloane labiau pabrėžia etninę kilmę, kaip vieną iš pagrindinių faktorių perteklinės kvalifikacijos lygiui. Tokios pozicijos taip pat laikosi S. Dex ir J. K. Lindley (2007), kurie nustatė, kad perteklinės kvalifikacijos lygis Didžiojoje Britanijoje yra didesnis tarp juodaodžių imigrantų, kinų bei kitų ne baltųjų imigrantų grupių.

Lianos (2007) nustatė, kad 1998–2000 laikotarpyje 40,3 % aukštąjį išsilavinimą turinčių žmonių Graikijoje turėjo perteklinę kvalifikaciją. Tarp imigrantų, turinčių aukštąjį išsilavinimą, 66 % turėjo perteklinę kvalifikaciją, o tarp vietinių – 37 %. Lianos savo darbe pabrėžė, kad tarp tų imigrantų dauguma buvo kilę iš Rytų Europos, ypač iš Albanijos. Dell’Aringa ir Pagani (2010) savo darbe pažymi, kad Italijoje imigrantų perteklinė kvalifikacija yra didesnė nei vietinių, nepriklausomai, ar imigrantų kvalifikacija įgyta kilmės šalyje, ar Italijoje. Taip pat pabrėžė, kad duomenys rodo, jog perteklinė kvalifikacija veikia kaip stimulus vietiniams ieškoti naujo darbo, bet taip neatsitinka su imigrantais. Imigrantai yra labiau linkę sutikti toliau dirbti mažiau kvalifikuotuose darbuose. Dell’Aringa ir L. Pagani teigia, kad tai gali reikšti, jog italai gali būti nesuinteresuoti suteikti kitus darbus imigrantams, o tai – diskriminacijos požymiai (Cedefop, 2011).

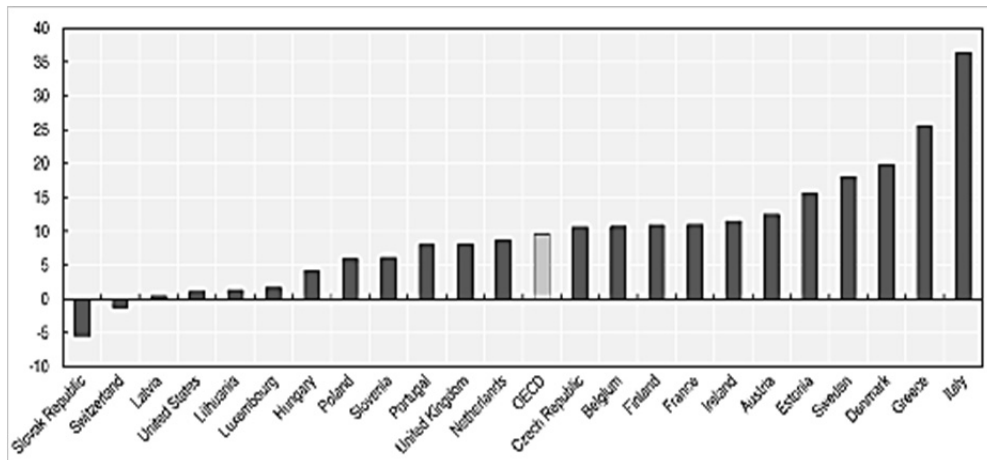
3.2. Neadekvatus imigrantų profesinio potencialo naudojimas – statistika

Pagal Eurostat (2011), perteklinės kvalifikacijos lygio tarp užsieniečių 2008 m. ES vidurkis buvo 39 proc., kai tarp vietinių siekė 19 proc. Kai kalbame apie žmones, atvykusius ne iš ES šalių, šis skaičius siekė 46 proc.

Aukštas perteklinės kvalifikacijos lygis tarp imigrantų lyginant su vietiniais yra pastebimas beveik visose Europos Sąjungos šalyse, išimtis būtų Vengrija. Dešimtyje Bendrijos šalių (Danija, Estija, Graikija, Ispanija, Italija, Kipras, Lietuva, Portugalija, Suomija ir Švedija) skirtumas tarp šių dviejų grupių yra virš 10 proc.

EBPO savo ataskaitoje „Tarptautinės migracijos perspektyvos“²⁸ (2017) taip pat pažymi, kad perteklinės kvalifikacijos lygis tarp imigrantų yra didesnis nei tarp vietinių visose nagrinėtose šalyse, išskyrus Slovakiją ir Šveicariją (žr. 6 paveikslą).

6 pav. 2015 m. perteklinės kvalifikacijos skirtumo vidurkis tarp užsieniečių ir vietinių darbuotojų (procentais).

Šaltinis: OECD, 2017

EBPO ataskaita rodo dar dramatiškesnę rodiklį – vidutiniškai 50 % kvalifikuotų imigrantų yra arba perteklinės kvalifikacijos reiškinio kontekste, arba apskritai be darbo (ten pat).

Didžiosios Britanijos Pasienio agentūra (2010) parodė, kad nepaisant to, jog beveik trečdalis imigrantų atvyksta į šalį su aukšta kvalifikacija (ir tai suteikia jiems pirmenybę būti priimtiems šalyje), jie galiausiai eina dirbti nekvalifikuotus darbus. Tai ypač pastebima Indijoje gimusių imigrantų populiacijoje. Nemaža jų dalis studijavo mediciną, verslo administravimą arba kitus mokslus, bet vis dėl to dažniausiai dirba žemos kvalifikacijos darbus: naktiniais sargais, padavėjais, valytojais ir pan.

Kanados valstybinė institucija „Kanados pilietybė ir imigracija“²⁹ 2012 m. pristatė tyrimą pavadinimu „Kas vairuoja taksi Kanadoje?“³⁰. Šis tyrimas parodė, kad 25 000 iš 50 000 taksi vairuotojų yra imigrantai, turintys universitetinį išsilavinimą arba netgi mokslų daktaro laipsnį (Xu, 2012). Savo kilmės šalyse jie investavo į išsilavinimą, kad taptų gydytojais, verslininkais, inžinieriais, o atvykimo šaliai iš jų reikia tik vairavimo bei navigacijos įgūdžių.

Kitas pavyzdys yra Norvegija, kur 26 % imigrantų turi perteklinę kvalifikaciją. Svarbu pastebėti, kad tai yra dvigubai daugiau nei perteklinės kvalifikacijos lygis tarp norvegų. Dažniausiai imigrantai jaučia diskriminaciją net prieš ateinant į darbo interviu – pastebima,

²⁸ Ang: International Migration Outlook.

²⁹ Ang: Citizenship and Immigration Canada.

³⁰ Ang: Who Drives a Taxi in Canada?

kad dažniausiai vien dėl pavardės (kai pavardė yra ne norvegiška), kandidatas išbraukiamas. Panašiai atsitinka Prancūzijoje, kai aukštos kvalifikacijos imigrantams iš Šiaurės Afrikos labai retai pavyksta gauti aukštos kvalifikacijos reikalaujantį darbą, lyginant su vietiniais prancūzais su tokiais pačiais kvalifikacijų lygiais. Vokietijos situacija yra kitokia, jeigu apžvelgtume tik medicinos sritį – imigrantams su medicinos kvalifikacija pavyksta gauti darbą pagal savo kvalifikaciją. Tačiau kitose srityse kvalifikuoti imigrantai susiduria su tais pačiais sunkumais, kaip daugumoje šalių (Pegiou, 2012).

Atsižvelgiant į numanomą žmogiškąją bei socialinę svarbą priimančiai šaliai, galime tikėtis, *a priori*, kad perteklinės kvalifikacijos rizika sumažėtų didėjant imigrantų buvimo trukmei atvykusioje šalyje, kas būtų panašu į išvadą, prie kurios Chiswich (1978) priėjo nagrinėdamas darbo užmokesčio suvienodinimą tarp imigrantų ir vietinių. Iš tikrųjų buvimo trukmės pailgėjimas sumažina perteklinės kvalifikacijos lygį daugelyje EBPO šalių, ypač Airijoje ir Norvegijoje, kur imigrantų perteklinės kvalifikacijos lygis tarp tų, kurie jau gyvena šalyje daugiau nei 10 metų, yra perpus mažesnis nei tarp tų, kurie atvyko ne daugiau kaip prieš 3 metus.

Tokie duomenys bei perteklinės kvalifikacijos lygis pastebėti tam tikruose ekonominiuose sektoriuose (viešbučiai ir maitinimas, kasyba ir gamyba, buitinės paslaugos) leidžia manyti, kad naujai atvykę imigrantai yra labiau linkę sutikti dirbti nekvalifikuotą darbą nei vietiniai, bet su laiku ryškėja tendencija, kad jie pereis į kitą, geresnį darbą.

Laiko vaidmenį perteklinės kvalifikacijos lygiui apžvelgė Dorn ir Sousa-Poza (2005), nagrinėdami Šveicarijos atvejį. Jie nustatė, kad 44 proc. turinčių perteklinę kvalifikaciją yra šioje situacijoje po vienerių metų, 20 proc. – po dviejų metų ir mažiau nei 10 proc. – po ketverių metų. Rubb (2003) parodė, kad 26 proc. turinčių perteklinę kvalifikaciją palieka šią situaciją po vienerių metų. JK 38 proc. žmonių buvo per daug kvalifikuoti pirmame savo darbe, o 30 proc. – po šešerių metų.

Perteklinės kvalifikacijos lygio mažėjimas su laiku yra pastebimas, tačiau būtina pabrėžti, kad visose šalyse, išskyrus Airiją ir Portugaliją, net ir po 10 atvykimo metų imigrantai vis tik turi didesnę perteklinės kvalifikacijos lygį nei vietiniai. Skirtumas gali siekti 10 proc. Austrijoje ir Norvegijoje. Tai, kad daugelyje šalių konvergencija dar nepasiekta, gali reikšti, jog imigrantai susiduria su sunkumais kaupti žmogiškąjį ir socialinį kapitalą konkrečiai priimančiojoje šalyje.

Galiausiai, pastebima, kad geografinė kilmė taip pat turi įtaką perteklinei kvalifikacijai. Pastebima, kad individai, kurie atvyko iš šalių už EBPO ribų, turi didesnę riziką perteklinei kvalifikacijai nei imigrantai iš EBPO zonos. Vertinant visą EBPO, 15 proc. imigrantų iš EBPO šalių (su viduriniu ar aukštesniu išsilavinimu) turi perteklinę kvalifikaciją, o tokių imigrantų ne iš EBPO šalių skaičius yra apie 20 proc. Be to, perteklinės kvalifikacijos lygio keitimas yra labiau ribotas EBPO zonos imigrantams nei tiems, kurie yra iš kitų šalių. Tai tikriausiai reiškia, kad egzistuoja tam tikra homogenizacija EBPO šalių švietimo sistemose ir šių šalių migracijos charakteristikose.

3.3. Neadekvatus imigrantų profesinio potencialo naudojimas – priežasčių nagrinėjimas

Battu ir Sloane (2002), analizuodami Jungtinės Karalystės atvejus, pažymėjo perteklinės kvalifikacijos problemą tarp tautinių mažumų (ypač tarp indų), nurodydami kaip pagrindinę priežastį diplomų pripažinimą arba diskriminaciją. Ši išvada sutampa su Laine ir Okba (ten pat) išvada apie jaunos žmones, kilusius iš Šiaurės Afrikos, Prancūzijoje. Prie panašios išvados priėjo ir Buchel ir Battu (2003), nagrinėdami Vokietiją ir kaip vokiečiai yra atsparesni perteklinei kvalifikacijai nei ne vokiečių kilmės asmenys. Tuo tarpu Wirz ir Atukeren (2005) nerado požymių, kurie įrodytų, kad kilmė turėtų įtaką perteklinei kvalifikacijai.

EBPO duomenys (2007) parodo pastebimą didesnę imigrantų perteklinės kvalifikacijos lygį, lyginant su vietiniais Pietų Europoje (ypač Italijoje ir Graikijoje, mažiau Portugalijoje ir Ispanijoje) ir keliuose Šiaurės Europos šalyse (Norvegija ir Švedija). Galime teigti, kad Pietų Europoje imigracija susidaro daugiausiai iš imigrantų, kurie iš pirmo žvilgsnio yra pasiruošę dirbti menkesnės kvalifikacijos darbuose su viltimi laikui bėgant pasiekti geresnes pozicijas.

Galime manyti, kad dėl materialinių bei sociologinių priežasčių (priimančios šalies perteklinės kvalifikacijos standartai yra mažesni nei pripažinti) imigrantai yra linkę mažiau prieštarauti dirbti darbą, kuriame turės perteklinę kvalifikaciją. D'Amuri ir Peri pastebi, kad vidutiniškai vietiniai bando vis dažniau specializuotis į sudėtingas funkcijas, o imigrantai atvirksčiai – linksta į paprastą darbą ir rutiną.

Teisiniai bei reguliavimo aspektai (pvz., leidimo dirbti reikalavimai, negalėjimas gauti pilietybės) taip pat gali riboti naujo imigranto galimybes, bent laikinai. Taip pat ir vietinės kalbos nemokėjimas (vienas iš pagrindinių barjerų darbo rinkoje) gali su laiku sumažėti ar išnykti. Todėl galėtume tikėtis, kad imigrantų perteklinė kvalifikacija gali mažėti laikui bėgant, atitinkamai didėjant jų buvimo laikui priimančioje šalyje (OECD, 2007).

Norvegijos ir Švedijos situacija yra kitokia. Palyginti su Pietų Europos šalimis, darbo imigracijos mastai yra nedideli, o pabėgėlių atvykimas labai reikšmingas. Dažniausiai šie pabėgėliai turi pakankamai aukštą kvalifikaciją, bet susiduria su statuso problema (dažniausiai skubi arba atsitiktinė migracija, be oficialaus išsilavinimo ir kvalifikacijos lygių sertifikatų, taip pat nežinomybė apie buvimo trukmę priimančioje šalyje, psichologinės problemos, t. t.) ir kartais su kalbos problemomis (ten pat). Be to, darbdaviai dažniausiai turi labai menką arba jokios informacijos apie akademinį arba profesinį kvalifikacijų, įgytų užsienyje, tikrumą/validumą.

Kita skirtingų perteklinės kvalifikacijos lygių tarp šalių priežastis gali būti darbo rinkos specifika. Keletas šalių labiau stengiasi įgyvendinti imigrantų darbo integraciją, bet juos palieka perteklinės kvalifikacijos rizikoje (kaip pavyzdžiui, Italija), o kitos gali parodyti mažesnę imigrantų perteklinės kvalifikacijos lygį, bet turi aukštą imigrantų neužimtumo lygį (kaip Belgija). Apskritai, darbo rinkos ypatumai, ypač tie, kurie gali turėti įtakos žemos kvalifikacijos darbo jėgos pasiūlai (pvz., minimalaus darbo užmokesčio buvimas, trumpalaikio laikino darbo vyravimas, įstatymai, kurie vadovauja darbo sutartims, sertifikavimo procesai), gali paaiškinti, kodėl vienoje šalyje perteklinės kvalifikacijos lygis

yra didesnis nei kitose. Tačiau dažniausiai didžiausią svorį imigrantų perteklinei kvalifikacijai turi individualios charakteristikos (ten pat).

Kita problema yra diskriminacija. Tai gali atsitikti dėl informacijos trūkumo (ypač apie kitos šalies švietimo sistemos bei diplomo kokybę), pirmenybės įdarbinti tam tikros šalies individus ir ignoruoti kitus. Tiesa, diskriminacija gali pasireikšti dar valstybiniame lygmenyje, juk daugumoje šalių kuriami barjerai imigrantų įdarbinimui tam tikrose pareigybėse, ypač valstybinėse įstaigose (ten pat).

3.4. Neadekvatus imigrantų profesinio potencialo naudojimas – sprendimo bandymai

Europa, remdamasi planu „Europe 2020“, siekia, kad per artėjančius 6 metus regiono ekonomika būtų pažangi, tvari, naudotų aukšto lygio darbuotojus, su produktyvumu ir socialine sanglauda. Taip pat suteiktų galimybę naujų technologijų atsiradimui ir naujoms ekonominėms veikloms. Tam, kad ši strategija būtų sėkminga Europoje, kur senėjimas mažina darbingo amžiaus žmonių grupę, būtina išnaudoti visą įmanomą žmogiškąjį potencialą. Tad aukštos kvalifikacijos žmonėms dirbant mažai kvalifikuotuose darbuose Europa neišnaudoja savo galimybių. Imigrantų perteklinė kvalifikacija reiškia akivaizdų potencialo praradimą (Goldring ir Guidoun, 2013). Situacija taip pat kenkia ir darbdaviams, kurie įdarbino perteklinės kvalifikacijos asmenį, nes tyrimai rodo, kad šie darbuotojai yra labiau linkę būti nepatenkinti ir gali bet kada palikti darbo vietą, kai tik suras kitą (Reis, 2012).

Yra įvairių sunkumų, pvz., vietinės kalbos mokėjimo lygis, kvalifikacijos, įgytos kilmės šalyje, pripažinimas ir rasinė diskriminacija.

Kai imigracija yra skatinama, trūksta kvalifikacijos įvertinimo prieš imigrantams atvykstant, netgi kai jie atvyksta jau su darbo sutartimi (OECD, 2009). Australija yra viena iš išimčių – kvalifikacijos įvertinimas yra vienas iš būtinų reikalavimų, kad darbuotojui būtų suteiktas leidimas atvykti ir dalyvauti darbo rinkoje. Naujoji Zelandija ir JK stengiasi įvertinti kilmės šalyje įgytą kvalifikaciją ir pritaikyti prie savo švietimo sistemos, o kai nėra atitikimo, atskiros specialios agentūros daro šį darbą. Kanada skatina žmones, kurie nori atvykti į šalį, pateikti kuo daugiau informacijos apie savo kvalifikaciją, įgytą kilmės šalyje, ir organizuoja informacines programas specialiai imigrantams.

Keletas šalių sukūrė specialias programas, kad sumažintų perteklinės kvalifikacijos rizikos problemą. Australijoje, Viktorijos valstijoje, „Užjūrio kvalifikacijos specialistų programa“³¹ organizuoja įvairių kursų žmonėms, kurie atvyko iš kitų šalių ir yra arba bedarbiai, arba dirba nekvalifikuotuose darbuose. Per šešias savaites imigrantams suteikiamos pamokos apie darbo ieškojimo ypatumus, toliau keturias savaites darbas praktikanto pozicijoje, kuri atitiktų asmens kvalifikaciją. Apie 60 proc. dalyvaujančių šioje programoje imigrantų pavyksta gauti darbo poziciją, atitinkančią jų kvalifikaciją.

2004 m. Danija visoje šalyje įkūrė įvairius centrus, kur nagrinėjami imigrantų gebėjimai bei kvalifikacija. Šis projektas vyksta kartu su Darbo ministerija ir socialiniais partneriais.

³¹ Ang: Overseas Qualified Professionals Program.

Įvertinimas dažniausiai vyksta įmonėse, leidžiant imigrantams dirbti, stebint jų gebėjimus – imigrantas gali gauti „competence cards“, kuriose yra nurodyta asmens kompetencija darbo rinkai. Tie centrai taip pat padeda imigrantams rasti darbo vietas, atitinkančias jų kvalifikacijas.

Kitose šalyse labiau koncentruojamasi į perteklinę kvalifikaciją tam tikrose pozicijose. Portugalijoje dvi nevyriausybinės organizacijos „The Gulbenkian Foundation“ ir „The Jesuit Refugee Service“ prisidedant universitetui ir įvairioms ministerijoms (Švietimo, Vidaus ir Užsienio verslo) sukūrė programą užsieniečiams medicams, kurie rasti dirbantys mažiau kvalifikuotuose darbuose, pvz., statybose ar valytojų tarnybose. Programą sudaro – dokumentų vertimas, pereinamasis laikotarpis, kursai medicinos fakultetuose ir stažuotė ligoninėse, kalbos mokymas. Po programos apie 90 proc. dalyvaujančių gavo medikų darbą. Metus po to imigrantai buvo palydinti, kad integracija būtų užtikrinta.

Švedijos valstybė paskyrė įvairius universitetus ir fakultetus tam, kad šie suorganizuotų kursus imigrantams su diplomais, įgytais užsienyje, teisės, švietimo, sveikatos ir viešosios administracijos srityse. Šios programos tikslas yra pritaikyti kvalifikaciją, įgytą užsienyje, švediškai darbo rinkai.

Lietuvoje naujai į šalį atvykę ne ES piliečiai turi mažiau galimybių gauti su darbo paieškomis ir profesinių įgūdžių tobulinimu susijusias paslaugas. Ekspertai akcentuoja, kad dėl Lietuvoje įgyvendinamos politikos šalies darbo rinka nėra patraukli darbo migrantams, norintiems pasilikti šalyje ir integruotis į visuomenę. Naujai atvykę ne ES piliečiai, ypač turintys laikiną leidimą gyventi ir dirbti šalyje bei aukštos kvalifikacijos darbuotojai, negauna įprastos ar specializuotos paramos, kuri užtikrintų, kad jie gaus asmens profesines kvalifikacijas atitinkantį darbą ar bus integruoti. Pabrėžiama, kad atsakomybė už tokią integraciją priskiriama ne vien priimančiai valstybei ir vietiniams, bet ir imigrantams (mažumai). Ar mažuma gali būti aktyvi ir įtakinga, priklauso ir nuo pačios mažumos nusiteikimo būti lanksčiai ir atvirai interakcijai. Prie šio mažumos aktyvumo galime priskirti ir imigrantų interesą įsilieti į vietinių darbo rinką ir save realizuoti – būtent vienas iš svarbiausių integracijos proceso faktorių yra imigrantų integracija darbo rinkoje. Tačiau ištyrėme, kad tam padeda nukreipimas į tam skirtą mokymų programą (MIPEX, 2015).

3.5. Fenomenologinė imigrantų profesinio potencialo naudojimo adekvatumo analizė

Fenomenologija yra metodas susipažinti su tuo, kas pasireiškia. Kas pasireiškia, yra fenomenas, kuris reiškiasi per koreliaciją tarp objekto ir subjekto, tarp objekto ir sąmonės. Kitais žodžiais, fenomenas yra koreliacija tarp „kažko, kas apsireiškia kažkam“ ir „sąmonės/kažko suvokimo“. Fenomenologija – Edmundo Huserlio (Edmund Husserl, 1859–1938) sukurtas filosofijos metodas, kuriuo siekiama aprašyti žmogaus sąmonės turinį ir atskleisti jame esančių fenomenų (reiškinių) esmes.

Tyrime fenomenas apsireiškia/pasirodo iš santykio tarp to, kas tyrinėjama, ir tyrinėtojo sąmonės, todėl tyrinėtojas yra svarbiausias veikėjas. Nuo jo priklauso fenomeno refleksijos, ir dar prieš fenomeno refleksijas tyrinėtojas privalo suvokti fenomeną ir jį išskelti kaip tyrimo

objektą (kaip problemą). Nuo akimirkos, kai tyrinėtojas įvardina fenomeną kaip tyrimo objektą, jis privalo daug kartų sugrįžti į patį fenomeną, siekdamas atrasti jo esybę, pamatyti gryną fenomeną, identifikuoti jo universalumą, atmesdamas viską, kas nepriklauso tam fenomenui, ir analizuodamas jo singularumus, visas fenomeno galimybes pasireikšti pasauliui. Šiuo momentu tyrinėtojas, suradęs fenomeno universalumą, jo esybę, nuo kurios nei viena dalis negali būti atimta (kitu atveju fenomenas praranda savo identitetą), siekia užpildyti fenomeną tinkamu suvokimu, paisydamas fenomeno pasireiškimo laiko ir erdvės.

Šio tyrimo atveju, tyrinėtojas per savo patirtis ir analizės suvokė tokį fenomeną: neadekvatų imigrantų iš trečiųjų šalių profesinio potencialo naudojimą priimančiose visuomenėse. Todėl iškėlė šį fenomeną kaip pagrindinį šio tyrimo objektą. Ir pagrindinis šio tyrimo tikslas buvo suskliausti viską, kas nepriklauso grynam fenomenui, ir užpildyti fenomeną patirtimis, kurios leistų tinkamai jį suvokti. Patirtis fenomenologijai yra būdas išgyventi fenomeną, būdas, per kurį išgyvename fenomeną – šios patirtys gali būti stebėjimas, analizė pagal teoriją A arba teoriją B, eksperimentavimas, t. t. (Goro, 2017)

Per tinkamą fenomeno suvokimą galima tinkama problemos refleksija, kuri suteiks galimybę prieiti prie tinkamų sprendimų.

Fenomenologija, pagal kitą perspektyvą, kuri taip pat tinka apibūdinti šio darbo eigą/procedūrą, yra fenomeno rekonstrukcija/atkūrimas, siekiant suvokti dabartinės reiškinių formas. T. y. grįžtama iki fenomeno esybės ir nuo to pradedamas rekonstruoti fenomenas taip, kaip jis pasirodo: „panašiai, kaip paimti molinį vazoną ir padaryti, kad jis vėl taptų molio gabalu be jokios formos, ir vėl iš naujo jį rekonstruoti, analizuojant kiekvieną jo formą“ (Goro, 2017). Per šį rekonstrukcijos procesą susipažįstama su kiekvienu reiškinių esminiu faktoriumi ir leidžiama tinkamai suvokti fenomeną.

Jeigu tikslas yra tinkamai suvokti neadekvatų imigrantų profesinio potencialo naudojimą, susijusį su integracija darbo rinkoje, pirmiausiai turėsiu būti susipažinęs su imigrantų integracija, ir dar pirmiau, su migracijos fenomenu, kadangi tik jo pagrindu įmanomas integracijos fenomenas.

Fenomenologija pagal Schutz

Pagal Boss (1977, p. 7–8), metodą galima vadinti fenomenologiniu metodu, jeigu jo fokusas visą laiką buvo nukreiptas į fenomeną – šis metodas siekia tik identifikuoti ir parodyti visus fenomenui priklausančius aspektus. O rezultatų validumas pasiekiamas loginiame interpretacijos procese ir per tyrinėtojo refleksijos gebėjimus (Martins, 1994, p. 26–27). Taigi išvados priklauso nuo tyrinėtojo gebėjimo atsitraukti į grynąją refleksiją stebint objektą.

Tyrinėtojas turės tuo daugiau galimybių tinkamai suvokti fenomeną, kuo geriau susipažins su kontekstu ir priežastimis, pažindamas tai per refleksiją ir rekonstrukciją (Schutz).

Viena iš suvokimo proceso dalių yra atskirti grynąjį fenomeną nuo jį supančių perteklinių reikšmių. Kitais žodžiais, tyrinėtojas turi būti atidus ir išvengti visų išankstinių nusistatymų, visų mitų, visų netikrų faktų apie fenomeną. Tai yra, atlikti fenomenologinę redukciją, iki kol liks tik grynasis fenomenas.

Galima įvardyti penkis žingsnius fenomenologinei redukcijai. Trys iš jų yra atmetimas:

1. Blokuoti subjektyvumą: priimti objektyvią poziciją duomenų atžvilgiu;
2. Blokuoti teorijas: laikinas visų hipotezių, teorijų ar bet kokių kitų mokslo priemonių išjungimas;
3. Panaikinti tradicijas: panaikinti visas mokslo, religijos, kultūros ar bet kokias kitas tradicijas;

Ir du fenomenologinės redukcijos žingsniai yra pridėjimas:

1. Pamatyti duomenis jų visumos kontekste, ne tik kaip atskirus aspektus;
2. Aprašyti objektą, analizuojant jo dalis.

Atliekant tyrimą būtina atkreipti dėmesį tik į patirtis, kurios nedeformuoja fenomeno. „Bet tai nereiškia akiai žiūrėti į faktus, veikiau iš tikrųjų žiūrėti į jų reikšmes“ (Forguieri). Tam būtina intensyviai naudoti fenomeno charakteristikų deskriptyvinius dokumentus, bet ne pasyviai, o per tokią refleksiją, kuri leidžia interpretuoti tuos dokumentus siekiant atrasti esminius fenomeno bruožus (Schutz). Pagal Ricoeur ir Masini, susipažinimo procesas susideda iš suvokimo, kuris veda į interpretaciją, o ši – į naują suvokimą. Šie etapai veikia kaip ratas, kurio elementai yra:

- Deskripcija/aprašymas, kaip priemonė priartėti prie to, kas yra duota, taip, kaip tai yra duota. Čia siekiama pasiekti fenomeno esmę.
- Interpretacija: intelektualinis darbas, siekiant atskleisti galimą reikšmę. Interpretacija yra ten, kur yra daugialypė reikšmė, ir būtent interpretacijoje apsirėškia reikšmių pliuralumas.
- Simbolis: reikšmės struktūra, kuri vienai tiesioginei prasmei papildomai priskiria kitą netiesioginę prasmę, priklausančią nuo pirmosios.

Pagal Schutz, tyrimo tikslas iš tikrųjų neturėtų būti sukaupti kuo daugiau faktų, bet juos suprasti, kadangi tai, ką suvokiame, yra ne „šalti faktai, o jų reikšmės“ (Forguieri, 1993).

Tyrinėtojo darbas yra aprašyti suvokto fenomeno turinius, ir tiek fenomenas, tiek jo turiniai yra objektyvūs ir tuo pačiu subjektyvūs. Tyrinėtojas privalo dalyvauti procese, atnešdamas savo autentiškumą. Tai motyvavo rinktis šį metodą tyrimui atlikti.

3.6. Fenomenologijos pritaikymas šiam tyrimui ir duomenų gavimo metodas

Problema, apžvelgtą šiame tyrime, iškėlė tyrėjas, kuris suvokė jos egzistavimą kaip tokią problemą: adekvatus/neadekvatus imigrantų profesinio potencialo naudojimas priimančioje visuomenėje. Nuo pat problemos suvokimo ir problemos iškėlimo buvo siekta struktūruoti tyrimą tokiu būdu, kad darbas atsakytų į visus tris esminius klausimus fenomeno refleksijoje: grįžti į fenomeną tokį, koks jis yra savo esybėje; analizuoti jo esminius komponentus (komponentai, kurie leidžia fenomenui būti tokiu, koku jis yra, ir ne kitoku); ir užpildyti fenomeną tinkamomis patirtimis, kol taps galima pasiekti tinkamą fenomeno suvokimą laike ir erdvėje, t. y. šiuolaikiniame kontekste.

Šio tyrimo teorinėje dalyje siekta fenomenologiškai/sistemiškai eliminuoti visą, kas nepriklauso fenomeno esmei: požiūrius, išankstinius nusistatymus, neįrodytus faktus, siekiant prieiti prie fenomeno, koks jis yra iš tikrųjų. Ir tuo pačiu metu buvo siekta tinkamai užpildyti fenomeną per griežtą jo dalių analizę – pirmiausiai per griežtą istorinę analizę ir vėliau teorijų analizę. Tyrime analizuotos įvairios teorijos ir pristatyti punktai, kurie, per tyrėjo refleksiją, atnešė tas pačias išvadas. Taip pat pristatyti punktai, kurie, būdami prieštaraujantys, prieštarauja tik fenomeno charakteristikoms/singuliarumams, tačiau neprieštarauja pačiam fenomeno esmei, praturtindami galimybes tinkamiau suvokti patį fenomeną.

Fenomeno refleksijos, empirinės dalies vaidmuo buvo per interviu tarp tyrėjo ir imigrantų pristatyti ir analizuoti pačią fenomeno esmę, problemos esmę: imigrantų profesinio potencialo naudojimo adekvatumą, pirminį tyrimo objektą. Siekta suvokti fenomeno esmę per patį fenomeną. Šiame ieškojime esminiai klausimai buvo „kas šis reiškinys yra iš tikrųjų“ ir „kodėl taip yra“. T. y., ar imigrantų profesinis potencialas yra adekvačiai panaudojamas ar neadekvačiai? Ir kokios yra to priežastys? Atsakymai, gauti iš paties fenomeno, vieno iš jo neatsiejamo dalių (pačių imigrantų patirties), suteikė tinkamą medžiagą fenomeno suvokimo užpildymui ir tinkamai refleksijai dėl problemos sprendimų.

Empirinių duomenų gavimo metodas

Kokybiniai tyrimai mokslinėje literatūroje, remiantis J. Mason (1996), dažniausiai asocijuojami su tam tikromis mokyklomis, tyrimų tradicijomis, kurios plačiai žinomos, kaip interpretacinė sociologinė tradicija, ypač fenomenologija, etnometodologija ir simbolinis interakcionizmas. Mokslo metodologinėje literatūroje, remiantis M. Smith ir G. Glass (1987), kokybiniai tyrimai neretai apibūdinami kaip natūralistiniai. „Kokybiniams tyrimams apibūdinti dažnai vartojama sąvoka „atvejo tyrimas“, kuri akcentuoja, kad tyrimas remiasi atskirų atvejų studijomis“ (p. 23). Jie įvardinami kaip interpretaciniai tyrimai, pabrėžiant tyrėjų siekį interpretuoti tiriamus reiškinius. Tyrėjas, atlikdamas kokybinį tyrimą, nesikiša į vykstančius įvykius, o tiria juos tokius, kokie jie yra, kaip siekiama fenomenologijoje. Tai reiškia, kad kokybiniams tyrimams būdingas ir tyrėjo vaidmuo, jo refleksija, savianalizė bei kritinis mąstymas.

Vadovaujantis šiomis nuostatomis, buvo atlikti kokybiniai, pusiau struktūruoti interviu su trečiųjų šalių piliečiais (toliau – imigrantais), kurie atvyko legaliai į šalį, ketindami apsigyventi naujoje gyvenamojoje vietoje nuolat arba daugiau kaip 12 mėn. (tai charakterizuoja imigrantus pagal EMN.lt), dirbančiais legaliai naujoje gyvenamojoje vietoje ne trumpiau kaip 6 mėn.

Svarbus kriterijus informantų paieškai buvo gerai apibrėžta imigrantų profesija prieš atvykstant į priimančią šalį. Informantai, savo kilmės šalyje arba paskutinėje šalyje, kur gyveno prieš atvykdamas į dabartinę priimančią šalį, turėjo būti įgiję išsilavinimą (universitete ar kitoje institucijoje), kuris suteikė profesiją, priskirtą Tarptautinei profesijos kategorijai, arba būti dirbę pagal vieną profesiją, kurią patys pripažintų kaip savo profesiją. Tai svarbus kriterijus tolimesnei tyrimo eigai, kad būtų galima lyginti su dabartine atliekama

darbo funkcija ir galėtume analizuoti, ar yra adekvatumas. Taip pat siekta, kad informantai būtų dirbę bent 2 metus pagal savo pripažintą profesiją, idant profesinės patirtys nebūtų faktorius, kuris lemtų tyrimo rezultatus.

Buvo siekiama rasti kuo įvairesnių kilmės šalių informantų, kad turinio analizėje gautume bendrus/universalius atsiliepimus, kurie atspindėtų bendrą/universalią nuomonę mūsų nagrinėjamu klausimu, o ne specifinės vienos ar kitos kilmės asmenų nuomonės vyravimą. Todėl informantų imtį tiek Lietuvoje, tiek Portugalijoje sudaro iš įvairių žemynų atvykę asmenys, parinkti pirmiausiai per „Sniego gniūžtės“ atranką, kai „į tyrimą norima įtraukti ypatingos generalinės aibės vienetus ir įtraukimas vyksta per tuos, kurie jau dalyvauja tyrime“ (Rupšienė, 2015). Per šią atranką suformuotas preliminarus informantų sąrašas. Toliau su šio sąrašo informantais buvo susisiekiama telefonu ir/arba el. paštu ir surinkti esminiai duomenys informantų dalyvavimo tyrime tinkamumui įvertinti. Turint šį preliminarų sąrašą ir gavus esminius duomenis, panaudota „tikslinė atranka“, kai tyrėjas renkasi imtį, atsižvelgdamas į konkretų tikslą, remdamasis tam tikrais kriterijais (ten pat). Pagal informantų dalyvavimo šiame tyrime kriterijus iš preliminaraus sąrašo eliminuoti tie, kurie neatitiko kriterijų, ir paruoštas galutinis informantų sąrašas, su kuriais pasirinkta atlikti nestruktūruotą interviu „akis-į-akį“ Lietuvoje ir nestruktūruotą interviu internetu bei telefonu su informantais, gyvenančiais Portugalijoje. Informantai apklausti pagal prisisotinimo principą, t. y. kalbėtasi tol, kol atsakymai pradėjo kartotis.

Informantai išskirti į dvi grupes: labiau išsivysčiusių ir mažiau išsivysčiusių šalių, lyginant su dabartine priimančia šalimi (World Bank Group, 2016), t. y. šio tyrimo atveju su Lietuva ir Portugalija, pagal ONU duomenis. Tokių priemonių imtasi siekiant iširti, ar imigrantų kilmės šalių charakteristika turi įtakos problemai. Todėl papildomas kriterijus informantų atrankai: kad imtys Lietuvoje ir Portugalijoje susidarytų iš 50 % atvykusiųjų iš mažiau ir iš 50 % atvykusiųjų iš labiau išsivysčiusių šalių, lyginant su priimančia šalimi (1 ir 2 lentelės). Taip pat dėl galimos lyties aspekto įtakos problemai, buvo siekiama, kad informantai būtų pasiskirstę tolygiai pagal lytis.

Tyrimo dalyvavusių informantų imtis Lietuvoje: N = 14. Informantų amžius: nuo 25 iki 53 metų. Moterų: 7 informantai. Vyrų: 7 informantai

1 lentelė

Kokioje šalyje įgijo savo specialybę/dirbo pagal specialybę	Informantų skaičius
Kanada	1
Japonija	1
Argentina	2
Brazilija	2
Rusija	1
Lietuva – priimančioji šalis	
Angola	2
Egiptas	1
Peru	2
Indonezija	2

Tyrimė dalyvavusių informantų imtis Portugalijoje: N = 10. Informantų amžius: nuo 23 iki 55 metų. Moterų: 5 informantai. Vyrų: 5 informantai

2 lentelė

Kokioje šalyje įgijo savo specialybę/dirbo pagal specialybę	Informantų skaičius
JAV	1
Japonija	1
Australija	1
Brazilija	2
Portugalija – priimančioji šalis	
Marokas	1
Venesuela	1
Jamaika	1
Iranas	1
Angola	1

Interviu duomenų registravimui panaudotos audio laikmenos ir interviu protokolai. Prieš atliekant interviu buvo daromas išsamus įvairių galimybių scenarijus, siekiant išvengti netikėtumų per interviu. Po atlikto interviu buvo atliekama jo transkripcija. Gauti duomenys pagal kodavimą buvo sugrupuoti, apdoroti ir išanalizuoti.

Gauti rezultatai leido prieiti prie esminės išvados apie užsieniečių nuostatas dėl savo padėties priimančios šalies darbo rinkoje; lyginti gautus duomenis su tos valstybės politika užsieniečių atžvilgiu; ir pateikti rekomendacijas, kurios suteiktų užsieniečiams daugiau galimybių save realizuoti ir tuo pačiu optimizuoti užsieniečių potencialo pritaikymo galimybes darbo rinkoje, gerinant priimančios šalies socialinį bei ekonominį gyvenimą. Lyginant abiejų šalių tyrimo rezultatus, buvo galima papildyti rekomendacijas.

3.7. Imigrantų interviu analizė

Pagal Mortari (2007) ir Sita (2012), interviu rezultatai buvo analizuojami šiais apibendrintais etapais:

- Visas interviu tekstas perskaitytas ne vieną kartą, kad būtų galima įsijausti į patyrimo aprašymą ir susidaryti bendrą vaizdą.
- Atsižvelgiant į tiriamą fenomeną, buvo išskirti prasminiai vienetai.
- Prie kiekvieno prasminio vieneto parašytas trumpas apibūdinimas, nusakantis informantų patirtį.
- Prie kiekvieno apibūdinimo išskirtos prasmės sferos, esančios tuose aprašymuose.
- Peržiūrėtos atrastos prasmės sferos ir siekiama jas grupuoti pagal „patirties profilius“, kurie susisteminti lentelėse, o tyrėjas komentavo, atskleidamas fenomeno esmę.

Rezultatuose, kurie dabar bus pristatyti, atsižvelgiama tik į esminių klausimų atsakymus, suteikiančius galimybę problemos esmės refleksijai. Antrinių klausimų funkcija buvo patvirtinti esminius klausimus ir vengti nukrypimo nuo tyrimo objekto. Pristatant tik

esminių klausimų rezultatus, tyrėjas remiasi viso tyrimo fenomenologiniu metodu: atsižvelgiama į tai, kas yra esmė, ir tuo pačiu, kas yra esminga fenomenui.

Prieš pradėdamas pristatyti rezultatus, pirmiausiai tyrėjas siekė atskirti atsakymų rezultatus pagal mažiau ar labiau išsivysčiusias kilmės šalis ir pagal lytį, kad būtų lyginant išsiaiškinta, ar šie kriterijai yra lemtingi imigrantų profesinio potencialo naudojimo adekvatumo problemos suvokimui ir analizei. Nagrinėjant esminių klausimų atsakymus, pastebėtas panašumas tarp atsakymų, nepaisant kilmės šalies arba lyčių, ir netgi amžiaus. Ir tai sudaro vieną iš tyrimo išvadų: imigrantų profesinio potencialo naudojimo adekvatumas nepriklauso nuo imigranto kilmės šalies, nuo šalies, kur įsigijo specialybę arba dirbo pagal specialybę, ir taip pat nuo imigranto amžiaus ar lyties. Rezultatų analizių lentelėse panaudotas informantų suskirstymas pagal mažiau ar labiau išsivysčiusias šalis lyginant su priimančia šalimi, tačiau tik iliustracijai.

Tyrėjas nusprendė pristatyti rezultatus aiškiai neatskirdamas Portugalijos ir Lietuvos informantų, nes po preliminaros rezultatų analizės suvokta, kad atsakymai kartodavosi, nepriklausomai nuo priimančios šalies, arba tiesiog papildydavo ir neprieštaravo vienas kitam. Todėl tapo akivaizdu, kad abiejų šalių lyginimas turėtų susidaryti ne iš atsakymų priešpastatymo ir jo refleksijos, o būtų paremtas atsakymų patvirtinimu ir papildymu refleksijai.

Vienas iš esminių klausimų buvo „kokiose pareigose dirbai prieš išvažiuodamas į dabartinę priimančią šalį? Ir prieš atvykdamas, kuo įsivaizdavai dirbti priimančioje šalyje (kokioje funkcijoje)?“ Dauguma informantų iš Lietuvos (3 lentelė) ir iš Portugalijos (4 lentelė) minėjo, kad dabartinės funkcijos reikalauja kitokios kvalifikacijos, lyginant su ta kvalifikacija, kurią turi ir panaudodavo. Lyginimas pagal Tarptautinę profesijų klasifikaciją:

3 lentelė

Informantas / Šalis, kurioje dirbo pagal profesiją	Darbo pozicija šalyje, prieš atvykstant į Lietuvą	Įsivaizdavo dirbti, prieš atvykdamas į Lietuvą	Dabartinė darbo pozicija Lietuvoje
1 / Kanada	Gydytojas	Gydytojas	Vadybininkas, mašinų pardavimo įmonėje
2 / Japonija	Dizaineris	Bet kokiame darbe	IT pagalbininkas
3 / Argentina	Inžinierius	Inžinerijos srityje	Vadybininkas
4 / Argentina	Sociologijos mokytojas	Sociologijos mokytojas	Tango mokytojas
5 / Brazilija	Administratorius	Administratorius / verslininkas	Vadybininkas
6 / Brazilija	Advokatas	Teisės srityje	Anglų k. mokytojas
7 / Rusija	Santehnikas	Santehnikas	Santehnikas
Lietuva			
8 / Angola	Inžinierius	Inžinerijos srityje	Vadybininkas
9 / Angola	Administratorius	Administravimo srityje	Vadybininkas universitete
10 / Egiptas	Gydytojas	Medicinos srityje	Nevyriausybės organizacijos direktorius (nesusijusi su medicina)
11 / Egiptas	Dizaineris	Dizaino, kūrybos srityje	Taiso kompiuterius
12 / Peru	Architektas	Architektūros srityje	Vadybininkas
13 / Peru	Vairuotojas	Verslininkas	Vertėjas
14/ Mongolija	Mechanikas	Bet kokiame darbe	Smulkusis verslininkas

4 lentelė

Informantas / Šalis, kurioje dirbo pagal profesiją	Darbo pozicija šalyje, prieš atvykstant į Portugaliją	Įsivaizdavo dirbti, prieš atvykdamas į Portugaliją	Dabartinė darbo pozicija Portugalijoje
15 / JAV	Administratorius	Administravimo srityje	Anglų k. mokytojas
16 / Japonija	Inžinierius	Inžinerijos srityje	Smulkusis verslininkas
17 / Australija	Gydytojas	Medicinos srityje	Verslininkas
18 / Brazilija	Inžinierius	Inžinerijos srityje	Inžinierius
19 / Brazilija	Matematikos mokytojas	Matematikos mokytojas	Matematikos mokytojas
Portugalija			
20 / Marokas	Advokatas	Teisės srityje	Smulkusis verslininkas
21 / Venesuela	Gydytojas	Medicinos srityje	Vadybininkas
22 / Jamaika	Agronomas	Agronomijos srityje	Vadybininkas
23 / Iranas	Psichologas	Psichologas	Vertėjas
24 / Angola	Gydytojas	Gydytojas	Gydytojas

Iš Lietuvos informantų, tik informantas 7 turi galimybę dirbti pagal savo pripažintą specialybę. Informantas 2 būtų antrasis, kuris labiausiai priartėtų prie koreliacijos tarp savo profesijos ir dabartinės darbo pozicijos, tačiau pats informantas pasakoja, kad „...*būti IT specialistu yra visiškai skirtinga negu dizainerio kūrybos darbas. Aš norėčiau kurti... matau, kad čia Lietuvoje trūksta naujų horizontų, naujų perspektyvų... Turiu daug idėjų, bet savo dabartiniame darbe galiu tik atlikti savo funkciją ir neturiu laiko nei galimybių parodyti, ką iš tikrųjų moku*“.

Peržiūrint Portugalijos informantų rezultatus šiam pirmam esminiam klausimui, iš dešimties informantų trys turi galimybę dirbti pagal specialybę. Tačiau visi trys yra atvykę ir įgijo specialybę šalyse, kurios yra buvusios Portugalijos kolonijos, todėl jie, skirtingai nei visi kiti informantai, moka priimančios šalies kalbą.

„...*turiu galimybę būti gydytoju, dirbti tą, ką studijavau, ačiū Dievui. Bet pažįstu daug medikų, kurie dirba kituose darbuose, kadangi atvyko iš kitų šalių, kur kalbama ne portugalų kalba*“ (Informantas 24).

Jau čia pastebime vieną faktorių, kuris kartojasi trims iš keturių informantų, dirbančių pagal specialybę: kalba.

„*Atvykau į Portugaliją, nes žinojau, kad galėčiau toliau dirbti pagal profesiją, kitaip nebūčiau atvykusi. Ir būtent Portugalija, būtent dėl kalbos. Labai norėčiau į Angliją, į Prancūziją, bet žinau, kad negalėčiau dirbti, kur norėčiau, dėl kalbos...*“ (Informantas 18)

Informantų buvo klausama, kodėl dabar priimančioje šalyje dirba būtent ten, kur dirba, o ne kitur. Dauguma atsakymų susiję su kalbos mokėjimu ir susidaro išpūdis, kad darbo rinkoje suteikiamas prioritetas vietiniams.

„...*jeigu kalbėčiau lietuviškai, turėčiau daugiau galimybių dirbti pagal profesiją... bet aš jaučiu, kad netgi jei išmoksiu lietuvių kalbą, visada būsiu tik antrinis variantas, visada konkuruosiu su lietuviais... Kodėl taip manau? Jaučiu, kad lietuviai nepasitiki užsieniečiais... jie nepripratę prie kitų rasų*“ (Informantas 8).

Informantas 14 argumentuoja panašiai: „*Manau, kalba tikrai yra barjeras, tačiau kalbu rusiškai, tada pavyksta bendrauti, ypač su vyresniąja karta. Su jaunais žmonėmis*

sudėtingiau, nes nekalbu lietuviškai. Bet netgi su vyresniais žmonėmis, su kuriais galiu kalbėti rusiškai, aš jaučiu, kad vien dėl to, kad esu iš kitur, jie žiūri jau su įtarimais... Visada duos pirmenybę lietuviui, netgi jei būsiu geresnis mechanikas... Kodėl taip manau? Gal dėl to, kad užsieniečiai yra įtariamai, nepasitikima... gal jie (lietuviai) įsivaizduoja, kad galime bet kada išvažiuoti ir palikti neatliktus darbus, negali duoti garantijų... manau, yra toks nepasitikėjimas. Bandžiau dirbti tai, ką moku, bet nelabai pasisekė“.

Informantas 3 patvirtina atskleistus faktorius: „Turiu visas kvalifikacijas dirbti inžinieriumi, mano diplomai yra pripažinti, visi darbdaviai mane pagiria, bet niekada neįdarbina. Visada su argumentu, kad aš nekalbu lietuviškai, ir dėl to jiems reikia geriau pagalvoti. Nesvarbu, ar bosas ir daug kolegų kalba angliškai jo įmonėje. Supratau, kad dirbti lietuviškoje įmonėje be lietuvių ar bent rusų k. puikių žinių – neįmanoma. Tam, kad dirbčiau pagal savo profesiją čia Lietuvoje, turiu du variantus: arba išmokti puikiai kalbėti lietuviškai, arba rasti darbą tarptautinėje įmonėje, kuri siūlo paslaugas užsieniui, tada gal užtenka ir angliškai. Šiuo metu tikrai neišmoksiu puikiai kalbėti lietuviškai, nerandu nei tos tarptautinės įmonės, tad ieškojau bet kokio darbo, kad tik man mokėtų pakankamai. Dėl to, kad nekalbu lietuviškai ir nežinau, kada išmoksiu, ir netgi jeigu išmoksiu, lietuvių įmonė visada duos pirmenybę lietuviams. O man reikia pinigų šiandien. Šis darbas buvo tas darbas, kurį radau, ir moka, kiek man reikia... nepaisant, kad būčiau labiau naudingas, jei dirbčiau ten, kur moku. Dirbti vadybininku, kaip dabar dirbu aš, galėtų bet kas“ (Informantas 22).

Kalbą, kaip sąlygą dirbti pagal savo norus ir profesiją, Lietuvos informantai mini spontaniškai visuose klausimo atsakymuose. Netgi informantas 7, būdamas vienintelis, kuris dirba pagal profesiją, sako, kad „tai yra laimės dalykas, nes mano pareigose reikia mažai kalbėti, ir kai reikia, klientai dažniausiai kalba rusiškai. Bet jeigu reikėtų daugiau kalbėti, ir reikėtų lietuvių k., tada neturėčiau šanso dirbti, kur dirbu dabar. Ir vis tiek, dirbant, kur dabar dirbu, man reikėjo išmokti pagrindinius lietuviškus žodžius, kuriuos vartoju darbe... manau, kad kitaip negalėčiau dirbti, kuomet dirbu“.

Apžvelgiant Portugalijos informantų atsakymus, taip pat visuose spontaniškai minima kalba, išimtis būtų trys informantai, kilę iš buvusių kolonijų. Bet netgi jei kalba nėra jiems problema, pvz., informantas 19, ji vis tiek minima:

„Dirbu tai, ką mėgstu, ir neturėjau problemų rasti šį darbą, nes moku šalies kalbą... bet netgi taip, turiu du ar tris kolegas iš Brazilijos, kurie taip pat atvyko į Portugaliją, su tokia pačia kvalifikacija kaip mano, bet nepavyko jiems įsidarbinti pagal profesiją, nes turi specifines tarmes arba nepripratę prie čia kalbančiųjų, vietinių portugalų kalbos. Aš esu portugalų anūkė, dėl to pavyko greitai asimiliuoti kalbą niuansus ir tai netapo barjeru įsidarbinti“.

Paklausti tiesiogiai dėl sunkumų, su kuriais susidūrė darbo rinkoje, informantai davė atsakymus, kuriuos galima kategorizuoti į tris skirtingas grupes, atspindinčias tris pagrindinius faktorius, kurie yra tų sunkumų esmė (5 lentelė ir 6 lentelė).

Pirmasis faktorius atsiskleidžia beveik visuose atsakymuose, nepriklausomai nuo priimančios šalies: kalba. Antrasis faktorius, identifikuotas po atsakymų apžvalgos, yra

valstybės pagalbos trūkumas imigrantams. Tačiau analizė pagal atsakymus leidžia pastebėti skirtumus tarp Lietuvos ir Portugalijos informantų suteikiamos svarbos šiam aspektui. Ši faktorių mini dauguma Lietuvos informantų, o Portugalijoje – mažuma informantų. Trečiasis identifikuotas faktorius, prisidedantis prie sunkumų darbo rinkose, yra darbdavių išankstinis nusistatymas. Po analizės pastebėta, kad ir šiam faktoriui galima priskirti skirtingą svarbą priklausomai nuo priimančios šalies: mažuma Lietuvos informantų ir dauguma Portugalijos informantų minėjo šį faktorių.

5 lentelė

Informantas / Šalis, kurioje dirbo pagal profesiją	Sunkumas 1	Sunkumas 2	Sunkumas 3
1 / Kanada	Lietuvių k. nemokėjimas	Valstybės paramos trūkumas	Darbdavių išankstinis nusistatymas
2 / Japonija	Lietuvių k. nemokėjimas	Valstybės paramos trūkumas	Darbdavių išankstinis nusistatymas
3 / Argentina	Lietuvių k. nemokėjimas		
4 / Argentina	Lietuvių k. nemokėjimas	Valstybės paramos trūkumas	
5 / Brazilija	Lietuvių k. nemokėjimas	Valstybės paramos trūkumas	Darbdavių išankstinis nusistatymas
6 / Brazilija	Lietuvių k. nemokėjimas	Valstybės paramos trūkumas	
7 / Rusija	Lietuvių k. nemokėjimas	Valstybės paramos trūkumas	
Lietuva			
8 / Angola	Lietuvių k. nemokėjimas	Valstybės paramos trūkumas	Darbdavių išankstinis nusistatymas
9 / Angola	Lietuvių k. nemokėjimas		
10 / Egiptas	Lietuvių k. nemokėjimas	Valstybės paramos trūkumas	
11 / Egiptas	Lietuvių k. nemokėjimas		
12 / Peru	Lietuvių k. nemokėjimas	Valstybės paramos trūkumas	
13 / Peru	Lietuvių k. nemokėjimas	Valstybės paramos trūkumas	
14 / Mongolija	Lietuvių k. nemokėjimas	Valstybės paramos trūkumas	

„Visų pirma man buvo sunku dėl lietuvių kalbos. Visų pirma dėl to, kad visi skelbimai yra lietuvių kalba, ir antras dalykas, kadangi darbdaviai dažniausiai iškelia kaip vieną iš reikalavimų, puikiai mokėti lietuvių k. – jau nuo to labai daug galimybių man neberealios. Kita didelė problema, kad neturėjau paramos darbo ieškojimui. Tikėjaisi daugiau valstybės ar kitų organizacijų paramos imigrantams, kurie ieško darbo“ (Informantas 1).

„Nusivyliau ta pagalba, kurią gavau ieškodamas darbo. Mano nuomone, darbo ieškojimo sistema atvykusiems ir darbo ieškojimo sistema vietiniams turėtų būti skirtinga, dėl to, kad, pvz., aš nekalbu vietine kalba... Imigrantai visada turės daugiau sunkumų negu vietiniai, todėl atvykusiems reikėtų ypatingesnės pagalbos. Tikėjaisi daugiau paramos ieškant darbo. Tiesą sakant, jaučiau labai mažai paramos šiame ieškojime“ (Informantas 5).

Kaip atsakė informantas 20: „Tikrovė yra ta, kad taip, tikrai yra darbai, neprieinami imigrantams, nesvarbu, net jei imigrantas geriau atliktų tą darbą. Ir taip yra dėl kalbos, dėl išankstinių nuomonių, dėl nepasitikėjimo imigrantais“.

6 lentelė

Informantas / Šalis, kurioje dirbo pagal profesiją	Sunkumas 1	Sunkumas 2	Sunkumas 3
15 / JAV	Portugalų k. nemokėjimas	Valstybės paramos trūkumas	Darbdavių išankstinis nusistatymas
16 / Japonija	Portugalų k. nemokėjimas	Valstybės paramos trūkumas	
17 / Australija	Portugalų k. nemokėjimas	Valstybės paramos trūkumas	
18 / Brazilija	Valstybės paramos trūkumas		
19 / Brazilija	Valstybės paramos trūkumas	Darbdavių išankstinis nusistatymas	
Portugalija			
20 / Marokas	Portugalų k. nemokėjimas	Darbdavių išankstinis nusistatymas	
21 / Venesuela	Portugalų k. nemokėjimas	Darbdavių išankstinis nusistatymas	
22 / Jamaika	Portugalų k. nemokėjimas		
23 / Iranas	Portugalų k. nemokėjimas	Darbdavių išankstinis nusistatymas	
24 / Angola	Darbdavių išankstinis nusistatymas		

„Pirmas dalykas yra kalba, jau tai labai apriboja. Bet pagal mano patirtis, netgi jei mokėčiau kalbą, jie manęs neįdarbintų vien dėl to, kad esu užsienietis. Yra labai daug portugalų mano srityje. Nesvarbu, net jei būčiau geresnis“ (Informantas 16).

Pagal gautus atsakymus galima identifikuoti, kad problema susidaro iš tų pačių 3 faktorių, nepriklausomai, ar Portugalijoje, ar Lietuvoje. Vienintelis skirtumas yra tų faktorių svarbos laipsnis kiekvienoje priimančioje šalyje – Portugalijoje darbdavių išankstiniai nusistatymai labiau matomi negu valstybės pagalbos trūkumas, kuris aktualesnis Lietuvai. Primename, kad kalba yra svarbiausias faktorius abiejų šalių informantams.

Tyrimas teorinėje dalyje atskleidė valstybės pagalbos imigrantams svarbą ir padėtį. Buvo analizuojama, kaip yra išvystyta Portugalijos valstybės paramos sistema imigrantams, ir tai atsispindi empiriniame tyrime, kur susiję informantai mažiau dėmesio skiria šiam faktoriui. Visai kitaip yra Lietuvos atveju, kur, kaip pastebėjome ir teorinėje dalyje, trūksta efektyvaus valstybės veikimo šiuo aspektu.

Be to, jau šio tyrimo teorinėje dalyje buvo analizuojama kalba ir jos svarbos universalumas, analizuojami išankstiniai nusistatymai, parodoma integracijos svarba.

Aptariant kitus esminių klausimų atsakymus, pastebima dar ryškesnė tų trijų faktorių svarba problemos analizei. Paklausus, ar, jų nuomone, egzistuoja darbo pozicijos, tinkamos/priskirtos vien imigrantams, ir darbo pozicijos, tinkamos/priskirtos vien vietiniams, 86 % Lietuvos ir 60 % Portugalijos informantų atsakė teigiamai „*Tiems darbams, kurie reikalauja kalbos ir įpročių žinojimo, visada bus pirmenybė vietiniams. Taip*

pat yra darbai, skirti užsieniečiams – tarptautinėse įmonėse arba, pavyzdžiui, vertimų biuruose“ (Informantas 6).

Beveik kiekviename atsakyme kalba yra centrinis argumentacijos elementas, netgi kai informantas neigiamai atsako į klausimą, ar yra funkcijų, neprieinamų imigrantams:

„Priklausomai nuo paieškos, yra tendencija ieškoti žmonių, kurie moka kalbas, todėl yra natūrali atranka ir funkcijos, kurios tikty tik užsieniečiams. Jeigu gerai mokėsi kalbą, gerbsi įpročius, gali dirbti bet kur. Tačiau sunkiau lietuviui dirbti darbe, kur reikalauja specifinės kalbos, negu užsieniečiui dirbti tipiniame lietuvių darbe. Imigrantas čia ar bet kur, jeigu mokės vietinių kalbą, visada turės pranašumą darbo rinkoje... bet būtina kalbėti vietinių kalba“ (Informantas 12). Panašiai mąsto keturi Portugalijos informantai, kurie taip pat atsakė neigiamai, svarstydami, kad ne visi darbai yra neprieinami, tačiau kalba yra būtina sąlyga:

„Visos galimybės yra atviros visiems, tik būtinas imigrantų noras. Reikia išmokti kalbą ir galima konkuruoti kaip lygus su vietiniais. Ir gerbti priimančios šalies kultūrą. Žinoma, visada atsiras darbdavių, kurie norės įdarbinti tik portugalus, bet nelygybė tarp užsieniečių ir vietinių bus daug mažesnė, jeigu užsienietis mokės kalbą ir įpročius. (Informantas 18).

Klausiant informantus apie galimus teigiamus ir neigiamus faktorius, būnant imigrantu darbo rinkoje, kalbos nemokėjimas spontaniškai minėtas kaip neigiamas faktorius visuose atsakymuose (išskyrus tuos 3 informantus, kurie yra kilę iš buvusių kolonijų), bet įvardyti ir teigiami faktoriai, kaip minėjo informantas 13:

„Jeigu mokėsi kalbą, būtų teigiamas dalykas. Įmonės yra vis atviresnės ir gali būti labai naudinga įdarbinti užsieniečius. Gali būti privalumas specifiniuose momentuose ir minusas kitose situacijose. Bet darbo rinkoje iš esmės žiūrės, kokią turi žmogus profesinę patirtį ir viskas“.

Visi informantai savo atsakymuose svarsto, kad būti imigrantu yra gerai vienais atvejais ir nepalanku kitais. Visi mini, kad yra vietinių tendencija iš anksto manyti, kad imigrantas turi daug kvalifikacijų ir yra labai gabus, bet tuo pačiu egzistuoja stiprus nepasitikėjimas, kad imigrantas gali nenaudoti savo gebėjimų.

„Manau, kad lietuviai žiūri į daugumą užsieniečių kaip į labai gabius ir gerbia tai. Tačiau iš kitos pusės, tuo pačiu metu egzistuoja nepasitikėjimas... visada yra abejonė, ar tikrai atsiduos įmonei ir ar nepaliks bet kada įmonės ir šalies. Manau, kad užsienietis, kuris turi šeimą čia ir gyvena daugiau nei 15, 20 metų, yra labiau patikimas lietuvių darbdavių akimis“ (Informantas 3).

„Jeigu nekalbėsime apie viduramžišką išankstinį nusistatymą, kuris atsiranda tik dėl nepažinėjimo, dažniausiai jie (vietiniai) labai gerbia užsieniečius, jų profesinius gebėjimus. Tik bijo rizikuoti. Jie žino užsieniečių gabumus, bet mato ir daug rizikos, susijusios su imigrantais“ (Informantas 19).

Iš gautų atsakymų galime aiškiai pastebėti tuos pačius 3 faktorius, kaip problemos esmę. Jie pasikartoja ir atsiskleidžia, kaip neatsiejami problemos komponentai, neadekvataus imigrantų profesinio potencialo panaudojimo problemos esmė: kalba;

valstybės parama ir darbdavių (ne)pasitikėjimas. Faktas, kad kalba neminima kaip problema tik atsakymuose trijų informantų, kurie vieninteliai yra kilę iš šalių, kur gimtoji kalba sutampa su priimančios šalies kalba, tik patvirtina išvadą, kad kalbos barjeras yra esminis faktorius nagrinėtam fenomenui. Kartu tai parodo, koks svarbus pats tyrėjas fenomenologiniam tyrimui, kadangi ne faktas svarbiausia, bet reikšmė, gauta iš fakto ir tyrėjo sąmonės koreliacijos.

Siekiant gauti iš paties fenomeno išvadų dėl problemos sprendimų, imigrantai buvo klausiami, kokie galėtų būti sprendimai, jų nuomone, siekiant pagerinti integraciją darbo rinkoje tokiu lygiu, kad profesinio potencialo naudojimas būtų adekvatus. Visuose informantų atsakymuose, nepriklausomai Lietuvos ar Portugalijos, kalba nurodyta kaip pagrindinė sąlyga, įskaitant 3 informantus iš pokolonijinių šalių:

„...Mokėti kalbą, įpročius. Po to – turėti darbo patirtį.“ (Informantas 18). „...visų pirma – kalba, o po to valdžios parama“ (Informantas 19).

Dauguma Lietuvos informantų vėl pabrėžia valstybės paramos trūkumą:

„Valstybė turėtų būti atviresnė, supratingesnė... Tiek daug lietuvių išvyksta į užsienį. Jie emigracijoje taip pat kenčia, jei neturi priimančios valstybės paramos, bent jau kad surastų darbą... Lietuva galėtų pažiūrėti į kitų šalių pavyzdžius, įkurti daugiau pagalbos centrų, padėti ieškant darbo ir pripažįstant imigrantų kvalifikacijas, kad mažėtų darbdavių baimė dėl užsieniečių. Nes be didelių darbdavių ir tarptautinių įmonių, dauguma darbdavių įtartinais žiūri į imigrantus vien dėl to, kad nepažįsta, tas pats vyksta ir bendrai visuomenėje“ (Informantas 2).

O dauguma Portugalijos informantų vėl pabrėžia nepasitikėjimą imigrantais:

„...demistifikuoti imigrantus tam, kad išvengtume nepasitikėjimo. O imigrantams būtina išmokyti kalbą ir kultūrą, aišku“ (Informantas 24).

Kaip pastebėjome per tyrimo teorinės dalies refleksiją, bet koks veiksmas, bet kokiame integracijos lygmenyje, priklauso nuo visų trijų integracijos veikėjų aktyvumo. Todėl integracija nepriklauso vien nuo valstybės veiksmų, kaip dažnai minima informantų atsakymuose, bet ir nuo imigrantų veiksmų. Pavyzdžiui, kalbos barjero atveju, valstybė privalo suteikti priemones, kad būtų galimi kalbos mokymai imigrantams, bet tuo pačiu būtinas imigrantų noras ir intencija mokytis.

Todėl vienas iš svarbių klausimų imigrantams buvo kaip jie suvokia savo atsakomybę ir kiek yra nusiteikę ją prisiimti:

„Valstybė galėtų suteikti kalbos ir įpročių pristatymo kursų, nes tai tikrai labai padėtų imigrantams. Žinoma, daug priklauso ir vien nuo pačių imigrantų, kuriems reikia norėti mokytis. Man tai yra natūralu, jeigu gyvenu svietimoje šalyje, noriu išmokyti jų kalbą, žinau, kad to man reikia.“ (Informantas 2)

„Noriu gerai išmokyti kalbą, bet priklausys vien nuo manęs, kadangi nematau jokios valstybės paramos tam. Manau, kad valstybė galėtų suteikti daugiau kursų ir skatinti įpročių pažinimą, vietinių susipažinimą su imigrantais ir jų kultūra. Manau, kad tokio abipusio pažinimo labai trūksta“ (Informantas 14).

Būtent šis reiškinys, abipusis suvokimas/pažinimas, aptartas šio tyrimo teorinėje dalyje, kaip vienas iš esminių faktorių sėkmingai integracijai. Visi informantai, atrodo, suvokia, kad jiems patiems reikia stengtis mokytis, ne tik kalbą, bet ir susipažinti su priimančios šalies įpročiais, tačiau dauguma taip pat mini, kad pastebi valstybės paramos ir vietinių aktyvumo trūkumą interakcijos skatinimo atžvilgiu:

„Mums reikia geriau pažinti šalį, kurioje gyvename, ir lietuviams reikia žinoti, kas mes esame, tik šitaip galime panaikinti baimes“ (Informantas 5).

„Tendencija yra ta, kad labiau bendrausime su tos pačios kilmės imigrantais, aišku. Nelabai pastebiu pačių vietinių portugalų norą susipažinti su mumis. Bet žinau, kad mums reikia labiau stengtis, jog taptume visuomenės dalimi, neliktume nuošalyje“ (Informantas 23).

Tik per interakciją įmanoma panaikinti išankstinių nusistatymų mitus (Andre, 2006, p. 81).

Daugumos informantų nuomonė apie trečiąją veikėją integracijos procese (t. y. visuomenę, vietinius, o šio tyrimo atveju, darbdavius, kurie yra visuomenės atspindys), rodo, kad imigrantai suvokia interakcijos trūkumą kaip išankstinio nusistatymo ir nesupratimo priežastį.

„Nelabai tikiu tais judėjimais prieš užsieniečius... bet žinau, kad pagal tyrimus lietuviai yra nelabai svetingi imigrantams. Bet manau, kad taip yra dėl to, kad jie (lietuviai) turėjo mažai kontaktų su užsieniečiais, ir iš to atsiranda įtarimai, baimės, o darbdaviai nėra išimtis, juk jie yra visuomenės dalis“ (Informantas 8).

„Portugalams reikia mus pažinoti, mums reikia vienas kitą pažinti, ir daugumos baimių nebeliks“ (Informantas 21).

Kalbos, valstybės įsitraukimo ir interakcijos reikšmė

Nebūtų visuomenės, jei nebūtų kultūros, tačiau kiekvienai visuomenei kultūra yra būtina, nes apskritai nebūtume „žmonės“ be kultūros, kaip tvirtina A. Giddens. O viena iš to priežasčių, pasak mokslininko, būtų kalbos nebuvimas (Giddens, 2005, p. 38). Kalba nėra tik komunikacijos priemonė, ji yra ir „modeliuojanti sistema“, kuri siūlo pasaulio sistemas, kaip kodą pasaulėžiūros perdavimui vienoje bendruomenėje (Lee, 1996, p. 14–26)

„Per kalbą, išmoktą iš mamos, kalbą, su kuria atsiskiriame tik kapuose, atkuriame praeitį, įsivaizduojame narystę ir svajojame apie ateitį“ (Anderson, 1993, p. 140). Informantų atsakymuose galime pastebėti, kad įvardindami kalbą kaip pagrindinį sunkumą įsidarbinimui toje pozicijoje, kur norėtų, imigrantai pažymi kalbos mokėjimo svarbą ne tik komunikacijai, bet ir kaip sąlygą narystei visuomenėje.

Žydų kilmės vokiečių Franz Boas teigia, kad kiekviena kalba reiškia skirtingą patirčių klasifikaciją. Todėl kai žmogus išmoksta kalbą, jis išmoksta tą klasifikaciją, kurią jo pasąmonė priims. Būtent F. Boas pradėjo kelti hipotezę, kad kalba gali turėti svarbų vaidmenį kuriant mąstymą ir kultūrą (Soares, 2001, p. 53). Edward Sapir, jo mokinys, tęsė šią idėją: „Iliuzija manyti, kad kažkas gali suvokti realybę be kalbos, ir kad kalba yra vien komunikacijos įrankis...“ (Sapir, 1929, p. 53). Kalba yra vienas iš kultūros elementų, kuris reiškia daugiau nei tik komunikacijos priemonė.

„...būtent kalba padaro žmogų vienos ar kitos tautos atstovu; kalba yra tai, kas labiausiai sieja vienos tautos žmones; tai pagrindas, leidžiantis žmogui spręsti, kas jis yra...“ (Kuznecovienė, 2008, p. 62)

„...Kalbėti – tai įkurdinti save pasaulyje, užimti poziciją, okupuoti socialinį lauką, susisiekti su kitais socialiniais veikėjais produkcijos ir apsiikeitimo procese. Per kalbą žmonių grupės aktualizuoja savo viltis, planus ir ambicijas...“ (Tereškinas, 2008, p. 72, 2011).

Vokiečių filosofas ir diplomatas Wilhem Von Humboldt XIX a. pabrėžė kalbą kaip „*Weltanschauung*“ (liet.: pasaulio matymas/pasaulėžiūra), todėl ji yra tarpininkė tarp žmogaus ir realybės (Hill, 1988, p. 14–20). Bet tik nuo 1930 m. šis požiūris į kalbą sustiprėja, remdamasis į empirinius duomenis (Lee, 1996, p. 15–26), ypač dėl amerikiečio, kalbų specialisto, Benjamin Lee Whorf darbų. Pagal šį mokslininką, E. Sapir mokinį (ir F. Boas mokinį), skirtingų kalbų semantinės struktūros yra neribotos, ir tai lemia žmogaus mąstymą. Todėl kalba, mintis ir kultūra yra giliai susietos, ir galime manyti, kad kiekviena kalba suteikia skirtingą pasaulėžiūrą (Gumperz, Levinson, 1996, p. 24).

Darius Daukšas (2010) argumentuoja, kad kalba nėra lemtingas faktorius nacijos apibrėžimui, teigdamas, kad kilmė ir savimonė yra kertiniai kriterijai (p. 73). Tačiau kalba, kaip jau minėta, yra ne tik komunikacijos priemonė, bet ir bendros realybės suvokimo priemonė, kurianti savimonę. Todėl ir pagal Daukšo argumentaciją galime atsižvelgti į kalbos svarbą imigrantų integracijai.

Nustačius, kad kalba yra visapusiškai susijusi su kultūra ir suteikia būdą suprasti realybę, jos svarba integracijos procesui yra esminė. Ir nestebina, kodėl patys imigrantai nurodo kalbą kaip pagrindinį faktorių integracijai darbo rinkoje. Šiame reikalavime (kad imigrantai išmoktų vietinių kalbą) galimas asimiliacijos reiškinio atsiradimas, tačiau tai yra ir esminė sąlyga norint integruotis į priimančią visuomenę.

Pagal A. Giddensą (2005), asimiliacija yra reiškinys, kai „imigrantai atsisako savo prigimtinių papročių bei praktikų ir performuoja savo elgseną pagal daugumos normas ir vertybes“ (p. 246). Vadovaujantis asimiliaciniu požiūriu, „iš imigrantų reikalaujama pakeisti kalbą, aprangą, gyvenimo būdą ir kultūrinę pasaulėžiūrą, o tai iš dalies sudaro integravimąsi į naują socialinę tvarką“ (ten pat). Dažniausiai integracijos procesas yra sėkmingas tada, kai įvyksta užsieniečio asimiliacija. Kai šis nenori asimiliuotis – jis dažniausiai yra atskirtas ir atsiduria marginalizacijos sferoje (Kozakai, Wolter, 2007, p. 10).

„...viena svarbiausių migrantų socialinių ryšių užmezgimo ir plėtojimo su daugumos visuomene sąlygų yra kalba...“ (Platačiūtė ir Žibas, 2014, p. 16).

„Kalbos (ne)mokėjimas turi įtakos migrantų adaptacijos ir integracijos procesams, stiprina arba silpnina saistymąsi su viena ar kita visuomenės grupe, asmens ar grupės atskirtį...“ (Liubinienė, 2011, p. 154).

Analizuodami antrąjį faktorių, kliudantį imigrantams darbo rinkoje (valstybės paramos trūkumą), po Lietuvos bei Portugalijos analizės imigrantų integracijos atžvilgiu teorinėje dalyje, pastebėjome esminius skirtumus tarp šių abiejų valstybių pozicijų, traktuojant imigrantų integraciją. Lietuva akcentuoja įstatymus, kurie garantuotų lygias teises

imigrantams, o Portugalija akcentuoja projektus, kurie tiesiogiai veikia imigrantų ir vietinių santykius visuomenėje.

„Kiekvienos šalies migracijos istorija ir joje susikūrusios bendruomenės savitu, tik tai šaliai būdingu būdu formavo jos migracijos politiką. Tačiau tai nėra priežastis nepaisyti politikos reikšmės ir tų politikų lyginimo. Lygybės įteisinimas ir pagrindinių žmogaus teisių gynimas yra minimalus standartas, kuris yra piliečių ar atvykėlių įtraukimo pagrindas. Teigiama, kad atvykėlių atžvilgiu socialinio įtraukimo pradžia – vietinės bendruomenės. Todėl kelių šalių politikų lyginamoji apžvalga nereikia praktikos analizės. Ji suteikia galimybę šalims (jos institucijoms) įvertinti savų politikų privalumus ar trūkumus, siekiant jas derinti tarp šalių, stebėti ir tobulinti“ (Taljūnaitė, 2011, p. 45).

„Valstybės vaidmuo sukuriant visiems piliečiams taikytiną, iš esmės normatyvinį nacionalinio identiteto modelį pasireiškia pilietybės, migracijos, valstybinės kalbos, pripažįstamų religijų ir kt. įstatymais. Valstybė, t. y. nacionalinė valstybė (angl. *nation-state*), ne tik kuria, bet ir įsimbolina nacionalinį identitetą. Visuomenei svarbių simbolių, pvz., kalbos, religijos ar piliečio paso, sureikšminimu ji, kaip dominuojantis institutas, suteikia jiems galios. Bet kuris asmuo, veikdamas viešojoje erdvėje kaip kalbos (valstybinės) vartotojas, religijos (valstybės pripažįstamos) išpažinėjas ar pilietis (tos valstybės), kartu veiks ir simboliškai – priklausys tam tikrai nacijai (tautai). Taip valstybėse vykdoma nacijos homogenizacija (Williams, 1989) ir nacionalinio identiteto konstravimas, o globalizacija gali atrodyti kaip iššūkis legitimuotoms ir įsimbolintoms tautinio ir valstybinio tapatumo sampratoms...“ (Čiubrinskas, 2014, p. 8)

„Ne veltui Europos Sąjungos integracija dažnai apibūdinama kaip vienas iš globalizuojančių procesų, kai tautinė valstybė dalį savo homogenizuojančių galių, pvz., pilietybės ir migracijos klausimų sprendimą, iš dalies perleidžia už/viršvalstybinėms institucijoms. Valstybių vykdomoms nacionalinių identitetų politikoms tenka ieškoti naujų svertų sutelkti valstybės gyventojus, juos susaistant ne tik bendrais dalykais, bet ir tuo, kas juos santykinai skiria – kultūra, pvz., vykdant daugiakultūriškumo politiką. Tokiu atveju kuriamos naujos nacionalinio identiteto konstrukcijos, pasireiškiančios, pvz., daugybinio lojalumo (angl. *multiple loyalties*) modeliu, kai nacionalinė valstybė savo įstatymais (pvz., pilietybės) ir nacionalinio identiteto politika ar dominuojančiu diskursu tiesiogiai daro įtaką ne vien tik vienalinijinio lojalumo – lojalumo vienai valstybei formavimui, bet ir (ypač Europos Sąjungoje bei tose šalyse, kur taikomas dvigubos pilietybės modelis) gali padėti suponuoti daugybinius lojalumus (angl. *multiple loyalties*) bei daugybinių identifikavimąsi, t. y. priklausymą tuo pat metu ir kelioms valstybėms (nacijoms), ir dar kuriai nors etninei grupei ar grupėms. Tai galėtų būti taikytina visų pirma imigrantams ir etninėms mažumoms, dažnai sukuriančioms savo atskirus hibridinius identitetus, vadinamuosius identitetus per brūkšnelį (angl. *hyphenated identity*), pvz., Lietuvos lenkas, arba Amerikos lietuvis (angl. *Lithuanian – American*)“ (p. 9).

„Tradiciskai tautinė valstybė remiasi prielaida, kad jos piliečių pareiga – kovoti, kad neišnyktų kolektyvinis valstybės gyventojų tapatumas. Tautinės valstybės kūrėjai visoje Europoje diegė dominuojančios kultūros, valstybinės kalbos ir tapatumo, iš dalies

besiremiančio skirtumais (lyginant su kaimyninėmis valstybėmis, tautomis ir kultūromis), nuostata. Šiuo aspektu tautinės valstybės idėja netiko net pirmoms šešioms Europos Bendrijos narėms. Jos visos buvo išsivysčiusios industrinės šalys, turinčios panašias socialines ir politines tradicijas bei institucijas. Juo labiau tai nėra pasiekama dabartinei Europos Sąjungai. Tolesnė plėtra – tai dar didesnė kolektyvinių tapatumų, kultūrų, kalbų, religijų ir pasaulėžiūrų įvairovė“. (Taljūnaitė, 2011, p. 45)

Lygybės siekis multikultūralizmo sferoje atsirado XX a. (Rosas, 2011). Pagal P. McLaren (1998), šis modelis vadinasi „humanistiniu liberaliuoju multikultūralizmu“, nes siekiama lygybės visiems, teigiant, kad nei viena kultūra nėra pranašesnė už kitą ir visi gali reikštis laisvai – pasisakoma už tai, kad visos kultūros gali ir privalo gyventi drauge, „už universalų žmogiškumą ir neutralią valdžią, kurios vienintelis veiksmas turėtų būti garantija, kad vienas asmuo gerbs kitą, ir kad žmonės iškovos savo „vietą po saule“ per pasiekimus, o ne kilmę ar fizinius, kultūrinius bruožus“ (p. 38). Charles Taylor tai vadina „lygių teisių į orumą“ politika, kuri siekia, kad valstybė turėtų tokią poziciją kultūros atžvilgiu, kaip turėjo religijos atžvilgiu – sekuliarizacija, neutralizmas, tai yra, kad valstybė būtų akla kultūros atžvilgiu, tikintis, kad tai būtų geriausias variantas visiems gyventi lygiavertėje visuomenėje (André, 2009, p. 6). Tačiau šis multikultūralizmo modelis negalėjo išvengti diskriminacijos egzistavimo. Priešinantis šioms diskriminacijoms atsirado skirtingumo politikos siekis (Rosas, 2011, p. 9). Nuo 1970 m. debatai apie multikultūralizmą suintensyvėjo dėl skirtingų teoretikų požiūrių – vieni buvo individualūs liberalai, kiti – bendruomeniniai liberalai (p. 12). P. McLaren (1998) vadina bendruomeninį liberalizmą kairiuoju liberalizmu, kuris labiau kreipia dėmesį į skirtingumą ir pasisako už valdžios intervenciją (p. 41). Anot mokslininko, tai galime pavadinti skirtingumo politika, siekiant saugoti kultūros ypatumus ir išryškinti skirtumus tarp piliečių. Pagal C. Taylor (1992), liberalioji strategija – būti aklam skirtingumo atžvilgiu, paneigiant žmonių tapatybę, priverčiant juos gyventi pagal daugumą, jeigu nenori likti galimybių užribyje. Tad propaguojamam/tariamam neutralumui galima prieštarauti, kadangi lygaus orumo politika yra hegemonijos kultūros atspindys. Todėl ta teoriškai teisinga visuomenė, kuri yra akla skirtumams, yra ne tik nežmogiška (kadangi nuslopina tapatybes), bet ir, nesąmoningai ir subtiliai, yra iš esmės labai diskriminacinė (p. 85). Be to, akla skirtumams politika gali sukurti dvi skirtingas piliečių grupes – pirmos ir antros rūšies, – kadangi ji taip pat nepaisys materialinių nelygybių tarp piliečių (Taylor, 1998).

J. Rawls teigia, kad valstybė turi būti neutrali ir negali kištis į piliečių gyvenimą, ir ryškina individo pirmenybę socialinio gyvenimo atžvilgiu, tikėdamasis, kad sąmoningumas ir įstatymai galės palaikyti visuomenės tvarką (Sá, Gomes, 2011). „Visuomenės vieningumas ir piliečių ištikimybė savo bendroms institucijoms nesiremia į faktą, kad visi pripažįsta tą patį Gėrio suvokimą, bet į faktą, kad viešai sutinkama su teisingumo politikos suvokimu, kaip visuomenės struktūros pagrindu“ (Rawls, 2008, p. 239). Pasak J. Rawls, kiekvienas žmogus nėra iš anksto nusistatęs, t. y. neturi barjerų, kad priimtų savo sprendimus ir pasirinkimus (Sá, Gomes, 2011). Laisvi ir mąstantys žmonės, norėdami siekti savo siekių, paklus bendram teisingumui, kaip visuomenės pagrindui. Pagal J. Rawls ir jo pasekėjus, teisės ir pareigos neturėtų būti nulemtos individų etnokultūros: jos turi būti neutralios.

Viena iš šiuolaikiškiausių mokslininkų, Martha Nussbaum, turi panašią poziciją kaip J. Rawls. Matydama iššūkius, su kuriais susiduria daugiakultūrės valstybės, ji argumentuoja, kad galima atrasti priklausymo „visų žmonių bendruomenei“, o ne tik artimesniųjų grupei pojūtį. Savo argumentaciją mokslininkė grindžia stoikų filosofija. Pastarieji siekė, kad kiekvienas galėtų pasakyti taip, kaip sakė Diogenas Sinopietis, pasivadindamas nei atėniečiu, nei korintiečiu, o pasaulio piliečiu (Nussbaum, Cohen, 2002).

Pagal M. Nussbaum mąstymą, norėdama laikytis šio principo, valstybė žiūri į savo žmones ir nemato nei „korintiečių“, nei „atėniečių“ (nesvarbu, ar taip jie save tokiais laiko), o mato tik vienodus piliečius. Taigi valstybė yra neutrali žmonių atžvilgiu ir rūpinasi tik tų piliečių ryšių sukūrimu, sustiprinimu ir palaikymu – vienodomis pareigomis ir vienodomis teisėmis, t. y. įstatymais. Laikydami teisių ir įstatymų piliečiai pareiškė ištikimybę savo valstybei (ten pat).

Bendruomenininkai, kurių pagrindinis teoretikas yra C. Taylor (autorius pastaba: pats C. Taylor nesutinka su šiuo apibūdinimu), prieštaravo, sakydami, kad valstybė turėtų saugoti kultūrinės bendruomenės pagal kolektyvines teises (Taylor, 1998).

Charles Taylor, savo knygoje „Pripažinimo politika“, grindžiamoje sąveikos (su „kitais“) proceso svarba tapatybių susiformavime ir „kito“ pripažinimo ir atpažinimo svarba, daro išvadą, kad vienintelė galimybė sutaikyti abi politikas (tą, kuri akcentuoja lygybę, ir tą, kuri akcentuoja skirtingumą) yra užbaigiama su valstybės neutralumu (André, 2009, p. 10). C. Taylor pasisako už tai, kad valstybė turėtų veikti, kai kultūrinėms mažumoms kyla kažkokia grėsmė. Pagal jį, pripažinimo nebuvimas reiškia nepripažinimą, o nepripažinimas iš esmės yra lygių teisių pažeidimas, arba bent leidžia suprasti, kad nepripažįstamas elementas yra žemesnis palyginti su tomis kultūromis, kurios akivaizdžiai yra pripažįstamos (ten pat).

C. Taylor mintis labai paveikė Kanados filosofą Will Kymlicka ir jo „liberaliąją mažumos teisės teoriją“ (André, 2009, p. 5). Filosofas pasisako už tai, kad mažumos turėtų teisę į kalbą, į specialias teritorijas, į specialų atstovavimą politinėse institucijose arba savi-valdymo teisę, ir kad šios teisės nereiškia diskriminacinės privilegijos, o tik kompensuoja tų grupių narių sunkumus, nes būdami mažumos nariai jie gali būti nuskriausti daugumos, tad tokios teisės būtinos teisingumui (Kymlicka, 1996, p. 28–30). Mąstytojas teigia, kad „dažniausiai mažuma tik bando garantuoti, kad dauguma nepasinaudotų savo skaičiaus pranašumu, siekdama riboti mažumų galimybes prieiti prie resursų ar institucijų, kurios reikalingos jų bendruomenės gyvavimui“ (Maldonado, 2006, p. 67).

Pagal W. Kymlicka, mažumų teisė eina drauge su liberaliosios demokratijos principais ir skatina individų laisvę, kadangi daugumai žmonių autonomija ir individuali laisvė yra susieta su galimybėmis „socialinėje kultūroje“. Jo sukurtas „societal culture“ apibrėžimas reiškia „kultūrą, kuri suteikia savo nariams reikšmingas gyvenimo formas ir apima tokius reiškinius, kaip socialinis gyvenimas, mokslai, religija, laisvalaikis ir ekonomika, viešasis ir privatus gyvenimas, aprėpiantis ne tik bendrą istoriją ir vertybes, bet ir institucijas ir bendras veiklas, ir linkstantis rasti vieną teritoriją turėdamas kaip pagrindą bendrą kalbą“ (André, 2009, p. 6). Šis apibrėžimas yra labai artimas E. B. Tylor kultūros apibrėžimui, kurį jau nagrinėjome šiame darbe. Kymlicka savo teorijoje taip pat teigia, kad valstybė turi turėti svarbų vaidmenį kultūrų reprodukcijai, o ne vien jas saugoti nuo diskriminacijų (Kymlicka, 1996).

Amerikiečių politologas Michel Walzer pabrėžia, kad yra du liberalizmo tipai – tas, kuris saugo individų teises, šiuo atveju valstybė yra visiškai neutrali, o kitas – valstybė turi remti tą grupę, kuri yra silpnesnė, jeigu dėl to nukentčia visų piliečių teisės (Taylor, Gutmann, 1994, p. 99–103). Kol C. Taylor ir W. Kymlicka pozicija atspindi antrąją liberalizmo formą, Walzer bando ieškoti kompromiso tarp abiejų. Jis mano, kad negalime *a priori* nustatyti, kad antroji forma visada, bet kokiame kultūriniame kontekste, garantuoja geresnę multikultūralizmo problemos sprendimą, ieškant pagarbos ir pripažinimo. Mokslininkas argumentuoja, kad, pvz., JAV realybei, kurios negalima vadinti „valstybe“, o veikia „tautų tauta“, greičiausiai labiau tinka pirmasis variantas. O Kanadoje – antrasis variantas. Tad Walzer pasisako už lanksčią politiką, atsižvelgiant į kiekvienos šalies kontekstą (ten pat).

Lenkijos psichosociologijos profesorius Henri Tajfel mato galimybę, kad mažumos išvengtų visiškos izoliacijos ir visiškos asimiliacijos, ir pasilikėtų per vidurį *Vergemeinschaftungo* atveju. Jis teigia, kad iš tikrųjų nėra įmanoma visiška mažumos asimiliacija dėl neišvengiamos diskriminacijos. Taip pat netiki, kad yra įmanoma visiška izoliacija, nes daugumai mažuma yra reikalinga politiškai – kad dauguma galėtų jaustis įsitvirtinusi, kaip dominuojanti grupė, be to, krizės metu mažuma yra naudinga, kad būtų, kur nukreipti kaltę. Reikalinga ir ekonomiškai – rinkai yra naudinga, kad joje dalyvautų kuo daugiau veikėjų (Tajfel, 1983). Rumunijoje gimęs, žydų kilmės prancūzų psichosociologas Serge Moscovici, pritardamas Tajfel, pabrėžia, kad niekas nėra tik įtakos taikiny, visi yra ir įtakos šaltiniai, nebent tuo atveju, kai užsidaroma savyje ir atsiribojama nuo kontaktų su kitais (Doise, Moscovici, 1991). Todėl autorius pasisako už aktyvias mažumas. Jis teigia, kad dažniausiai dauguma turės didesnę socialinę įtaką ir sieks mažumos pasikeitimo ar asimiliacijos, bet savo padarytų tyrimų išvadomis pagrindžia, kad mažumos taip pat gali būti įtakingos ir sukelti visuomenės pokyčius (p. 212). Pokytis šiuo atveju susietas ne tik su tikėjimų ar idėjų turinio pakeitimais, bet ir su taisyklėmis ir būdais, kurie leis geresnes socialines sąveikas ir tvirčiau priartėti prie visuomenės harmonijos (p. 214).

Vis dėlto pagal S. Moscovici, ar mažuma gali būti tokia aktyvi ir įtakinga, priklauso nuo pačios mažumos nusiteikimo būti lanksčiai ir atvirai interakcijai. Užsidariusi grupė, kuri priima savisaugos elgesį ar stiprios kritikos poziciją prieš didesnę (platesnę) bendruomenę ar visuomenę, kurioje gyvena, neturi daug galimybių būti priimta kaip aktyvus veikėjas, atvirkščiai – ji sukelia savisaugos ir priešiško reakciją iš daugumos, juk nepasitikėjimas neleidžia, kad įvyktų susitarimai arba dialogai. Todėl siekiant harmoningesnio santykio su dauguma Moscovici priskiria daugiau atsakomybes mažumoms. Jis ragina mažumas neužsidaryti, būti lankstesnėmis, ir taip tapti aktyvesnėmis ir svarbesnėmis visuomenės ir daugumos atžvilgiu (p. 222). „Lankstumas suteikia galimybę sulygtinti skirtumus ir panašumus, ir tai gali padėti priversti klausytis mažumos motyvacijos ir priežasčių“ (p. 223).

Apžvelgę šių mokslininkų argumentaciją dėl valstybių pozicijos imigrantų priėmimo atžvilgiu, galime priėti prie išvadų, kad valstybė privalo būti veikli ir ne vien neutrali teisių saugotoja, tačiau būtinas ir pačių imigrantų noras būti atvirais ir lanksčiais, priimant valstybės paramą, dalyvaujant projektuose, mokinantis kalbą, t. t.

Trečiasis identifikuotas faktorius imigrantų sunkumams darbo rinkoje yra darbdavių išankstinis nusistatymas prieš imigrantus. Tačiau patys imigrantai minėdami išankstinio nusistatymo reiškinį, nurodo jo galimą priežastį: nepažinimas. Svarbu pažymėti, kad darbdaviai yra viena iš visuomenės dalių, todėl jų nuostatos imigrantų atžvilgiu tiesiog atspindi visuomenės nuostatas šia tema. Šis pastebėjimas taip pat ne kartą buvo išsakytas ir pačių informantų.

„Aplinkinių išankstinės nuostatos apie tam tikras žmonių grupes, supaprastinti šališki, dažnai negatyvūs realybės ir elgesio suvokimai, kurie yra atsparūs pokyčiams, yra įvardijami stereotipais. Kai susitinka nepažįstami individai, pirmiausia jie ieško žinomų stereotipų pasitvirtinimo arba stengiasi vieni kitus priskirti jau žinomoms kategorijoms – taip siekiama palengvinti tolimesnį bendravimą ar bent įsivaizduoti, kad pažįsti aplinką ir aplinkinius asmenis“ (Kripienė, 2012, p. 51).

Psichologai linkę kalbėti apie tai, kad žmonės turi tendenciją prisirišti ir saugoti savo „individualią erdvę“, kas apsunkintų sąveiką su „nepažįstamais“. Tai reikėtų, kad žmogaus samprotavimas turi įveikti tam tikrą natūralią tendenciją saugoti teritoriją, kurią asmuo suvokia kaip savo (Bouza, 2002).

Pagal 2003 m. Guido Bolaffi rasės, etniškumo ir kultūros žodyną, ksenofobija reiškia neracionalią baimę, norą vengti ar gilią antipatiją nepažįstamiems, nepasitikėjimą tais žmonėmis, kurie yra „keisti“ šiai vietai. Tai gali pasireikšti įvairiai: per baimę prarasti identitetą, norą pulti, naikinti tai, kas yra keista, ir gali sukelti grėsmę savo sumanytam „grynumui“ (p.331).

Jeigu suprantame, kad iš prigimties esame linkę vengti to, kas keista, nepažįstama, tai tik per samprotavimo procesą galime įveikti šį natūralų barjerą, kai susiduriame su kitais žmonėmis, ypač jeigu tie žmonės priklauso nepažįstamai grupei, kitai šaliai, kitai kultūrai.

Tačiau nagrinėdami Pinker (2011) ir Waal (2009) teorijas, galime teigti, kad dar nėra visiškai nustatyta, ar žmogus iš prigimties natūraliai priima kitą, ar tai daro paneigdamas savo instinktą. Bet vienaip ar kitaip darome išvadą, kad švietimo ir socializacijos proceso skatinimas būtinas, norint kuo taikingesnių ir harmoningesnių skirtingos istorijos bei kultūros žmonių santykių.

Taip pat yra svarbu ryškinti „kito“ svarbą. Kitybės terminas yra pritaikytas apibūdinti fenomeną, kai žmogus keičiasi informacija su kitais ir priklauso nuo kitų. Jis reiškia, kad „individualiojo aš“ egzistavimas yra įmanomas tik kontakte su „kitu“. Santykis tarp mąstančio individo (aš) ir objekto, apie kurį mąstoma (ne-aš) (Zahavi, 2009).

Pagal T. Todorov ir brazilų filosofą ir edukologą Huberto Rohden, kurie nagrinėja šį terminą, tik turėdamas kontaktą su „kitu“ individas atpažįsta save ir suvokia save dalyvaujant realybėje, kuriai priklauso (Machado, 2010).

Yra „Aš“, kadangi yra „Kitas“. „Kito“ egzistavimo suvokimas atsiranda pirmiau nei suvokimas apie „Aš“ (Anselmo Borges, 2011). „Žmogus niekada nesutampa su savimi. Niekas negali taikyti jam tapatybės formulės $A = A$Atskleisti autentišką asmenybės gyvenimą yra įmanoma tik per dialogą, kurio metu asmuo laisvai ir abipusiškai atsiskleidžia... Dialoge žmogus ne tik rodo save išoriškai, bet ir pirmą kartą tampa tuo, kuo jis yra – ir mes tai pakartojame ne tik kitiems, bet ir sau“ (Bakhtin, 1997, p. 47).

Panašiai kaip A. Borges ir M. Bakhtin, D. Cuche taip pat argumentuoja, kad tapatybės susiformavimas vyksta socialiniame kontekste, nes tapatybė egzistuoja tik santykyje su kitu, kai gali įvykti diferenciacijos procesas (Cuche, 1999, p. 177). Diferenciacijos procese suvokiu, kas yra „jis“, tuo pačiu, kas esu „aš“, ir tas pats procesas vyksta kolektyviniame lygmenyje, kai grupės tapatybė susiformuoja santykyje, susidūrus vienai grupei su kitomis (1999, p. 182).

„Tiriant imigrantų identitetą, labai svarbi imigracinėse valstybėse vykstanti tų valstybių imigracinių įstatymų reguliuojama erdvės (tiek teritorinė, tiek pilietinė) politika, kuri iš esmės yra kitoniškumo politika, tiesiogiai susieinanti su tarp imigrantų vykstančia jų identiteto daryba. Identitetas neįsivaizduojamas ne tik be kito/kitoniškumo įvaizdžių ar konstrukcijų, bet ir be to, kaip esi matomas(-a) kito/kitų iš išorės. Neatsitiktinai Anthony Giddens patį kolektyvinį (socialinį) identitetą apibrėžia kaip tiesiog „savybes, kurias individui priskiria kiti, t. y. riboženkliai, bendriausia prasme parodantys, kas yra šis asmuo ir koku būdu jis yra „savas“, t. y. „toks pat kaip ir kiti“ (Giddens, 2000). Šia reikšme identiteto sąvoka visada vartojama aplinkinio pasaulio, kitų žmonių atžvilgiu, ir jis gali būti laikomas asmeniniu identitetu“ (Čiubrinskas, 2011, p. 15).

„Tai tvirtina ir Clifford Geertz, sakydamas, kad ne grupės ir ne įsipareigojimas grupėms, bet asmenys ir lojalumas asmenims yra identiteto matmuo apskritai ir identiteto politikos pamatas (Geertz, 1994: 15). Taigi įsipareigojimas ar ištikimybė yra lyg metanaratyvas, kuris skelbia ne separatizmą ir ne jo priešybę – sintezę ar pusiausvyrą tarp grupių, o išsiskirstymo ir konkurencijos įveiką per pasitikėjimą ir ryšių plėtrą (ten pat: 16). Nepaisant to, kad sveikas protas identitetą paprastai laiko esminiu ir stabiliu, dėl to jis nėra nei vidinis, nei privatus ar nekaitus. Identitetas visada yra aktualus (kuriamas čia ir dabar) ir procesualus – dinamiškas, nors, anot A. Geertzo, jis gali atrodyti statiškesnis ir būti laikomas tiesiog pamatine ištikimybe – primordiali lojalumu (angl. *primordial loyalty*) arba esminiu susisaistymu (angl. *essiancial affinity*) (Geertz, 1994: 6)“ (Čiubrinskas, 2011, p. 15).

G. Gimenez pabrėžia, kad neužtenka vien rasti skirtumus su kitais ir suvokti savo asmeninius bruožus, dar būtinas ir kitų grupės narių pripažinimas ir priėmimas: „Pripažinimo reiškinys yra pagrindinis procesas tapatybių formavime“ (Gimenez, 1997, p. 7). Todėl individo tapatumas yra ne vien skaičius (kiekybinė išraiška), tačiau taip pat kokybinė tapatybė, kuri susiformuoja, laikosi ir apsireiškia interakcijos bei bendravimo procese, ir per šį procesą (Habermas, 2001, p. 145). Bet tai nereiškia, kad esame visiškai priklausomi nuo kitų, kaip primena Kanados mokslininkas Irving Goffman, argumentuodamas, kaip dažnai paaugliai yra nepatenkinti ir nesutinka su tuo, kaip kiti juos priima (Gimenez, 2000). Todėl teisingiau yra sakyti, kad tapatybės susiformuoja socialiniame santykyje, bet ne viena, o bent dvi: „privati tapatybė“, apibrėžta mūsų vidiniame pasaulyje, bei „viešoji tapatybė“, skirta viešam gyvenimui (Hecht, 1993, p. 42–43).

„Apie save žinių gausime tik iš santykio su „kitais“, nes niekada nesame kaip vienas, o esame nuolat komunikuojančios visuomenės nariai. Tai gali būti ypač aktualu svetimose visuomenėse atsidūrusiems imigrantams, kurie siekia pritapti, neišsiskirti iš daugumos, susikurti galimybes integruotis, suburti draugų ratus. Taigi ką kiti individai, socialinės grupės galvoja apie mus, su kuo identifikuoja, kokias etiketes priskiria, yra ne mažiau

svarbu, nei tai, ką mes patys apie save galvojame, kokioms kategorijoms priskiriame, kokiais panašumais remiantis įvardijame savuosius identitetus“ (Kripienė, 2012, p. 51).

Galime prieiti prie išvados dėl esminės „kito“ svarbos mano identiteto formavimui bei tobulėjimui, tai pat dėl esminės interakcijos svarbos, siekiant panaikinti „kito“ nepažįstamojo statusą, išvengiant netikrų nuostatų. Kaip jau minėta šiame darbe, „kito“ svarba mano identiteto formavimui bei vystymui/tobulinimui, yra esminė. Vertinant „kito“ vaidmenį asmeniui ir bendrai visuomenei, galime prieiti prie išvados dėl interakcijos skatinimo svarbos. Kadangi per interakciją „kitas“ praranda „nepažįstamojo“ statusą.

Apbendrinant

Portugalija ir Lietuva pasirinktos šiam tyrimui būtent dėl skirtingos socio-ekonominės bei socio-politinės realybės ir skirtingų integracijos pasiekimo lygių (pagal MIPEX Portugalija yra antroje vietoje, sąrašo viršuje, o Lietuva – ketvirta nuo galo), tačiau šios šalys dalinasi ta pačia problema, kuri yra šio tyrimo objektas. Tokios skirtingos problemos perspektyvos ir patirtys gali padėti geriau suvokti pačią problemos esmę, per naujus atradimus ir patvirtinimus.

Tikslas buvo rasti bendras išvadas prieštaravimų refleksijai, nes dėl tokių skirtingų šalių situacijų buvo galima tikėtis prieštaraujančių atsakymų. Tačiau apžvelgiant atsakymus pastebėta, kad vietoje prieštaravimų iš tikrųjų atsiskleidė patvirtinimai ir papildymai imigrantų profesinio potencialo naudojimo problemos suvokimui.

Per fenomeno esmės, identifikuotos empirinėje dalyje, bei tinkamų fenomeno patirčių, identifikuotų tyrimo teorinėje dalyje, atsiskleidimą ir refleksiją, buvo galima tinkamai suvokti problemą savo visuomenėje ir suvokti tinkamas priemones problemai spręsti, suvokti kiekvieno pliuralios visuomenės veikėjo atsakomybes sėkmingai integracijai (žr. 7 lentelę).

7 lentelė

Valstybės / visuomenės atsakomybė:	Užsieniečių atsakomybė:
Sudaryti galimybę kalbos kursams	Siekti išmokti kalbą
Siekti ir skatinti interakciją	Siekti interakcijos
Būti atviriems interakcijai	Būti atviriems interakcijai

Tyrimo rezultato apibendrinimas – autorius: tyrėjas.

Tyrimo empirinėje dalyje galėjome pastebėti fenomeno esmę, nustatydami, iš paties fenomeno, esmines ir neatsiejamas dalis (kurių nei vienos negalima atimti, nes tai pakeistų fenomeno formą ir tai, koks jis yra), t. y. kalbos barjerą, valstybės paramos trūkumą ir darbdavių išankstinių nusistatymą.

Tyrimo teorinėje dalyje per griežtą ir detalią konteksto ir patirčių analizę, buvo galima eliminuoti visa tai, kas nepriklauso fenomenui, pasiekiant gryną fenomeną, ir toliau tinkamai rekonstruoti fenomeną per patirtis, teorijas, kol bus pasiektas tinkamas fenomeno visumos suvokimas.

Per abi šio tyrimo dalis tyrėjas turėjo galimybę fenomenologiškai atlikti fenomeno refleksiją, teorija ir empirika visiškai susijusios ir susipynusios vienai bendrai refleksijai, todėl būtų tikslingiau neišskirti darbo į skirtingas dalis. Viena dalis priklausė nuo kitos, ir visos dalys suteikė išvadas ir tuo pačiu metu įvadą tyrimo problemai.

IŠVADOS

1. Užsieniečiai priklauso visuomenės mažumos grupei ir ši mažuma turi būti aktyvi. Niekas nėra tik įtakos taikiny, visi yra ir įtakos šaltiniai, išimtis galioja nebent tuo atveju, kai užsidaroma savyje ir atsiribojama nuo kontaktų su kitais. Dažniausiai daugumai priklauso didesnė socialinė įtaka ir ji siekia mažumų pasikeitimo ar asimiliacijos, bet mažumos taip pat gali būti įtakingos ir sukelti visuomenės pokyčius, kurie suteiktų geresnes socialines sąveikas ir leistų tvirčiau priartėti prie visuomenės harmonijos.
2. Ar mažuma gali būti aktyvi ir įtakinga priklauso nuo pačios mažumos nusiteikimo būti lanksčia ir atvira interakcijai. Užsidariusi grupė, kuri priima savisaugos elgesį ar stiprios kritikos poziciją prieš didesnę (platesnę) bendruomenę ar visuomenę, kur gyvena, neturi daug galimybių būti priimta kaip aktyvus veikėjas, atvirkščiai – sukelia savisaugą ir priešišumą iš daugumos, juk nepasitikėjimas neleidžia įvykti susitarimams arba dialogams. Todėl būtina raginti mažumas neužsidaryti, būti lankstesnes, ir taip tapti aktyvesnėmis ir svarbesnėmis naujos visuomenės ir daugumos atžvilgiu. Lankstumas suteikia galimybę sulyginti skirtumus ir panašumus, ir tai gali padėti priversti klausytis mažumos motyvacijos ir priežasčių. Visos kultūros yra brangios ir turtingos, todėl turi būti aktyvios ir neužsidaryti, sąveikauti – tuo praturtindamos visą visuomenę.
3. Yra du pagrindiniai atsakymai į tarpkultūriškumo keliamus klausimus: toleruoti arba integruoti į bendrą visuomenę. Kai valdžia laikosi liberaliosios neutralios pozicijos ir pasisako už lygias teises visiems, tarp jų ir kitataučiams, arba kai valdžia atsisako neutralios pozicijos ir pripažįsta bei bando išsaugoti skirtingumą – vedama į tokį tolerancijos scenarijų, kur kitataučių egzistavimo pripažinimas, rėmimas ir išsaugojimas kelia izoliaciją ar asimiliaciją, jeigu kartu su tais veiksmais nieškomą užsieniečių visavertiško dalyvavimo visuomenėje, t. y. jų integracijos. Integracijos siekis skatina visavertišką mažumos dalyvavimą bendroje visuomenėje, kai mažuma nebėra atskira visuomenės dalis, o viena iš jos dalių.
4. Intenzyvi interakcija su „kitais“ yra pasidalijimas žinojimu, kas veda į pažinimą ir gali reikšti autentiškumo vertinimą bei identiteto sustiprėjimą. Šiuo atveju homogenizacija būtų tik mitas. „Kito“ svarba mano identiteto tobulėjimui ir netgi mano „aš“ egzistavimui, autentiškumo išsaugojimas kaip vertybė ir homogeniškumo suvokimas kaip galima, tačiau nebūtina pasekmė tarpkultūriniame procese – t. y. supratimai, kurie yra mažai propaguoti, tačiau neatsiejami nuo žmogaus „natūros“ peržengimo galimybės taikingam „kito“ priėmimui ir pasitikėjimui interakcijoje, t. y. „kito“ svarba ir autentiškumo išsaugojimas yra esminiai veiksniai, kad žmogus galėtų peržengti savo prigimties baimę priimdamas „kitą“, „nepažįstamą“. Šis „natūros“ peržengimo žingsnis yra iššūkis, tačiau priklauso žmonijos sąmoningumo vystymosi procesui.
5. Išnagrinėjus pagrindinius Lietuvos bei Portugalijos įstatymus užsieniečių atžvilgiu, Konstitucijas, teisės aktus, planus ir įgyvendintus projektus, susijusius su užsieniečių integracijos siekiu, galime teigti, kad Lietuvos integracijos politika labiausiai remiasi

teisių garantijos užtikrinimu: teise į saviraišką, teise pasirinkti religiją, teise mokytis savo gimtąja kalba, suteikia ir garantuoja apsaugą nuo diskriminacijos. O Portugalija integracijos siekį sieja labiausiai su projektais bei integracijos veiksmais. Todėl galime teigti, kad nors Lietuva turi plačią diskriminacijos sąvoką įstatymuose, tačiau tik teoriškai garantuoja užsieniečių egzistavimą ir jų teises į skirtingumą, atskleisdama tolerancijos scenarijus, palikdama atvirą kelią mažumų izoliacijai ar asimiliacijai. Portugalija integracijos klausimą sprendžia per veiksmus, atsižvelgdama į vietinių bei užsieniečių lūkesčius ir stengdamasi vietinius bei užsieniečius įtraukti į sprendimo planų formavimą bei jų įgyvendinimą, kas leidžia efektyviau vykdyti integraciją.

6. Pliuralioje visuomenėje vienas iš imigrantų interesų yra įsilieti į vietinių darbo rinką ir save realizuoti, o visuomenės interesas yra imigrantų profesinio potencialo efektyvus naudojimas. Imigrantų integracija darbo rinkoje yra bendro integracijos proceso dalis, priklausanti ekonominei sferai.
7. Išnagrinėjus interviu su imigrantais rezultatus, galime išskirti tris pagrindinius faktorius, lemiančius neadekvatų imigrantų profesinio potencialo naudojimą. Pirmasis faktorius atsiskleidžia beveik visuose atsakymuose, nepriklausomai nuo priimančios šalies – tai kalba. Antrasis faktorius yra valstybės pagalbos trūkumas imigrantams. Tačiau šio faktoriaus analizė svarbos aspektu leidžia pastebėti skirtumus tarp Lietuvos ir Portugalijos informantų: valstybės paramos stygiaus faktorių mini dauguma Lietuvos informantų, o Portugalijoje – mažuma informantų. Trečiasis identifikuotas faktorius, prisidedantis prie sunkumų darbo rinkose, yra darbdavių išankstinis nusistatymas. Po šio faktoriaus analizės taip pat pastebėta, kad jam galima skirti skirtingą svarbos lygį, priklausomai nuo priimančios šalies: dauguma Portugalijos informantų ir mažuma Lietuvoje apklaustųjų minėjo darbdavių išankstines nuostatas.
8. Bet koks veiksmas, bet kokiam integracijos lygmenyje, priklauso nuo visų trijų integracijos veikėjų aktyvumo. Todėl integraciją lemia ne vien valstybės veiksmai, kaip dažnai minima informantų atsakymuose, bet ir pačių imigrantų veiksmai. Pavyzdžiui, kalbos barjero atveju, valstybė privalo suteikti priemones, kad būtų galimi kalbos mokymai imigrantams, bet ir tuo pačiu būtinas imigrantų noras ir intencija mokytis.
9. Pliuralioje visuomenėje yra trys pagrindiniai veikėjai: imigrantas, vietiniai gyventojai ir priimanti valstybė. Kiekvieno pliuralios visuomenės veikėjo atsakomybes sėkmingai integracijai galime apibendrinti taip: valstybė privalo sudaryti galimybę kalbos kursams, o imigrantai – siekti išmokti vietinę kalbą; valstybė privalo skatinti interakciją, o imigrantai ir vietiniai privalo siekti jos, būti jai atviri.

REKOMENDACIJOS

Ištyrę imigrantų integracijos iššūkius bei profesinio potencialo naudojimo neadekvatumą ir vadovaudamiesi tyrimo rezultatais bei išvadomis, pateikiame šias rekomendacijas:

- imigrantai ir vietiniai turėtų būti atviri ir aktyvūs, siekdami geresnio abipusio pažinimo, o valstybė turėtų skatinti tokią interakciją per specialias tam tikslui sukurtas programas;
- valstybė turėtų įkurti centrus, kurie siūlytų imigrantams būtinausius pagalbos veiksmus, tokius kaip: dokumentų vertimai, būsto paieška, susipažinimas su miestu ir šalies kultūra, prieinami priimančios šalies kalbos kursai. Imigrantai turėtų būti aktyvūs siekdami šios pagalbos, ypač norėdami išmokti kalbą;
- įkurti instituciją, kuri įvertintų profesinę imigrantų kvalifikaciją, įgytą kilmės šalyje, ir pritaikytų prie priimančios šalies švietimo sistemos, o kai nėra atitikimo, atskiri specialūs centrai arba universitetai galėtų suorganizuoti papildomus kursus šiam tikslui pasiekti;
- valstybė galėtų skatinti žmones, kurie nori atvykti į jų šalį, kad prieš atvykdami į priimančią šalį, jie pasiruoštų kuo daugiau informacijos apie savo profesinę kvalifikaciją, įgytą kilmės šalyje, taip pat organizuoti įvairias „dirbtuves“ specialiai imigrantams;
- parengti kursus imigrantams apie darbo ieškojimo šalyje ypatumus, kartu su darbo praktika pozicijoje, kuri atitiktų asmens kvalifikaciją;
- įkurti centrus, kur būtų nagrinėjami imigrantų gebėjimai bei kvalifikacija, nustatomi imigrantų kvalifikacijos statusai, padedant rasti imigrantams darbo vietas, atitinkančias jų kvalifikacijas. Tokie centrai galėtų bendradarbiauti su šalies Socialinės apsaugos ir darbo ministerija, socialiniais partneriais ir įvairiomis įmonėmis. Įvertinimas galėtų vykti įmonėse, leidžiant imigrantams dirbti, stebint jų gebėjimus.

LITERATŪRA

1. Abranches, M.; Oliveira, C. R. ir Healy, C. 2009. Manual sobre como Implementar um One-Stop-Shop para a Integração dos Imigrantes. Lisboa: ACIDI. ISBN 978-989-8000-76-7.
2. Abreu, C. P. 2012 A sociedade da modernidade líquida de Zygmunt Bauman. São Paulo: USP. [interaktyvus]. [žiūrėta 2013 08 20]. <<http://www.teses.usp.br/teses/disponiveis/8/8132/tde-03052013-181711/pt-br.php>>.
3. ACIDI. 2011. Relatório da ONU classifica Portugal como o 1º em políticas de integração. [interaktyvus]. [žiūrėta 2014 08 20]. <<http://www.acidi.gov.pt/noticias/visualizar-noticia/4d42e5f09a032/relatorio-da-onu-classifica-portugal-como-o-1o-em-politicas-de-integracao>>.
4. ACIDI. 2012. Relatório de Atividades. Lisboa: ACIDI. [interaktyvus]. [žiūrėta 2013 08 20]. <http://www.acidi.gov.pt/_cfm/4d346bd641db7/live/Atividades+do+ACIDI>.
5. ACIDI. 2013. Cidadania Ativa. [interaktyvus]. [žiūrėta 2016-04-05] <<http://www.om.acm.gov.pt/-cidadania-ativa>>.
6. ACIDI. 2013. Contributos para o III Plano para a Integração dos Imigrantes. [interaktyvus]. [žiūrėta 2016 09 21]. <<http://www.acidi.gov.pt/noticias/visualizar-noticia/526f92deafbef/contributos-para-o-iii-plano-para-a-integracao-dos-imigrantes>>.
7. ACIDI. 2014. Alto-comissário esperançado no reforço da agenda das migrações com Portugal no CDH. [interaktyvus]. [žiūrėta 2013 08 20]. <<http://www.acidi.gov.pt/noticias/visualizar-noticia/5447c468d9810/alto-comissario-esperancado-no-reforco-da-agenda-das-migracoes-com-portugal-no-cdh>>.
8. ACM. 2014. Programa Mentores para Imigrantes: Guia de implementação. Lisboa: ACM. [interaktyvus]. [žiūrėta 2015 12 20]. <http://www.acidi.gov.pt/_cfm/53c547f88fae8/live/Guia+de+Implementa%C3%A7%C3%A3o>.
9. ACM. 2015. PPT - Português Para Todos. [interaktyvus]. [žiūrėta 2017 08 20]. <<http://www.acidi.gov.pt/es-imigrante/servicos/portugues-para-todos>>.
10. Aleksejūnė, V., Pilinkaitė-Sotirovič, V., Valentinavičius, V. ir Viščinytė, M. 2010. Įvairovė atvira mokykla: kodėl ir kaip siekti kultūrų dialogo. Vilnius: LGPC. ISBN 978-609-437-067-0.
11. Anderson, B. 1993. Comunidades imaginadas. Reflexiones sobre el origen y la difusión del nacionalismo. p. 23. México: Fondo de Cultura Económica. ISBN 0-86091-329-5.
12. Anderson, B., Bottman D. 2008. Comunidades Imaginadas. – Sao Paulo: Companhia das Letras. ISBN: 9788535911886.
13. André, J. M. 2005. Diálogo intercultural, utopia e mestiçagens em tempos de globalização. Coimbra: Universidade de Coimbra. ISBN 972-8838-18-2.
14. André, J. M. 2009. Interpretações do mundo e multiculturalismo: incomensurabilidade e diálogo entre culturas. Cadernos de Estudo 14. Coimbra: Revista Filosófica de Coimbra. [interaktyvus]. [žiūrėta 2013 08 20]. <<http://repositorio.esepf.pt/bitstream/handle/10000/301/multiculturalismo.pdfsequence1>>.
15. Arnold, D. 2002. The Age of Discovery, 1400-1600. p.11. London: Routledge. ISBN: 0-415-27996-8.
16. Augusto, M. R. 2012. El nacionalismo: la decadencia de una ideología. pamplona: editorial laetoli, S.L.. p. 19. ISBN: 978-84-92422-36-4.
17. Aurélio, D. 1997. Um Fio de Nada: Ensaio sobre a Tolerância. Lisboa: Edições Cosmos. ISBN: 972-762-035-3.
18. Bakhtin, M. 1997. Estética da Criação Verbal. – Sao Paulo: Martins Fontes. ISBN 85-336-0616-8. [interaktyvus]. [žiūrėta 2013 08 20]. <<http://www.scribd.com/doc/20786562/LIVRO-BAKHTIN-Estetica-Criacao-Verbal>>.
19. Barro, R.J. ir Lee, J.W. 2010. A New Data Set of Educational Attainment in the World, 1950-2010. National Bureau of Economic Research. Cambridge: Harvard University. ISSN: 1925-0754.

20. Bartochevis, V. 2013. Politiniai bei filosofiniai atsakymai multikultūrinei visuomenei. Tiltas į ateitį. Nr.1 (7). Kaunas: KTU.
21. Battu, H. ir Sloane P. J. 2004. Over-education and ethnic minorities in Britain. Manchester School, Vol. 72, Issue 4, p. 535-559.
22. Bauer, A. 1996. Nation. p. 39-77. Chicago: Verso. ISBN: 9781859840603. [interaktyvus]. [žiūrėta 2013 07 20]. <http://books.google.lt/books?id=hdrfDqF3fLoC&pg=PR5&source=gbs_selected_pages&cad=3#v=onepage&q&f=false>.
23. Bauman, Z. 1996. Modernidad y ambivalencia. En: Beriain, J. (Comp.). Las consecuencias perversas de la modernidad. Barcelona: Editorial Anthropos.
24. Bauman, Z. 1998. Modernidad y Holocausto. Madrid: Ediciones Sequitur, 1998. ISBN: 8492311207.
25. Bauman, Z. 1999. Globalização: As conseqüências humanas. Rio de Janeiro: Jorge Zahar Editor. ISBN 9788571104952.
26. Bauman, Z. 2007. A vida fragmentada: ensaios sobre a moral pos-moderna título original: life in fragments: essays in postmodern morality. - São Paulo: Brochura. ISBN: 9789727089321.
27. Bennett, M. 2004. Intercultural competence for global leadership. [interaktyvus]. [žiūrėta 2013 08 02]. <http://www.idrinstitute.org/allegati/IDRI_t_Pubblicazioni/4/ FILE_Documento.pdf>.
28. Bennett, M. 2011. Interculturalidade. Você sabe o que é? Revistaepoca.com, 2011/07/21. [interaktyvus]. [žiūrėta 2013 07 20]. <<http://revistaepoca.globo.com/Revista/Epoca/0,,ERT250960-15228-2509603934,00.html>>.
29. Beresnevičiūtė, V. ir Leončikas, T. 2009. Diskriminacijos suvokimas Lietuvos visuomenėje. Filosofija, Sociologija. Nr. 4. p. 335-343. Vilnius: Lietuvos mokslų akademija. ISSN 0235-7186.
30. Beresnevičiūtė, V., Leončikas, T., Žibas, K. 2009. Migrantų integracija: trečiųjų šalių piliečiai Lietuvoje. Etniškumo studijos 2009/2. p. 111-127. Vilnius: LSTC. ISSN 1822-1041.
31. Betancourt, R. F. 2007. Interculturalidad y religión. Para una lectura intercultural de la crisis actual del cristianismo. Quito: Abya Yala. ISBN: 978-9978-22-658-2.
32. Birmontienė, T. 2005 Žmogaus teisių samprata// Tautinių mažumų teisės. p. 22–38. Vilnius: Lietuvos žmogaus teisių centras, 2005. ISBN 9955-473-12-6.
33. BITC. 2014. ENGAGE Key Cities. [interaktyvus]. [žiūrėta 2013 08 20]. <<http://www.bitc.org.uk/list/programmes/engage>>.
34. Boas, F. 1938. The Mind of Primitive Man – New York: Macmillan. ISBN 0-313-24004-3. [interaktyvus]. [žiūrėta 2014 08 20]. <<http://archive.org/stream/mindofprimitive00boas#page/n9/mode/2up>>.
35. Boas, F. ir Stocking G.W. 2004. Formação da antropologia americana. p. 267-268. São Paulo: Contraponto. ISBN 85-85910-60-7.
36. Bolaff, G. 2003. Dictionary of race, ethnicity and culture. p. 331. London: SAGE Publications Ltd. ISBN: 978-0761968993.
37. Bonnemaïson, J. 1981. Voyage autour des territoires, L’Espace Géographique. p. 249-262 [interaktyvus]. [žiūrėta 2013 08 20]. <http://horizon.documentation.ird.fr/exl-doc/pleins_textes/pleins_textes_5/b_fdi_02-03/02206.pdf>.
38. Borges A. 2011. Culturas e crítica. Diário de Notícias, 2011/11/12. [interaktyvus]. [žiūrėta 2014 08 21]. <http://www.dn.pt/inicio/opiniao/interior.aspx?content_id=2118247&seccao=Anselmo%20Borges&tag=Opini%C3o%20>.
39. Borges, A. 2007. Deus no século XXI e o futuro do Cristianismo. Coimbra: Universidade de Coimbra. ISBN: 9789896251741.
40. Borges, A. 2010. Religião e Diálogo Inter-Religioso. Coimbra: Imprensa da Universidade de Coimbra. ISBN 9789892600581.
41. Bouza, F. 2002. Xenofobia. Glosario para una Sociedad Intercultural. p. 4. [interaktyvus]. [žiūrėta 2015 09 20]. <https://docs.google.com/viewer?a=v&q=cache:BNbZ3_oQbwUJ:www.ucm.es/info/socvi/BOUZA/NUEVA1/Textos/=AHIEtBR2LrrsCX1nWpOV0G4f4>.

42. Bowie, F. 2007. Pasaulio religija. Religijos Antropologija. p. 19-22. Vilnius. ISBN: 9955-24-402-X.
43. Budrytė, D. 2011. From Ethnic Fear to Pragmatic Inclusiveness? Political Community Building in the Baltic States (1988-2004). p. 14-41. Vilnius: Eugrimas. ISSN: 1822-1041.
44. Bugarski, R. 1997. Lengua, nacionalismo y la desintegración de Yugoslavia. p. 19-20. Madrid: Universidad Complutense de Madrid. ISSN 1696-2079.
45. Cardoso, C. M. 2003. Tolerância e seus limites– um olhar latino-americano sobre diversidade e desigualdade. – Sao Paulo: UNESP. ISBN: 9788571394995.
46. Cashmor, E. 2000. Dicionário de relações étnicas e raciais. São Paulo: Selo Negro. – ISBN: 8587478060.
47. Castells, M. 2001. La era de la información: economía, sociedad y cultura. – Madrid: Grupo Anaya Comercial. ISBN: 9788420644561.
48. Cavenaghi, S. ir Alves, J. 2006. Populacao e Desenvolvimento: a Terceira Transição Demografica. [interaktyvus]. [žiūrėta 2015 09 20]. <http://www.ie.ufrj.br/aparte/pdfs/ttd_aparte_16fev08.pdf>.
49. Cedefop. 2011. Migrants, minorities, mismatch? Luxembourg: Publications Office of the European Union. [interaktyvus]. [žiūrėta 2015 09 20]. <http://www.cedefop.europa.eu/EN/Files/5516_en.pdf>.
50. Cedefop. 2012. Skill mismatch: The role of the enterprise. Luxembourg: Publications Office of the European Union (Cedefop Research Paper No 21).
51. Central Intelligence Agency. 2013. Mali. The World Factbook. [interaktyvus]. [žiūrėta 2013 08 25]. <<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ml.html>>.
52. Cerejido, F. B. 2008. O olhar sobre o estrangeiro. – Sao Paulo: Sociedade Brasileira de Psicanálise de São Paulo. ISSN 0101-3106.
53. Childe, G. 1978. Los orígenes de la civilización. - Madrid: F.C.E. ISBN: 84-375-0015-X.
54. Chiswick, B. R. ir Miller, P. W. 2008. Why is the pay-off to schooling smaller for immigrants? Labour Economics , Vol. 15, Issue 6, p. 1317-1340.
55. Coleman, D. 2006. Immigration and Ethnic Change in Low-Fertility Countries: A Third Demographic Transition. Population and development review 32 (3). p. 401-446. [interaktyvus]. [žiūrėta 2013 08 17]. <http://www.spsw.ox.ac.uk/fileadmin/documents/pdf/WP33_Third_Demographic_Transition.pdf>.
56. Comunidades Europeias. 2004. Manual de Integração para decisores políticos e profissionais. [interaktyvus]. [žiūrėta 2015 01 05]. <http://ec.europa.eu/ewsi/UDRW/images/items/doc1_1212_997242592.pdf>.
57. Costa, P. M. 2010. Os planos de integração de imigrantes em Portugal. Comunidade política, imigração e coesão social: o caso português. Lisboa: Universidade Aberta. [interaktyvus]. [žiūrėta 2015 09 20]. <<http://pmcosta.com.sapo.pt/wp06.pdf>>.
58. Crèvecoeur, J. ir Manning, S. 2009. Letters from an American Farmer. - Oxford University Press. ISBN: 978-0199554744 | Edition: Reissue.
59. Cuče, D. 1999. A noção de cultura nas ciências sociais. Bauru: EDUSC. [interaktyvus]. [žiūrėta 2015 09 20]. <<http://identidadesculturas.files.wordpress.com/2011/05/cuche-dennys-a-noc3a7c3a3o-de-cultura-nas-cic3aancias-sociais.pdf>>.
60. Čiubrinskas, V. 2011. Identitetas ir identiteto politika: antropologinės dimensijos tiriant nacionalinį ir transnacionalinį saistymąsi. Lietuviškasis identitetas šiuolaikinės emigracijos kontekstuose. VDU: Kaunas. ISBN 978-9955-12-750-5.
61. Čiubrinskas, V. 2014. Transnacionalizmas ir nacionalinio identiteto fragmentacija. VDU: Kaunas. ISBN 978-609-467-081-7.
62. Daukšas, D. 2010. Transnacionalizmo iššūkiai pilietybei ir etniškumui šiuolaikinėje Lietuvoje: Lietuvos tautinių mažumų ir lietuviškos migracijos atvejai. VDU: Kaunas. ISBN 978-9955-12-616-4.

63. Davis, D. 2007. Pasaulio religija. Mitai ir simboliai. p. 20-21. Vilnius: Alma Littera. ISBN: 9955-24-402-X.
64. De Vos ir Wagatsuma H. 1972. Japan's Invisible Race: Caste in Culture and Personality. London: University of California Press Ltd. ISBN: 0-520-00306-3.
65. De Vos. 1982. Ethnic Identity. Chicago: University of Chicago Press. ISBN: 9780874842982.
66. Dell'aringa, C.; Pagani, L. 2010. Labour market assimilation and overeducation: the case of immigrant workers in Italy. Milan: Catholic University of Milan, Department of Economics (Working paper No 58).
67. Demography report 2010. 2011. Older, more numerous and diverse Europeans. - Luxembourg: Publications Office of the European Union. ISSN: 1831-9440.
68. Dex, S. ir Lindley, J.K. 2007. Labour market job matching for UK minority ethnic groups. Sheffield: University of Sheffield, Department of Economics (SERP No 2007003).
69. Doise, W. ir Moscovič, S. 1991. Dissensões e Consenso – Uma teoria geral das decisões colectivas. Sao Paulo: Horizonte de Psicologia. ISBN: 972-24-0811-9.
70. Dorn, D. ir Sousa, P. 2005. "Over-qualification: Permanent or transitory", mimeographed University of St Gallen, Switzerland.
71. Durkheim, E. 1997. Divisão do trabalho social. Lisboa: Martins Fontes, 1997.
72. Durkheim, E. 1975. Curso de Ciência Social: In: A ciência social e a ação. São Paulo: Difel.
73. Durkheim, E. 1983. Lições de sociologia: a moral, o direito e o Estado. São Paulo: Universidade de São Paulo. ISBN: 9788585008031.
74. Durkheim, E. 2003. As regras do método sociológico. São Paulo: Martin Claret. ISBN: 9788572838061.
75. Dussel, E. 2003. La globalización y las víctimas de la exclusión: desde la perspectiva de la Ética de la Liberación. p. 113-119. Bilbao: Editorial Desclée de Brouwer. ISBN: 9788524998429.
76. EC Commission Communication. 2006. [interaktyvus]. [žiūrėta 2015 09 20]. <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2006:0571:FIN:EN:PDF>>.
77. Echegary, J. ir González, E. 2000. A Bíblia e seu contexto. p.1133. São Paulo: Edições Ave Maria. ISBN: 978-85-276-0347-8.
78. Echeverría, R. 1994. Ontología del lenguaje. Santiago de Chile: Dolmen Ediciones. ISBN: 956-201-226-3.
79. Eder, K. 2003. Identidades coletivas e mobilização de identidades. revista brasileira de ciências sociais. [interaktyvus]. [žiūrėta 2016 09 20]. <<http://www.scielo.br/pdf/rbcsoc/v18n53/18075.pdf>>.
80. Eder, K. 2005. Nova Política de Classes. Sao Paulo: EDUSC. ISBN-10: 8574601632.
81. Entzinger, H.; Martinello, M. ir Wenden, C. 2004. Migration Between States and Markets Research in Migration and Ethnic Relations Series. London: Ashgate Publishing.
82. Europa. 2014. Common framework for the integration of non-EU nationals. [Interaktyvus]. [Žiūrėta 2014 12 27]. <http://europa.eu/legislation_summaries/justice_freedom_security/free_movement_of_persons_asylum_immigration/114502_en.htm>.
83. Europe 2020. 2012. Skills Mismatches and Labour Mobility.
84. European Commission. 2013. Employment and Social Developments in Europe 2012. Luxembourg: Publications Office of the European Union. ISBN 978-92-79-27159-5.
85. European Commission. 2014. European modules for migrant integration. Brussels: EC. [Interaktyvus]. [Žiūrėta 2014 12 30]. <http://ec.europa.eu/ewsi/UDRW/images/items/docl_40802_750229173.pdf>.
86. European Communities. 2009. Ageing Report: Economic and budgetary projections for the EU-27 Member States (2008-2060). – Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities. ISBN: 978-92-79-11363-9.

87. European Parliament. 2011. The integration of migrants and its effects on the labour market. [Interaktyvus]. [Žiūrėta 2017 08 17]. <<http://www.europarl.europa.eu/document/activities/cont/201108/20110829ATT25420/20110829ATT25420EN.pdf>>.
88. Eurostat. 2011. Migrants in Europe 2011 edition A statistical portrait of the first and second generation. Luxembourg: Publications Office of the European Union. ISBN: 978-92-79-16231-2.
89. Eurostat. 2011. Statistics in focus. Population and social conditions.[interaktyvus]. [žiūrėta 2013 01 10]. <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-SF-11-038/EN/KS-SF-11-038-EN.PDF>.
90. Eurostat. 2011b. Indicators of Immigrant Integration. Luxembourg: Publications Office of the European Union. ISBN 978-92-79-20238-4.
91. Fernandez, C. ir Ortega, C. 2006. Labour market assimilation of immigrants in Spain: employment at the expense of bad job-matches? University of Navarra (IESE Working paper, No 644).
92. Firmin, A. 2002. The Equality of the Human Races – Chicago: University of Illinois Press. ISBN 0-252-07102-6.
93. Fonseca, M. L. 2003. Integração dos Imigrantes: Estratégias e Protagonistas. Conferência Efetuada no “I Congresso Imigração Em Portugal – Diversidade, Cidadania E Integração”. [Interaktyvus]. [Žiūrėta 2017 08 20]. <<http://www.ceg.ul.pt/migrare/events/ICongressoLF.htm>>.
94. Freud, S. 1923. O ego e o id. Sao Paulo: Imago. ISBN: 8531209897. [Interaktyvus]. [Žiūrėta 2013 08 20]. <<http://tramontin.com02.googlepages.com/Vol19OegoelDeoutrabalhos.rtf>>.
95. Gallup. 2012. Global index of support for immigration Anual global barometer(1977-2012). [Interaktyvus]. [Žiūrėta 2013 08 20]. <<http://www.gallup.com.pk/eoy11/pressreleases/GlobalINDEXOfSupportForImmigration.pdf>>.
96. Galton, F. 1973. Inquiries into human faculty and its development. New York: AMS Press. ISBN 0404081274.
97. Garcia, R. A. ir Lemos, M. B. 2009. A migração como variável indogênea. Revista Economia. Minas Gerais: Universidade Federal de Minas Gerais. [interaktyvus]. [žiūrėta 2014 08 20]. <http://www.anpec.org.br/revista/vol10/vol10n2p253_275.pdf>.
98. Gedvilaitė, M. 2006. Religinė gyventojų sudėtis. Lietuvos gyventojai: struktūra ir demografinė raida. Vilnius: Statistikos departamentas, STI.
99. Geertz, C. A 2008. interpretação das culturas. P. 29. Rio de Janeiro: LTC. 29 p. ISBN: 978-85-216-1333-6.
100. Gellne, E. 2003. Naciones y nacionalismo. – Madrid: Alianza Editorial. 23 p. ISBN: 84-206-2532-9.
101. Gellner, E. 1995. Política internacional. Relaciones internacionales. Política exterior. Madrid: Alianza Editorial. ISBN: 84-206-2828-X.
102. Gerstle, G. 2002. American Crucible: Race and Nation in the Twentieth Century. Chigaco: Princeton University Press. 51 p. ISBN: 978-0691102771.
103. Giddens, A. 2002. Consecuencias de la Modernidad. - Madrid: Alianza Editorial. 67-68 p. ISBN: 9788420629285.
104. Giddens, A. 2005. Sociologija. Kaunas: Poligrafija ir informatika.
105. Gil, D. ir Viñar M. 1998. Semejante o enemigo?: entre la tolerancia y la exclusión. – Barcelona: Ediciones Trilce. p. 41-45. ISBN: 9789974321892.
106. Gimenez, G. 1996. Identidades étnicas: estado de la cuestión. Los retos de la etnicidad en los Estados-nación del siglo, México: Universidad Nacional Autónoma de México. [interaktyvus]. [žiūrėta 2015 09 20]. <http://www.paginasprodigy.com/peimber/id_etnicas.pdf>.
107. Gimenez, G. 1996. La identidad social o el retorno del sujeto en Sociología. Identidad: análisis y teoría, simbolismo, sociedades complejas, nacionalismo y etnicidad. México: Universidad Nacional Autónoma de México. ISBN 976-996-168.
108. Gimenez, G. 1997. Materiales para una teoría de las Identidades Sociales. Instituto de Investigaciones Sociales, México: UNAM. [interaktyvus]. [žiūrėta 2013 08 20]. <<http://www.gimenez.com.mx/index.html>>.

109. Gobineau, A. 1967. *Essai sur l'inégalité des races humaines* (Livres 5 et 6) - Paris: Éditions Pierre Belfond. p. 198. [interaktyvus]. [žiūrėta 2016 09 20]. <http://www.congoforum.be/upldocs/essai_inegalite_races_2.pdf>.
110. Góis, P. M. R. 2011. *A construção secular de uma identidade transnacional: a cabo-verdianidade do (ou no) mundo cabo – verdiano*. Porto: FBAUP.
111. Goldim, J. R. 1998. *Jornal da Universidade Federal do Rio Grande do Sul*. [interaktyvus]. [žiūrėta 2013 09 10]. <<http://www.ufrgs.br/bioetica/eugenia.htm>>.
112. Goldring, I. ir Guidoun, Y. 2013. *Addressing overqualification of skilled immigrants in the European Union: Situations and Approaches from the Local Level*. Realize. [interaktyvus]. [žiūrėta 2014 09 20]. <<http://realise2020.wordpress.com>>.
113. Gordon, D., Reich, M. 1973. *Dual Labor Markets: A Theory of Labor Market Segmentation*. University of Nebraska – Lincoln.
114. Goto, T. A.; Holanda A. F. ir Costa I. I. 2017. *A Herança Fenomenológica: Memórias e Recordações de Edmund Husserl. Ética e Filosofia Política, V. I, P. 18-45*. ISSN: 1414-3917.
115. Greatergood. 2005. *The Evolution of Empathy*. – 2005. [interaktyvus]. [žiūrėta 2013 04 20]. <http://greatergood.berkeley.edu/article/item/the_evolution_of_empathy>.
116. Green, C. et al. 2007. *Immigrant overeducation: evidence from recent arrivals to Australia*. *Economics of Education Review*. p. 420-432. [interaktyvus]. [žiūrėta 2015 09 20]. <http://ec.europa.eu/europe2020/pdf/themes/27_skills_gaps_and_labour_mobility.pdf>.
117. Grigas, R. 2005. *Tautinis identiškumas: nacionalinė užgaida ar šiuolaikinio pasaulio reikmė? Filosofija. Sociologija*. – Vilnius: Lietuvos mokslų akademijos. 1-5 p. ISSN: 0235-7186.
118. Gumperz, J. ir Levinson, S. C. 1996. *Rethinking linguistic relativity*. - Cambridge: Cambridge University Press. 359-373 p. ISBN: 9780521448901.
119. Haas, H. 2009. *Migration transitions*. International Migration Institute. University of Oxford, 2009. [interaktyvus]. [žiūrėta 2015 09 20]. <<http://iussp2009.princeton.edu/papers/93198>>.
120. Habermas, J. 1994. *Critique and Power: Recasting the Foucault/Habermas Debate*. – New Yorke: MIT Press. ISBN: 9780262610933.
121. Habermas, J. 2001. *Teoría de la Acción Comunicativa: Complementos y Estudios Previos*. – Madrid: Cátedra. ISBN: 9788437608600.
122. Habermas, J. 2003. *Mudança estrutural da esfera pública*. p. 35. Rio de Janeiro: Tempo, 2003. ISBN: 9788539305131.
123. Hall, S. 2001. *A identidade cultural na pós – modernidade*. Rio de Janeiro: DP & A.
124. Hall, S. ir Werbner, P. 2008. “Cosmopolitanism, Globalisation and Diaspora”, in *Anthropology and the New Cosmopolitanism*, ed. P. Werbner. London: Sage, 345–360.
125. Hecht, M. L.; Collier, M. J. ir Ribeau, S. A. 1993. *African American communication: ethnic identity and cultural interpretation*. Michigan: Sage Publications. ISBN: 9780803945159.
126. Heinonen, R.E. 2002. *Values Memory, Global Ethic and Civil Crisis Management*. In *Cultures, Values and Future Soldiers*. Series 2, No 11/2002. p. 67-96. [interaktyvus]. [žiūrėta 2013 08 20]. <<http://wanda.uef.fi/tkk/avoin/opiskelu/verkko-opinnot/gloabaali/heinonen.htm>>.
127. Heinonen, R.E. 2008. *Global Ethic – From Brundtland Onwards – Reflections on Immaterial Critical Resources*. In Kohl J. *Dialogues on sustain able paths for the future*. p. 22-29. Turku: Finland Futures Research Centre.
128. Hervieu-Léger, D. 1993. *La religion pour memoire*. Paris: Cerf. ISBN: 9782204048002.
129. Hill, J. 1988. *Language, culture and world view*. Cambridge: Cambridge University Press. 14-37 p. ISBN: 9780511620577.
130. Hobbes, T. 2009. *The Leviathan*. New Yorke: Create Space Independent. 76 p. ISBN: 978-14392972542009.
131. Yin, R. K. 2009. *Case study research Design and Methods 4th edition*. SAGE Publications.

132. Instituto de Acção Social de Macau. 2011. [interaktyvus]. [žiūrėta 2016-04-05] <<http://www.ias.gov.mo/wp-content/themes/ias/pt/stat/immigrant/immigrant.htm>>.
133. IOM. 2010. World Migration Report 2010 - the future of migration building capacities for change. Geneva: International Organization for Migration. [interaktyvus]. [žiūrėta 2014 12 28]. <http://publications.iom.int/bookstore/free/WMR_2010_ENGLISH.pdf>.
134. Jakštienė, S. ir Beržinskienė, D. 2011. Darbo rinkos segmentų klasifikavimo modelis. *Ekonomika ir vadyba: aktualijos ir perspektyvos* 2(22). 44-54.
135. Jančaitytė, R.; Valavičienė, N.; Augutienės, R. ir Prakapo, R. 2009. Tarpkultūrinės kompetencijos didinimas bei įvairovės valdymo gebėjimo stiprinimas. Vilnius: TMO. ISBN 978-9955-697-22-0.
136. Kahn, J. S. 1995. *El concepto de cultura: textos fundamentales*. madrid: anagrama. 29 p. – ISBN: 9788433906038.
137. Kairiūnaitė, A. 2013. Antropologas: globalizacija primeta pasauliui vakarietišką matą. *Interviu su V. Čiubrinsku*. [interaktyvus]. [žiūrėta 2013 08 17]. <http://www.lrt.lt/naujienos/kalba_vilnius/32/14234/antropologas_globalizacija_primeta_pasauliui_vakarietiska_mata>.
138. Kanopienė, V. ir Bartochevis, V. 2013. Imigracijos iššūkiai Lietuvai ir galimos reakcijos į „kitus“. *Socialinis darbas*, T. 12, Numeris 1 (2013). Vilnius: Mykolo Romerio Universitetas. ISSN 2029-2775.
139. Kardelis, K. 2005. *Mokslinių tyrimų metodologija ir metodai*. Šiauliai: 398. ISBN 9955-655-35-6.
140. Kasatkina, N. ir Beresnevičiūtė V. 2010. Ethnic Structure, Inequality and Governance of the Public Sector in Lithuania. *Etniškumo studijos* 2010/1-2. p. 7-25. Vilnius: LSTC, Eugrimas. ISSN 1822-1041.
141. Kymlicka, W. 1996. *Ciudadanía multicultural*. Barcelona: Paidós. 25-76 p. ISBN: 9788449302848.
142. Kohn, H. ir Calhoun, C. 1944. *The Idea Of Nationalism: A Study In Its Origins And Background*. – New Yorke: Transaction Publishers. ISBN: 9781412804769.
143. Kottak, C. P. 1994. *Antropologia. exploracion diversidad humana*. caracas: mc graw hill. ISBN: 978-84-481-1804-4.
144. Kozakai, T. ir Wolter, R. P. 2007. *Armadilhas do multiculturalismo: análise psicossocial da integração à francesa dos estrangeiros*. [interaktyvus]. [žiūrėta 2014 09 20]. <<http://pepsic.bvsalud.org/pdf/aletheia/n26/n26a02.pdf>>.
145. Kripienė, I. 2012. Identitetų konstravimas transnacionalinėje migracijoje: šiuolaikiniai imigrantai iš Lietuvos Jungtinėse Amerikos Valstijose. VDU: Kaunas. ISBN 978-9955-12-815-1.
146. Küng, H. 2001. *Crossing the Divide: Dialogue among Civilizations*. New Jersey: The School of Diplomacy and International Relations. ISBN 0-9716061-0-2.
147. Küng, H. 2010. *What I Believe*. London: Bloomsbury Academic. ISBN 978-1441103161.
148. Kuznecovienė, J. ir Čiubrinskas, V. 2008. *Lietuviškojo identiteto trajektorijos*. VDU: Kaunas. ISBN 978-9955-12-430-6.
149. Lee, J. 2007. *Labor Market Stratification Among Asian Immigrants in The USA*.
150. Lee, P. 1996. *The Worf Theory Complex: A Critical Reconstruction*. - Amsterdam: John Benjamins Publishing. 14-26 p. ISBN: 9781556196195.
151. Lianos, T. P. 2007. Brain drain and brain loss: immigrants to Greece. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, Vol. 33, Issue 1, p. 129-140.
152. Lietuvos statistikos departamentas. 2006. *Lietuvos gyventojai: struktūra ir demografinė raida*. ISBN: 9955-588-93-4.
153. Lietuvos statistikos departamentas. 2011. *Lietuvos gyventojai 2011 metais*. [interaktyvus]. [žiūrėta 2015 07 20]. <http://www.stat.gov.lt/uploads/2011_surasymas.pdf>.
154. Lietuvos statistikos departamentas. 2012. *Lietuvos statistikos departamento metraštis*. ISSN: 2029-363.
155. Liubininė, N. 2011. „Aš esu lietuvė visada, tik tai galiu turėti kitą pilietybę“: imigrantų iš Lietuvos identiteto dėlionės Šiaurės Airijoje. *Lietuviškasis identitetas šiuolaikinės emigracijos kontekstuose*. VDU: Kaunas. ISBN 978-9955-12-750-5.

156. Livro Verde. 2004. Livro Verde relativo ao Reagrupamento Familiar dos nacionais de países terceiros que vivem na União Europeia (Diretiva 2003/86/CE). Lisboa: ACIDI. [interaktyvus]. [žiūrėta 2015 09 20]. <http://ec.europa.eu/dgs/home-affairs/what-is-new/public_a_imigracao_e_dialogo_intercultural_-_acidi_-_pt.pdf>.
157. Llosa, M. V. 2010. Elogio de la lectura y la ficción. Elpais. [interaktyvus]. [žiūrėta 2012 05 07]. <http://elpais.com/diario/2010/12/08/cultura/1291762802_850215.html>.
158. LUSA. 2010. Portugal é exemplo nas políticas de imigração - Conclusões do Relatório Mundial sobre a Migração 2010 da OIM. 15-12-2010. [interaktyvus]. [žiūrėta 2016 09 20]. <<http://acidi.gov.pt.s3.amazonaws.com/docs/2010/Noticias/Lusa.pdf>>.
159. LUSA. 2014. Terceira fase plano de integracao dos imigrantes. [interaktyvus]. [žiūrėta 2016 09 20]. <<http://www.ionline.pt/artigos/portugal/terceira-fase-plano-integracao-imigrantes-arranca-2014>>.
160. Machado, S. 2010. Espanhóis versus ameríndios: da alteridade ao distanciamento cultural que culminou em sangue. História, imagem e narrativas No 10, abril/2010. ISSN: 1808-9895. [interaktyvus]. [žiūrėta 2013 07 20]. <<http://www.historiaimagem.com.br/edicao10abril2010/espanhoisamerindios.pdf>>.
161. Maio, M. C. 1998. O Brasil no concerto das nações: a luta contra o racismo nos primórdios da Unesco. Rio de Janeiro: Manguinhos. [interaktyvus]. [žiūrėta 2016 09 20]. <http://www.scielo.br/scielo.php?pid=S010459701998000200006&script=sci_arttext#3>.
162. Maldonado, D. 2006. La Constitución Multicultural. Madrid: Siglo del Hombre Editores. 67 p. ISBN: 9789586650847.
163. Malgesini, G. ir Giménez, C. 2000. Pluralismo cultural. Madrid: Catarata. 323-327 p. ISBN: 9788859604166.
164. Markun, P. 2005. O melhor do Roda viva: Internacional. São Paulo: Conex, 2005.
165. Masiá, J. 2003. A Sabedoria do Oriente. Lisboa: Editorial Notícias. ISBN 9789724614908.
166. Mason, J. 1996. Qualitative Researching. London. ISBN: 1286547604166.
167. Massey, D. S. 1998. Worlds in Motion – Understanding International Migration at the End of the Millennium, Oxford: Clarendon Press.
168. McCutcheon, R. 2007. Pasaulio religija. Kas yra religija?. Vilnius: Alma Littera. 10-13 p. ISBN: 9955-24-402-X.
169. McLaren, P. 1998. Multiculturalismo Revolucionario: Pedagogías de disensión para el nuevo Milenio. Madrid: Siglo XXI. ISBN: 9789682321603.
170. Memmi, A. 1993. O Racismo. Rio Grande do Sul: Editorial Caminho. ISBN: 9789722108669.
171. Memmi, A. 2003. The Colonizer and the Colonized. New Yorke: Earthscan. 260 p. – ISBN: 9781844070404.
172. Menegat, C. 2008. Os pensadores que influenciaram a política de eugenia do nazismo – Uberlândia: Universidade Federal de Uberlândia. 66-73 p. [interaktyvus]. [žiūrėta 2016 09 20]. <<http://www.mel.ielel.ufu.br/pet/amargem/amargem2/estudos/MARGEM1-E12.pdf>>.
173. Myers, N. 2005. Environmental Refugees: An emergent security issue [interaktyvus]. [žiūrėta 2017-04-21] <<http://www.osce.org/eea/14851?download=true>>.
174. Mipex. 2011. Migrant Integration Policy Index III. [interaktyvus]. [žiūrėta 2013 08 25]. <<http://www.mipex.eu/download>>.
175. Mirotshnik, V. L. 2008. Integração e escola em populações imigrantes da ex-URSS. Lisboa: Universidade Nova de Lisboa, 2008.
176. Montaigne, M. 2010. Ensaios. Sao Paulo: Penguin-companhia. 307 p. ISBN: 9788563560063.
177. Morin, E. 1987. O método: o conhecimento do conhecimento. Lisboa: Publicações Europa-América. ISBN: 978-85-205-0220-4.
178. Morin, E. 2002. Os sete saberes para a educação do futuro. Lisboa: Instituto Piaget. ISBN: 9789727715404.

179. Morin, E. 2005. O método 5: a humanidade da humanidade. Porto Alegre: Sulina. ISBN: 978-85-205-0308-9.
180. Moscovici, S. 1996. Psicología de las minorías. – Madrid: Ediciones Morata. ISBN: 9788471121806.
181. Munanga, K. 1996. Estratégias e Políticas de Combate à Discriminação Racial – São Paulo: Estacao Ciencia, Universidade de Sao Paulo. ISBN 853140360X.
182. Munanga, K. 2003. Uma abordagem conceitual das nocões de raça, racismo, identidade e etnia. Minas Gerais: Universidade Federal de Minas Gerais. [interaktyvus]. [žiūrėta 2015 09 20]. <<https://www.ufmg.br/inclusaosocial/?p=59>>.
183. Nielsen, C. P. 2009. Immigrant over-education: evidence from Denmark. Journal of Population Economics , Vol. 24, No 2, p. 499-520.
184. Nussbaum, M. ir Cohen, J. 2002. For Love of Country? New Yorke: Beacon Press. – ISBN: 978-0807043295.
185. OECD. 2007. Matching Educational Background and Employment: A Challenge for Immigrants In Host Countries. International Migration Outlook. ISBN 978-926403285-9.
186. OI. 2014. O Observatório da Imigração. [interaktyvus]. [žiūrėta 2015 09 20]. <<http://www.oi.acidi.gov.pt/modules.php?name=Content&pa=showpage&pid=1>>.
187. Oliveira, A. 2008. Multiculturalismo, Pluralismo e Tolerância e/ou Intolerância Religiosa: a perspectiva dos espiritas kardecistas em Pernambuco em relação aos adeptos das religiões afro-brasileiros. Pernambuco: Universidade Federal Rural de Pernambuco. 5 p. [interaktyvus]. [žiūrėta 2014 09 20]. <<http://www.aps.pt/vicongresso/pdfs/501.pdf>>.
188. Oliveira, G. F. 2012. Da diversidade à interculturalidade: Um desafio pedagógico no contexto do Ensino Básico Integrado em Cabo Verde. Compostela: Universidade de Santiago de Compostela.
189. Papademetriou, D. 2003. Policy considerations for Immigrant Integration, Migration Information Source. Migration Policy Institute. [interaktyvus]. [žiūrėta 2015 09 20]. <www.migrationinformation.org/Feature/print.cfm?ID=171>.
190. Papademetriou, D. 2008. A europa e os seus imigrantes no século xxi. – Lisboa: Fundação Luso-Americana para o Desenvolvimento, 2008. - ISBN: 978-972-8654-33-7. [interaktyvus]. [žiūrėta 2014 07 20]. <<http://www.flad.pt/documentos/124085910915fAW3ba9Cq23HS5.pdf>>.
191. Parekh, B. 2000. Rethinking Multiculturalism, Cultural Diversity and Political Theory. - London: MacMillan. ISBN: 978-0674009950.
192. Párraga, J. M. ir Simón M. R. 2012. Las aportaciones de Claude Lévi-Strauss en la lucha contra los prejuicios raciales: “Raza e historia” y “Raza y cultura”. Revista Lindaraja – Córdoba: Universidade de Córdoba. 4 p. ISBN 1698 – 2169.
193. Paurienė, G. 2010. Tarpkultūrinė kompetencija ir jos ugdymas pareigūnų rengime. Visuomenės saugumas ir viešojo tvarka (5). p. 114-128. Kaunas: Mykolo Romerio universitetas. ISSN 2029-1701.
194. Pegiou, S. 2012. Over-qualification of immigrants: Inadequacy of brain drain?
195. Peixoto, J. 2004. “País de emigração ou país de imigração? Mudança e continuidade no regime migratório em Portugal”. Lisboa: SOCIUS. [interaktyvus]. [žiūrėta 2013 08 17]. <<http://pascal.iseg.utl.pt/~socius/publicacoes/wp/wp200402.pdf>>.
196. Peixoto, J. 2008. Imigração e mercado de trabalho em Portugal: investigação e tendências recentes. ISBN 978-989-8000-91-0.
197. Penninx, A. ir Rinus D. 2003. Integration: the Role of Communities, Institutions, and The State, Migration Information Source. Migration Policy Institute. [interaktyvus]. [žiūrėta 2015 09 20]. <www.migrationinformation.org/Feature/print.cfm?ID=171>.
198. Pilinkaitė-Sotirovič, V. ir Žibas, K. 2011. Etninės ir socialinės grupės Lietuvoje: visuomenės nuostatos ir jų kaita. Etniškumo studijos 2011/1-2. Lietuvos socialinių tyrimų centras, Vilnius: Eugrimas. 136–155 p. ISSN: 1822-1041.

199. Pinker, S. 2012. Vivemos no melhor dos tempos. *Veja*. 2012 [interaktyvus]. [žiūrėta 2012 10 12]. <<http://veja.abril.com.br/blog/ricardo-setti/tema-livre/steven-pinkervivemos-no-melhor-dos-tempos/>>.
200. Piore, M. J. 1979. *Birds of Passage. Migrant Labour and Industrial Societies*, Cambridge: Cambridge University Press.
201. Piovesan, F. 2012. *Direitos Humanos e o Direito Constitucional Internacional*. Sao Paulo: Brochura. ISBN: 9788502143272.
202. Platačiūtė, V. ir Žibas, K. 2014. Migrantų integracija ir migracijos tinklai Lietuvoje: nuo teorinių veiksmų iki empirinių duomenų. VDU: Kaunas. ISSN 2351-6461. [interaktyvus]. [žiūrėta 2017 03 20]. <https://eltalpykla.vdu.lt/bitstream/handle/1/32487/ISSN2351-6461_2014_N_2_18.PG_7-22.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.
203. Poyatos, F. 1994. *La Comunicación no verbal: Paralenguaje, Kinésica e interacción*. - Madrid: Editorial Istmo. 125 p. – ISBN: 9788470902819.
204. Pollini, G. 1987. *Nuovo Dizionario di Sociologia*. - Cinisello Balsamo: Paoline. 155-168 p. ISBN: 88-215-1373-4.
205. *Populationgrowthmigration.info*. 2012. *Population Trends. Trends in growth, composition and migration*. [interaktyvus]. [žiūrėta 2013 09 20]. <<http://www.population-growth-migration.info/population.html>>.
206. Porta, D.; Greco, D. ir Szakolczai, A. 2000. *Identità, Riconoscimento, Scambio*. – Bari: Laterza. 205 p. ISBN: 9788842060642.
207. Portal Brasil. 2012. Brasil já tem quase 1,5 milhão de imigrantes regularizados, diz Ministério da Justiça. [interaktyvus]. [žiūrėta 2013 08 21]. <<http://www.brasil.gov.br/noticias/arquivos/2012/05/17/brasil-ja-tem-quase-1-5-milhao-de-imigrantes-regularizados-diz-ministerio-da-justica-1>>.
208. Portes, A. 1981. “Modes of structural incorporation and present theories of labour immigration”, in M. M. Kritz et al. (eds.), *Global Trends in Migration - Theory and Research on International Population Movements*, Nova Iorque: Center for Migration Studies, pp. 279-297.
209. Portes, A. 1999. *Migrações Internacionais: Origens, Tipos e Modos de Incorporação*, Oeiras: Celta Editora.
210. Potašenko, G. 2008. *Daugiautainė Lietuva – Lietuvos etninių mažumų istorija*. Vilnius: Šviesa. 60 p. ISBN: 978-5-430-04939-3.
211. Poutignat, P. ir Streiff-Fenart, J. 1998. *Teorias da etnicidade. Seguindo de Grupos étnicos e suas fronteiras de Fredrik Barth*. – São Paulo: Editora da UNESP. 86-124 p. ISBN 9788571391956.
212. *Presidencia do Conselho de Ministros*. 2007. *Plano para a Integração dos Imigrantes. Resolução do Conselho de Ministros n.º 63-A/2007*. Lisboa: ACIDI.
213. *Presidencia do Conselho de Ministros*. 2009. *Relatório Final*. Lisboa: ACIDI [interaktyvus]. [žiūrėta 2015 09 20]. <<https://dre.pt/web/guest/pesquisa/-/search/608713/details/maximized>>.
214. *Presidencia do Conselho de Ministros*. 2010. *II Plano para a Integração dos Imigrantes (2010-2013)*. Lisboa: ACIDI.
215. *Presidencia do Conselho de Ministros*. 2013. *Relatório de Execução Final*. Lisboa: ACIDI. [interaktyvus]. [žiūrėta 2015 09 20]. <http://cite.gov.pt/asstscite/downloads/legislacao/ResolCM_13_2013.pdf>.
216. Pruskus, V. 2010. Stereotipai ir jų devizualizacija tarpkultūrinėje komunikacijoje. *Filosofija. Sociologija*. T. 21, nr. 1. p. 29-36. Vilnius: Lietuvos Mokslų Akademijos leidykla. ISSN 0235-7186.
217. Pruskus, V. 2011. Kompetencijų vaidmuo sprendžiant tarpkultūrinius konfliktus. *Logos* Nr. 67. Vilnius: Logos. ISSN 0868-7692.
218. Pruskus, V. 2012. *Tarpkultūrinė komunikacija ir vadyba*. Vilnius: Technika. ISBN 978-609-457-315-6.
219. Račius, E., Budriūnaitė, A., Juozeliūnas A., Paunksnis Š. ir kt. 2013. *Tarpkultūrinio pažinimo vadovas*. Vilnius: TMO. UDK 008 Ta254. ISBN 978-9955-697-32-9.

220. Ragaven, L.; Gruchy, J. ir London, L. 1999. *An Ambulance of the Wrong Colour*. - South Africa: Juta Academic. 18 p. ISBN: 9781919713489.
221. Rawls, J. 2008. *Uma Teoria da Justiça*. São Paulo: Martins Fontes. ISBN: 9788533623880.
222. Reis, S. M. 2012. *Incompatibilidades entre Educação e Ocupação: Uma Análise Regionalizada do Mercado de Trabalho Brasileiro*. Belo Horizonte: UFMG.
223. Renan, E. 1992. *1882 Conferência: Qu'est-ce qu'une nation?*. Paris: Presses Pocket, 1992. – ISBN: 9788475173733.
224. Rocha, E. 2004. *O que é Etnocentrismo?* - São Paulo: Brasiliense. 20 - 174 p. ISBN: 8521300611.
225. Rodrigue, J.; Comtois, C. ir Slack, B. 2009. *The Geography of Transport Systems*. - London: Routledge. ISBN: 978-0-415-48324-7.
226. Rodrigues, N. 2010. *Os africanos no Brasil*. Rio de Janeiro: Centro Edelstein de Pesquisas Sociais. 25 p. [interaktyvus]. [žiūrėta 2015 09 20]. <http://www.capeoiravadiacao.org/attachments/382_Os%20africanos%20no%20Brasil%20-%20Raymundo%20Nina%20Rodrigues.pdf>.
227. Rodríguez, P. C. 2005. *Zygmunt Bauman y el problema del orden: una mirada sociológica a la modernidad y la posmodernidad*. Revista Colombiana de Sociología. p. 275-296. Bogotá D.C.: UNC, 2005.
228. Rohden, H. 2005. *Novos rumos para a educação*. São Paulo: Martin Claret. ISBN 8572321985.
229. Romero, S. 1988. *Ethnographia Brasileira: Estudos Criticos*. Kessinger Publishing. ISBN: 9781161168075.
230. Rosário, E. 2011. *Discursos do Racismo em Portugal*. – Lisboa: Observatorio da Imigracao. 25 p. ISBN: 978-989-685-009-8.
231. Rosenstand, N. 1994. *The Moral of the Story: An Introduction to Questions of Ethics and Human Nature*. London: Mayfield Pub Co. ISBN: 978-1559340274.
232. Rubb, S. 2003. *Overeducation in the labor market: A comment and re-analysis of a meta-analysis*, *Economics of Education Review*, No. 22, pp. 621-629.
233. Sá, V. ir Gomes J. 2011. *Crítica a concepção de justiça igualitária de John Rawls*. – Teresinha: Universidade Federal do Piauí. ISSN: 1984-3879. [interaktyvus]. [žiūrėta 2015 09 20]. <<http://www.periodicos.ufrn.br/index.php/saberes/article/view/943>>.
234. Santos, B. S. 2006. *A gramática do tempo*. – Porto: Afrontamento. 405 p. ISBN: 9788524912429.
235. Santos, L. M. L.; Pelosi, E. M. ir Oliveira, C. M.. 2009. *Teoria da Complexidade e as múltiplas abordagens para compreender a realidade social*. Londrina: UEL, 2012.
236. Sapir, E. 1929. *The status of linguistics as a science*. Wadsington: University of California Press. ISBN: 9780520011151.
237. Sartori, G. 2000. *La Sociedad Multiétnica: Pluralismo, Multiculturalismo Y Extranjeros*. – Mexico: Taurus. ISBN: 9788430604166.
238. Scarlatelli, C.; Streck, D. ir Follmann, J. I. 2006. *Religião, Cultura e Educação - Interfaces e Diálogos*. – Lisboa: Editora unisinos. ISBN: 9788574312682.
239. Sholeredt, V. 1993. *Luther king*. Rio de Janeiro: Editora globo. 7 p. ISBN: 8525011428.
240. Sipavičienė, A. ir kt. 2010. *Lietuvos gyventojų požiūris į imigraciją ir į darbo imigrantus*. Vilnius: TMO. [interaktyvus]. [žiūrėta 2013 01 17]. <http://www.iom.lt/images/publikacijos/failai/1427788343_8TMOLietuvos%20gyventoju%20poziuris%20i%20imigracija%20ir%20darbo%20imigrantus.pdf>.
241. Sipavičienė, A. Ir Stankūnienė, V. 2011. *Lietuvos gyventojų (e)migracijosdvidešimtmetis: tarp laisvės rinktis ir išgyvenimo strategijos*. [interaktyvus]. [žiūrėta 2015 06 21]. <<https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=138016>>.
242. Smith, A. 2006. *The Cambridge Companion to Postcolonial Literary Studies*. – Coventry: University of Warwick. ISBN: 9780521826945.

243. Smith, M. ir Glass, G. 1987. *Research and Evaluation in Education and the Social Sciences*. New Jersey. ISBN: 78052645945.
244. Soares, M. 2001. *Diversidade linguística e pensamento. Linguagem, cultura e cognição*. Belo Horizonte: Autentica. 51-62 p. ISBN: 8586583898.
245. Somerville, W. ir Sumption, M. 2009. *Immigration and the labour market: Theory, evidence and policy*.
246. Spreafico, A. 2009. *Sociedade e Cultura*. Goiânia: UFG, 2009.
247. Standard Eurobarometer 86, Autumn 2016. [interaktyvus]. [žiūrėta 2017 01 20]. <<http://ec.europa.eu/COMMFrontOffice/publicopinion/index.cfm/Survey/getSurveyDetail/instruments/STANDARD/surveyKy/2137>>.
248. Stankūnienė, V. 2012. *Demografija ir Mes*. Vilnius: Demografinių tyrimų institutas. ISSN: 2029-736X.
249. Stankūnienė, V., Jasilionis, D. ir Baublytė, M. 2011. *Demografinė depresija ar naujas demografinės raidos modelis*. Demografija ir mes. 2011, 1. Vilnius: LSTC. ISSN 2029-736X. [interaktyvus] [žiūrėta 2012 04 20] <<http://demografija.lt/download/Migr2.pdf>>.
250. Stepan, N.L. 1996. *The Hour of Eugenics": Race, Gender, and Nation in Latin America – New York: Cornell University Press*. 228 p. – ISBN 978-0801497957.
251. Stolcke, V. ir Coelho A. 2008. *Identidades ambivalentes en América Latina (siglos XVI-XXI)*. - Barcelona: Edicions Bellaterra. ISBN: 9788472903876.
252. Stolcke, V. ir Coelho, A. 2008. *Identidades ambivalentes*. Barcelona: Edicions Bellaterra.
253. Suárez, R. M. 1994. *Nacionalismo y multiculturalismo*. Madrid: Universidad Autónoma de Madrid. [interaktyvus]. [žiūrėta 2015 09 20]. <<http://red.pucp.edu.pe/ridei/wp-content/uploads/biblioteca/081116.pdf>>.
254. Taylor, C. 1992. *The Politics of Recognition*. Oxford: Blackwell, 1992. - 75-106 p. – ISBN: 9780691087863.
255. Taylor, C. 1994. *Multiculturalism: Examining The Politics Of Recognition*. – Princeton: Princeton University Press. ISBN: 978-0691037790.
256. Taylor, C. 1998. *Multiculturalismo: examinando a política de reconhecimento*. São Paulo: Instituto Piaget. ISBN: 9789727710164.
257. Taylor, C. ir Gutmann, A. 2004. *Multiculturalism: Examining the Politics of Recognition*. New Jersey: Princeton University Press. 99-103 p. ISBN: 9780691037790.
258. Tajfel, H. 1983. *Grupos Humanos e Categorias Sociais II*. Sao Paulo: Livros Horizonte. ISBN: 9789722405447.
259. Taljūnaitė, M. 2005. *Pilietybė ir socialinė Europos integracija: monografija*. – Vilnius: Mykolo Romerio universiteto leidybos centras. p. 220. ISBN 9789955190042.
260. Taljūnaitė, M. 2011. *Tautinės tapatybės politikos sampratos konstravimas*. Lietuviškasis identitetas šiuolaikinės emigracijos kontekstuose. VDU: Kaunas. ISBN 978-9955-12-750-5.
261. Tamošiūnas, V. 2011. *Biologijos mokslų įvairovė ir naujos kryptys Lietuvoje*. Mokslas ir gyvenimas 2011 Nr. 1. - „Mokslas ir gyvenimas“, 2011. – 5 p. - ISSN 0134-3084. [interaktyvus]. [žiūrėta 2015 09 20]. <<http://ausis.gf.vu.lt/mg/nr/2011/mg2011-01.pdf>>.
262. Tereškinas, A. 2011. *Imigrantai Didžiosios Britanijos, Ispanijos ir Norvegijos spaudoje*. Lietuviškasis identitetas šiuolaikinės emigracijos kontekstuose. VDU: Kaunas. ISBN 978-9955-12-750-5.
263. *Third Demography Report*. 2011. *Population is becoming older and more diverse*. MEMO/11/209. [interaktyvus]. [žiūrėta 2013 07 10]. <http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-11-209_en.htm#PR_metaPressRelease_bottom>.
264. Thornton, B. 2012. *Melting Pots and Salad Bowls*. Hoover.org, 2012/10/26. [interaktyvus]. [žiūrėta 2015 09 20]. <<http://www.hoover.org/publications/hoover-digest/article/132541>>.

265. Tiedemann, F. 1836. Philosophical transactions of the Royal Society of London, Volume 126. „On the Brain of the Negro, compared with that of the European and the orang-outang“ – London: Royal Society. 497-427 p. [interaktyvus]. [žiūrėta 2015 09 20]. <http://laboratorigene.info/Ciencia_Hoje/Tiedemann_1836.pdf>.
266. Todorov, T. 1999. The Conquest of America: The Question of the Other Paperback. Oklahoma: University of Oklahoma Press. ISBN: 9780806131375.
267. Tostes, A. 2006. Por que nao uma constituicao Europeia. – Rio de Janeiro: Instituto universitario de pesquisas do Rio de Janeiro. 379-415 p. ISSN: 1678-4588 [interaktyvus]. [žiūrėta 2015 09 20]. <<http://redalyc.uaemex.mx/pdf/218/21849205.pdf>>.
268. Trakšėlys, K. 2008. Etnopolitika ir ją sąlygojantys veiksniai. Lietuvos mokslų akademijos leidykla. p. 3. [interaktyvus]. [žiūrėta 2015 09 20]. <<http://www.lmaleidykla.lt/publ/0235-7186/2008/2/1-8.pdf>>.
269. UN. 2009. Relatório do Desenvolvimento Humano 2009. Ultrapassar Barreiras: Mobilidade e desenvolvimento humanos. Coimbra: Edições Almedina. ISBN 978-972-40-3945-9.
270. Un.org. 2014. 232 million international migrants living abroad worldwide–new UN global migration statistics reveal. [interaktyvus]. [žiūrėta 2014-02-20] <<http://esa.un.org/unmigration/wallchart2013.htm>>.
271. Unesco. 1969. The Race Question. [interaktyvus]. [žiūrėta 2014-02-20] <<http://unesdoc.unesco.org/images/0012/001229/122962eo.pdf>>.
272. UNHCR, 2017. Syrian Refugees. [interaktyvus]. [žiūrėta 2017-06-20] <<http://data.unhcr.org/syrianrefugees/regional.php>>.
273. Valevičius, V. ir Kraniauskas, L. 2001. Tautinės mažumos Lietuvoje ir Latvijoje. Sociologija mintis ir veiksmai. [interaktyvus]. [žiūrėta 2012 08 13]. <http://www.e-library.lt/resursai/Mokslai/VU/Sociologija/Sociologija_2001_Nr1-2.pdf>.
274. Vasileva, K. 2010. Population and social conditions. Eurostat, Statistics in focus, 45/2010. [interaktyvus]. [žiūrėta 2013 01 07]. <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-SF-11-034/EN/KS-SF11-034-EN.PDF>.
275. Vázquez, J. M. 1987. Diccionario Unesco de Ciencias Sociales. Barcelona: Planeta-De Agostini. ISBN: 9788430604161.
276. Ventós, R. 1994. Nacionalismos, El laberinto de la identidad. - Barcelona: Espasa-Calpe. ISBN: 9788423977154.
277. Vilelo, F. R. 1978. Ethnology. - New York: McGraw-Hill. 17 p. ISBN: 0070675309.
278. Waal, F. 2007. El mono que llevamos dentro. Madrid: Tusquets Editores. ISBN: 978-84-8310-384-5.
279. Waal, F. 2009. The Age of Empathy: Nature's Lessons for a Kinder Society, ISBN 978-0-307-40776-4.
280. Waquil, M. P. 2008. Princípios da pesquisa científica em ambientes virtuais: um olhar fundamentado no paradigma do pensamento complexo. Porto Alegre: Universidade Federal do Rio Grande do Sul.
281. Warnier, J.; Sarmento L. ir Constantino M. 2000. A mundialização da cultura. Sao Paulo: Noticias. ISBN: 9789724610825.
282. Weber, M. 2007. Max Weber y la sociología de las profesiones. Mexico: UPN, 2007. – ISBN: 978-970-702-230-0.
283. Weber, M. 2010. Conceitos sociológicos fundamentais. - Covilhã: Universidade da Beira Interior. 70 p. [interaktyvus]. [žiūrėta 2013 09 20]. <http://www.ufabcdigital.blog.br/wp-content/uploads/2012/02/weber_max_conceitos_sociologicos_fundamentais.pdf>.
284. Wells, S. 2013. Pandoros sėkla. Nenuspėta civilizacijos kaina. p. 8. Vilnius: Eugrimas. ISBN: 9786094371837.

285. White, P. 1998. Proceedings, Metropolis International Workshop - Minority residential histories in the city: context, process and outcome. Lisbon: Luso-American Foundation for the Development. 155-186 p. – ISBN: 972-97246-9-5.
286. Whorf, B. L. 1952. Collected papers on metalinguistics. Chicago: Dept. of State, Foreign Service Institute. ISBN: 978-0262730068.
287. Winkin, Y. 1998. A nova comunicação: da teoria ao trabalho de campo. Campinas-SP: Papirus. 131 p. ISBN: 85-308-0527-5.
288. Wirz, A. ir Tukeren, E. A. 2005. An analysis of perceived over-qualification in the Swiss labor market, *Economic Bulletin* Vol. 9, No. 2, pp. 1-10. [interaktyvus]. [žiūrėta 2016 09 20]. <<http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.499.1075pdf>>.
289. Xu, L. 2012. Who Drives a Taxi in Canada? Toronto: Citizenship and Immigration Canada. [interaktyvus]. [žiūrėta 2016 09 20]. <<https://www.canada.ca/en/immigration-refugees-citizenship/corporate/reports-statistics/research/who-drives-taxi>>.
290. Zahavi, D. 2001. Beyond Empathy. *Journal of Consciousness Studies* (8). No. 5–7. p. 151–67 [interaktyvus]. [žiūrėta 2013 08 20]. <http://cfs.ku.dk/staff/zahavi-publications/Zahavi_JCS_8_5-7.pdf>.
291. Žibas, K. 2012. Baltarusiai, rusai ir ukrainiečiai Lietuvoje: nuo imigrantų iki ateities piliečių. *Etniškumo studijos* 2012/1-2. p. 145-177. Vilnius: LSTC. ISSN 1822-1041.
292. Žibas, K. ir Petrušauskaitė, V. 2015. Darbo migrantų gyvenimo ir darbo sąlygų tyrimas Lietuvoje. *Etniškumo studijos*, 2015/1. P. 5–9. Vilniū: LSTC. ISSN 2351-6461.
293. Žukauskienė, R. 2008. Kokybiniai ir kiekybiniai metodai. Vilnius: Mykolo Riomerio universitetas. [interaktyvus]. [žiūrėta 2015 08 20]. <<http://rzukausk.home.mruni.eu/wp-content/uploads/kokybiniai-ir-kiekybiniatyrimai1.ppt>>.

PRIEDAI

1 priedas. Įmigrantų skaičius 1990 – 2013 m. Rytų Europoje, pagal pagrindinį regioną arba šalį

Major area, region, country or area of destination	1990	2000	2010	2013
Eastern Europe	22 036 595	20 654 032	19 840 738	19 678 250
Belarus	1 248 977	1 123 586	1 090 378	1 085 396
Bulgaria	21 510	43 360	78 787	84 101
Czech Republic	110 394	220 789	424 291	432 776
Hungary	347 510	296 957	436 616	472 798
Poland	1 127 771	823 327	686 060	663 755
Republic of Moldova	578 500	474 400	403 401	391 508
Romania	142 770	134 239	172 237	198 839
Russian Federation	11 524 948	11 891 829	11 194 710	11 048 064
Slovakia	41 295	118 458	164 131	149 635
Ukraine	6 892 920	5 527 087	5 190 127	5 151 378

2 priedas. Įmigrantų skaičius 1990 – 2013 m. Šiaurės Europoje, pagal pagrindinį regioną arba šalį

Major area, region, country or area of destination	1990	2000	2010	2013
Northern Europe	6 622 199	7 911 700	11 197 286	12 429 626
Channel Islands	40 191	62 630	77 482	82 592
Denmark	235 189	371 026	509 740	556 825
Estonia	381 997	249 512	217 890	209 984
Faeroe Islands	2 881	2 243	3 298	3 641
Finland	63 255	136 203	248 135	293 167
Iceland	9 584	15 892	35 091	34 377
Ireland	227 961	384 872	565 596	735 535
Isle of Man	34 769	39 002	43 947	44 688
Latvia	646 007	430 178	343 271	282 887
Lithuania	349 258	212 140	215 268	147 781
Norway	195 214	298 637	547 539	694 508
Sweden	788 767	1 003 798	1 384 929	1 519 510
United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland	3 647 126	4 705 567	7 005 100	7 824 131

3 priedas. Įmigrantų skaičius 1990 – 2013 m. Pietų Europoje, pagal pagrindinį regioną arba šalį

Major area, region, country or area of destination	1990	2000	2010	2013
Southern Europe	4 142 646	7 166 821	14 686 230	15 998 197
Albania	66 013	76 695	91 140	96 798
Andorra	38 904	42 146	44 408	45 086
Bosnia and Herzegovina	56 000	96 001	26 383	23 197
Croatia	475 438	615 896	714 717	756 980
Gibraltar	8 847	8 129	9 262	9 662
Greece	412 093	731 706	954 784	988 245
Holy See	770	787	799	799
Italy	1 428 219	2 121 688	4 798 701	5 721 457
Malta	15 077	20 603	29 371	34 455
Montenegro	51 937	50 708
Portugal	435 782	634 975	854 186	893 847
San Marino	3 310	4 045	4 399	4 857
Serbia	99 269	856 763	510 211	532 457
Slovenia	178 077	174 437	228 902	233 293
Spain	829 705	1 657 285	6 234 283	6 466 605
The former Yugoslav Republic of Macedonia	95 142	125 665	132 747	139 751

4 priedas. Įmigrantų skaičius 1990 – 2013 m. Vakarų Europoje, pagal pagrindinį regioną arba šalį

Major area, region, country or area of destination	1990	2000	2010	2013
Western Europe	16 246 901	20 476 867	23 450 047	24 343 835
Austria	793 239	996 547	1 275 992	1 333 807
Belgium	891 537	879 018	1 119 256	1 159 801
France	5 897 267	6 278 718	7 196 481	7 439 086
Germany	5 936 181	8 992 631	9 734 034	9 845 244
Liechtenstein	10 906	11 215	11 886	12 208
Luxembourg	113 795	140 813	163 142	229 409
Monaco	20 060	21 749	23 580	24 299
Netherlands	1 191 634	1 585 420	1 850 494	1 964 922
Switzerland	1 392 282	1 570 756	2 075 182	2 335 059

5 priedas. Imigrantų skaičius 1990 – 2013 m. Vakarų Europoje

Major area, region, country or area of destination	2013
WORLD	231 522 215
More developed regions	135 583 436
Less developed regions	95 938 779
Least developed countries	10 958 217
Less developed regions excluding least developed countries	84 980 562
Sub-Saharan Africa	17 228 396
AFRICA	18 644 454
Eastern Africa	5 217 048
Middle Africa	2 242 414
Northern Africa	1 862 765
Southern Africa	2 625 761
Western Africa	6 696 466
ASIA	70 846 771
Central Asia	5 471 533
Eastern Asia	7 719 960
South-Eastern Asia	9 509 259
Southern Asia	15 001 688
Western Asia	33 144 331
EUROPE	72 449 908
Eastern Europe	19 678 250
Northern Europe	12 429 626
Southern Europe	15 998 197
Western Europe	24 343 835
LATIN AMERICA AND THE CARIBBEAN	8 548 070
Caribbean	1 407 253
Central America	1 915 673
South America	5 225 144
NORTHERN AMERICA	53 094 891
OCEANIA	7 938 121
Australia and New Zealand	7 601 468
Melanesia	122 284
Micronesia	119 509
Polynesia	94 860

6 priedas. Pagrindinis klausimynas pusiau struktūruotam interviu portugalų kalba. Klausimų dažnai nesilaikyta paraižiui. Jie buvo privalomi, tačiau jie buvo labiausiai naudojami kaip orientyras. Nuo šių klausimų atsirasdavo papildomi klausimai pagal pašnekovo atsakymus

Entrevista

Objectivo da entrevista: recolher dados para a parte empírica da minha tese.

Tema da tese: Imigração e a situação profissional dos estrangeiros no mercado de trabalho português.

Importância dos entrevistados: Agradecemos antecipadamente a vossa contribuição para a pesquisa. As suas conclusões poderá ter resultados efectivos na melhora da situação dos estrangeiros no mercado de trabalho.

Pesquisa anonima: as identidades dos entrevistados serão preservadas no anonimato.

I PARTE

1) Sexo

2) Idade

3) Local de Nascimento

4) Grau de estudo

5) Tens o domínio de qual/quais idioma(s)?

6) Local de morada até a migração para Portugal?

(TALVEZ VIVEU EM OUTROS PAÍSES – ONDE, MOTIVO, QUANTO TEMPO?)

II PARTE

7) Quais foram as razões para a migração para Portugal?

Economica, familia,

8) Quanto tempo vives em Portugal

a. Neste momento, quanto tempo planejas viver em Portugal?

b. Antes de chegar a Portugal, planejastes viver nesse país quanto tempo?

- 9) Qual foram os seus trabalhos antes de migrar para Portugal?
-
- a. Antes de migrar, imaginavas trabalhar com o que em Portugal (em qual função, em qual ramo)?
-
- 10) Em qual/quais funções já trabalhastes em Portugal? (cronologicamente)
-
- a. Houve problemas de adaptação nestas empresas onde trabalhastes? Como resolvestes, o que ajudou?
Se houve problemas, por que não mudastes de função ou tentastes trabalhar em outro lugar?
-
- b. Por que trabalhou naquele local/naquela função, e não em outra?
-
- 11) Quais foram as dificuldades enfrentadas na busca por trabalho?
-
- a. Teve problemas com a permissão de morada, de trabalho, Visto, ou algo do género?
-
- b. Barreira da língua
- i. Houve alguma dificuldade em relação à este tema?
-
- 12) Discriminação – sentiu alguma vez isso em relação à língua, aparência física ou por outro motivo?
-
- 13) Na tua opinião existe posições de trabalho apropriadas/destinadas à estrangeiros e posições de trabalho que não são acessíveis aos estrangeiros no mercado de trabalho de Portugal? Por que é assim?
-
- a. Na tua opinião isto é uma peculiaridade deste país ou este problema se encontra em outros países da mesma forma?
-
- 14) Levando em conta sua experiencia, quais são os pontos positivos e quais os pontos negativos de ser estrangeiro no mercado de trabalho de Portugal
-
- 15) Em tua opinião como poderia melhorar a integração dos estrangeiros no mercado de trabalho?
-
- a. Como os estrangeiros poderiam trabalhar de acordo com seu nível de qualificação?
-

b. Como evitar haver posições de trabalho inacessíveis aos estrangeiros?

- 16) Se já trabalhastes em outro país (excepto Portugal e país de origem), talvez poderias comparar as dificuldades enfrentadas no mercado de trabalho português com as dificuldades no mercado de trabalho do outro país?

III PARTE

- 17) Qual a sua opinião sobre o que **os portugueses** pensam em relação aos estrangeiros?

- 18) Qual sua opinião sobre o que **os empregadores** portugueses pensam em relação aos estrangeiros?

- 19) Daria qual conselho para um amigo que resolveste migrar para Portugal e procurar trabalho?

- 20) De forma geral, aconselharia alguém a vir para Portugal? Por que?

- 21) Tu tens amigos portugueses próximos?

- 22) Houve algum comportamento ou algum fato que considerastes estranho, que foi surpresa para ti em Portugal?

- 23) Tens mais algum comentário adicional?

7 priedas. Pagrindinis klausimynas pusiau struktūruotam interviu anglų kalba. Klausimų eilės tvarkos bei kiekio griežtai nesilaikyta. Jie buvo privalomi, tačiau jie buvo labiausiai naudojami kaip orientyras.
Nuo šių klausimų atsirasdavo papildomi klausimai pagal pašnekovo atsakymus

Interview

Interview goals: collect data for the empirical part of my thesis.

Thesis topic: immigration and the professional situation of foreigners in the Lithuanian labor market.

Importance of interviewees: Thanks in advance for your contribution to the research. Its conclusions may have effective results in improving situation of foreigners in the labor market.

This survey is anonymous: the identities of interviewees will be preserved anonymous.

PART I

1) Sex

2) Age

3) Place of Birth

4) What is your level of study?

5) What languages do you speak?

6) Where did you live before migrating to Lithuania?

(MAYBE LIVED IN OTHER COUNTRIES - WHERE, WHY, HOW LONG)

PART II

7) What is the main reason of migration to Lithuania?

8) How long did you live in Lithuania?

a. **At this time**, how long you plan to live in Lithuania?

b. **Before coming to Lithuania**, how long you planned to live in this country?

- 9) What were your jobs **before** migrating to Lithuania?
- a. Before migrating, you imagine working in what role, in what business here?
- 10) In which company and functions worked in Lithuania (chronologically)
- a. There were problems of adaptation in the companies where you worked? How to solve it? What helped?
 If there were problems, why you did not change function or tried to work elsewhere?
- b. Why you worked in that place/that function, and not in another?
- 11) What were the difficulties in seeking work?
- a. You had problems with the work permit, visa or something else?
- b. Language barrier
- i. There was some difficulty in relation to this subject (language)?
- ii. You attended course of Lithuanian (where, when, how long)? **Why?**
- 12) Discrimination - you ever felt that in relation to language or physical appearance or other reason?
- 13) In your opinion there are job positions appropriate to foreigner **AND** job positions that are not accessible to immigrants in the Lithuanian labor market? Why is that?
- a. In your opinion this is a peculiarity of this country?
- 14) Considering your experience, what are the positives and what the negatives of being a foreigner in the Lithuanian labor market?
- 15) In your opinion how could improve the integration of foreigner into the labor market?
- a. How foreigners can work according to their level of qualification?

b. How to avoid the existence of job positions inaccessible to foreigners?

- 16) If you already worked in another country (except Lithuania and country of origin), you could compare the difficulties of the Lithuanian labor market to the labor market of another country?

PART III

- 17) What is your opinion about what the **Lithuanians** think about foreigner?

- 18) What is your opinion about what the **employers** think about foreigner?

- 19) You would give some advice to a friend who want to migrate to Lithuania and looking for work?

- 20) Do you advise someone to come to Lithuania? Why?

- 21) Do you have friends/close friends Lithuanians?

- 22) There was some behavior or some fact that you consider strange, which was surprise for you in Lithuania?

- 23) Do you have some more additional comment?

8 priedas. Lietuvos informantų įrašyti interviu paruošti transkripcijai

Informantas / Šalis, kurioje dirbo pagal profesiją	Darbo pozicija šalyje, prieš atvykstant į Lietuvą	Įsivaizdavo dirbti, prieš atvykdamas į Lietuvą	Dabartinė darbo pozicija Lietuvoje	Interviu trukmė
1 / Kanada	Gydytojas	Gydytojas	Vadybininkas, mašinų pardavimo įmonėje	1h 02 min
2 / Japonija	Dizaineris	Bet kokiame darbe	IT pagalbininkas	0h 49 min
3 / Argentina	Inžinierius	Inžinerijos srityje	Vadybininkas	0h 53 min
4 / Argentina	Sociologijos mokytojas	Sociologijos mokytojas	Tango mokytojas	0h 55 min
5 / Brazilija	Administratorius	Administratorius / verslininkas	Vadybininkas	1h 01 min
6 / Brazilija	Advokatas	Teisės srityje	Anglų k. mokytojas	0h 48 min
7 / Rusija	Santechnikas	Santechnikas	Santechnikas	0h 39 min
Lietuva				
8 / Angola	Inžinierius	Inžinerijos srityje	Vadybininkas	0h 59 min
9 / Angola	Administratorius	Administravimo srityje	Vadybininkas universitete	0h 43 min
10 / Egiptas	Gydytojas	Medicinos srityje	Nevyriausybinių organizacijos direktorius (nesusijusi su medicina)	0h 51 min
11 / Egiptas	Dizaineris	Dizaino, kūrybos srityje	Taiso kompiuterius	1h 14 min
12 / Peru	Architektas	Architektūros srityje	Vadybininkas	0h 46 min
13 / Peru	Vairuotojas	Verslininkas	Vertėjas	0h 48 min
14/ Mongolija	Mechanikas	Bet kokiame darbe	Smulkusis verslininkas	1h 18 min

9 priedas. Portugalijos informantų įrašyti interviu paruošti transkripcijai

Informantas / Šalis, kurioje dirbo pagal profesiją	Darbo pozicija šalyje, prieš atvykstant į Portugaliją	Įsivaizdavo dirbti, prieš atvykdamas į Portugaliją	Dabartinė darbo pozicija Portugalijoje	Interviu trukmė
15 / JAV	Administratorius	Administravimo srityje	Anglų k. mokytojas	1h 16 min
16 / Japonija	Inžinierius	Inžinerijos srityje	Smulkusis verslininkas	0h 57 min
17 / Australija	Gydytojas	Medicinos srityje	Verslininkas	0h 50 min
18 / Brazilija	Inžinierius	Inžinerijos srityje	Inžinierius	1h 50 min
19 / Brazilija	Matematikos mokytojas	Matematikos mokytojas	Matematikos mokytojas	1h 13 min
Portugalija				
20 / Marokas	Advokatas	Teisės srityje	Smulkusis verslininkas	1h 10 min
21 / Venesuela	Gydytojas	Medicinos srityje	Vadybininkas	1h 07 min
22 / Jamaika	Agromomas	Agromomijos srityje	Vadybininkas	0h 53 min
23 / Iranas	Psichologas	Psichologas	Vertėjas	0h 51 min
24 / Angola	Gydytojas	Gydytojas	Gydytojas	1h 26 min

PUBLIKACIJŲ IR PRANEŠIMŲ SĄRAŠAS

Publikacijos

1. **Bartochevis, V.** 2015. „Nikkei“ bendruomenė Brazilijoje – identiteto formavimas ir integracijos iššūkiai. *Filosofija. Sociologija*. T. 26. Nr. 4, p. 329–336.
2. **Bartochevis, V.** 2014. Keturių „stalo atramų“ konsensusui modelis iš funkcionalizmo, tokiosios modernybės bei kompleksiškosios teorijų perspektyvos. *Societal Studies*. Vol. 6 (1). P. 7–20.
3. **Kanopienė, V., Bartochevis V.** 2013. Imigracijos iššūkiai Lietuvai ir galimos reakcijos į „kitus“. *Socialinis darbas*. Nr. 12 (1). P. 7–19.
4. **Bartochevis, V.** 2013. Multikultūralizmo kontekstualizavimas, sampratos įvairovė ir modeliai. *Socialinių mokslų studijos*. Nr. 5(2). P. 7–16.
5. **Bartochevis, V.** 2013. Politiniai bei filosofiniai atsakymai multikultūrinei visuomenei. *Tiltas į ateitį*. Nr. 1 (7). P. 407–420.

Pranešimai mokslo konferencijose:

1. **Bartochevis, V.** “International Conference Social Transformations in Contemporary Society 2016”. International Scientific Conference for Young Researchers. Participants: University of Valencia, Spain; Mykolas Romeris University, Lithuania; the Polytechnic Institute of Porto (IPP), Portugal; Károly Róbert College, Hungary; Istanbul Bilgi University, Turkey; The University of Manchester, United Kingdom; University of Lisbon, Portugal; University of Nice, Sophia Antipolis, France; University of Milan, Italy; Lund University, Sweden. Vilnius, 2016/06/02-03.
2. **Bartochevis, V.** “East-West: Comparative studies”. 15th Republican Conference from the cycle “East-West”. Vilnius, 2016/10/29.

